

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

R-39248

4.648

AUÑEMENDIKO LOREA

DOMINGO AGIRRE-KO ABADEAK

BIZKAIKO EUSKERAZ EGIÑIKO

IRAKURGAIA

«Euskalzaile» albistariak 1897-garren urtean
eragiñiko Batsaldian
saristatua

BILBO

EUSKALZALEN MOLDAGINTZAN

1898

8

ITZAURREA

*De Vascorum stirpe clara
Prodiit ista Deo cara
Factis, fama, moribus.*

HEAUSCHAMPS.

ENSTAUARE *omnia in Christo*: San Paulo Bialkiñaren itz oek esaten dute guk esan gantzakean guztia baiño asko ta asko geiago. Jaungoikoaren Semea aragiz jantzi zantetik, lurreko-jende guztiak berritu ziran Kristoren legea dala bide, oiturak gozaten dira, agintariak zuzenagotzen, mendean daudenak obeditzen ikasten dute, gizonak emakumea-ri bere lagunari bezela, eta ez sal-erosi litekean gatzaren moduan, begirutzen: elkarganako maitetasuna jartzen da lege ta eginkizun denen buru; eta maitetasun orri eskerrak, arrotz eta erbestekoa, arrotz eta erbesteko izanagatik, ez da etsai izango Kristau egiazkoarentzat.

Elkarganako dezuten maitetasunean ezagungo zerate nere ikasleak bezela, esan zuen Kristok, eta Kristauak, au da, Kristoren bideari jarraitu nai diotenak, alegin guztiakin saiatzan dira, maitetasunaren iturri bizitik sortzen diran ur garbiakin, lur guzti-guztia estaltzen.

Frantzian gure egunetan izan diran izkiralari aundienetako batek esan du, orain urte asko eztala, Kristoren legeak erakutsi duela nola barkatu, nola umildu, nola beartsu eta ezer-erztuenari begiratu, nola atsekabe bat datorkigunean, biotza atsekabe orren gaitetik jaso, ez atsekabearen azpian zer egin eztatigula gelditzeko. Ori esan duenak bazekien zer esaten zuen, naiz bera ez izan biziro Eleiz-gauzetara emana. Egia, egia da beti, naiz ta edozeinetik esan. Eta badirudi oraindik aundiagoa dala bere indarra, orrelako batek esaten duenac: beintzat, mundukoak obeto aditzen dute.

Jaungoikoaren itz egileak mundua ezer ezetik atera zuen ezkeroztik, lurrean bizi izan diran jendeak eta erriak, kondairetan izendatuak daude, gure aurretikoak nola bizi izan ziran guk ikasi dezagun, Kondairak asko erakusten du, begiak ondo zabal-

durik bere basterrak aztertzen ditugunean; eta Kondairak erakusten dituen gauza aundietako bat da, jendeak eta erriak ezitala berdin, Gurutzez aronzkoak eta Gurutzez ononzkoak diradenean, Espainian izan diran iztunik ederrenetako batek esan zuen erara.

Gurutzez aronzko erriak, oraindik eztute Kristoren legearen argitasunik. Onenak ere, zer argitasun dute? Egun-sentia datorrenean lenbiziko azaltzen dan arginai, iluntasunik urratzen oraindik eztakion arren antzekoa. Baiña Gurutzez ononzko erriak, ainbat eta dira aundiagoak, argiagoak, omentsuagoak, zorionekoagoak, nun ta Kristoren legea beren barren-barrene-raiño sartzen duten, eta andik, biotzetik, eginkizun guztien sustraitik, eguzki zoragarri baten eran, bere erraiñu iñoiz itzaliko eztiranak, zabaltzen dituen.

¿Ala egin du Euskalerriak? Bai, ta ori da, guretzat, Euskalerriak duen aunditasunik ederrena. Gauza ona da gurasoakgandik ikasitako oitura zarrak kontuz gordetzea; baiña gurasoen oitura zar oiek baiño obeak diran lege berriak agertzen badira, zergatik oiei ateak itxi? Eta nor da, euskaldunik euskaldunena izan ta ere, esango duena Kristoren legea ez dala, kaburik gabe, lengo euskaldun zarren oiturak ta izaera baiño obea? Orregatik, Euskalerriak bere kondairan duen gertakizunik aundiena da, Euskalerriaren kristautzea. Biotza poztutzen digun gauza da, Aitor-en semea izatea, ¿baiña Kristoren semea izatea ezta mila bider aundiagoa?

Aitor-en semeak Kristoren seme biurtu ziranean agertu ziran Euskalerriarentzat egun berri zoragarriak. Ori ikusi nai ez duena, itxi itsutua dago. Aundiak bagera euskaldunak geren jatorriz, asko geiago aunditu gera Kristoren fedea biotzean sartu genuen ezkeroztik. Badira esaten dutenak, barkatzeko euskeraz degun itza, lailifez orretarako danetik artua dagoela. Ori ala bada, Kristoren fedea zabaltzera etorri ziranak, ekarriko zuten itz ori. Ongi ekarria dago; bada kristautu baiño lenagoko euskaldunak barkatzen ez bazekiten ere, Kristoren legean bizi geran gizaldi oetako euskaldunak barkatu nai degu, barkatzea dalako, Jaungoikoaren Semeak bizi guztian, eta batez ere eriotza zetorkionean, gurutzean josirik zegoela, zerua beziñ itz ederrakin, erakutsi zigun ikasbide maitagarria.

Itzaurre makal onen ondoren datozen orri ederretan ageri dira gauza egoki jarriak, aditzera emanik zer nolakoak ziran Kristoren lege donea biotzez maitatzen zuten euskaldunak: Arnaldo, Ubero, Riktrudis, euskaldun zintzoak, leialak, beren erriari naitasun aundia ziotenak, baiña beren erriari naitasun aundia izanagatik, bakoitzari berea ematen zekitenak. Eta oen aurrean, Adalbaldo bat, arrotza izan arren, euskaldunak maite zituenak, kristauak ziralako. Eta guztien gañetik, Amando apezpikua, Kristoren legea zabaltzea bere egitekotzat zuena, eta orregatik guztientzat ona, zergatik Kristoren irudi ta antzera bizi danak guztientzat ona izan bear du.

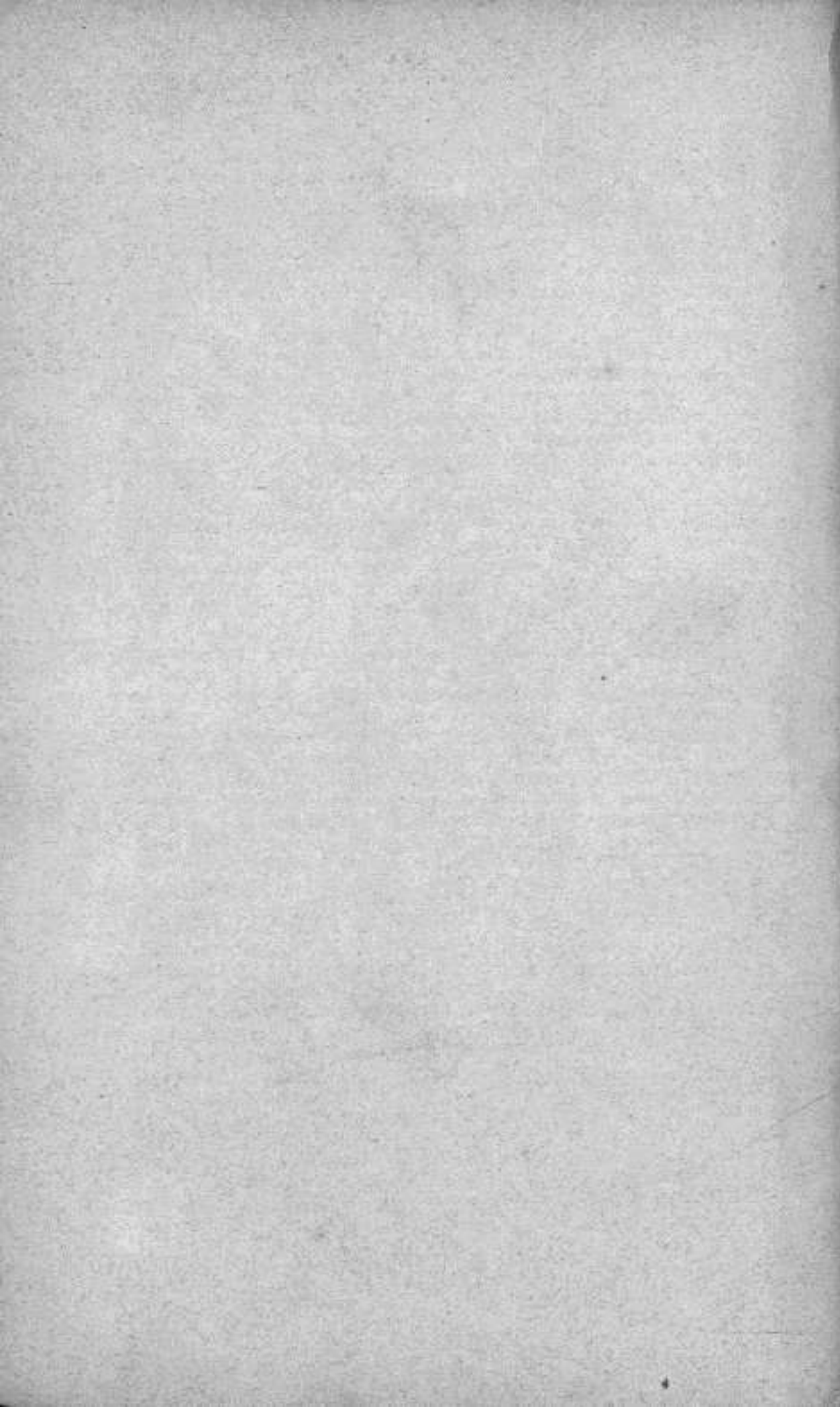
Gertaera egokiak aukeratu ditu nere biotzeko adiskide Agirre apaiz Jaunak bere lan politerako; eta gertaera oek, ondo edo gaizki apaindu dituen, laster ikusiko du irakurleak. Obe du, Agirre Jaunaren itz ederki maneatuak irakurri, ez nere argal elkarrengana ondo itsatsi gabeko oek. An ikusiko du, nere jardun gatzik gabean ikusiko ezteena.

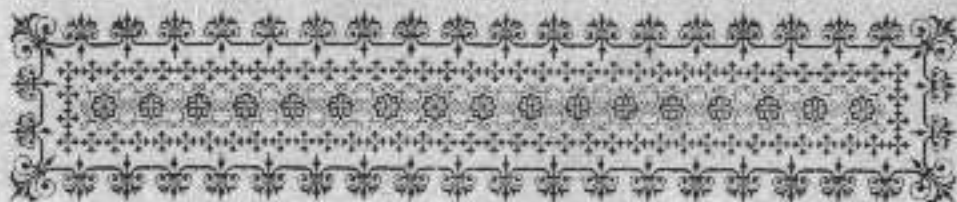
Ez diot nik esango irakurleari Agirre Jaunaren lana, ona dan edo ez dan. Ori esateko, nik dakidan baño geiago jakin bear da. Nik esan nezakeana eta irakurleari esango diodana da, neri zer iruditu zaidan lan ori, eta nere biotza nola poztu dan lan au irakurtzean. Irakurleak berak, inork baño obeto ikusiko du, neri gertatu zaidana gertatzen ote zaijon berari.

Ondo egia iruditu zaidala Agirre Jaunaren lan polita, esan bearrik ez da. Gaizki iritzi banion, ez nuen itzaurre au moldatuko. Nik derizkiotanez, Agirre Jaunak gauza egokiak gogoratzen dizkigu, eta ez bakarrik egokiak, baizik egoki esanak, zer esaten duen eta euskeraz mintzatzea zer dan ederki dakienak bezela. Biotzetik aterea, eta ez otz-otzik asmatua da paperean dagoen guztia. Biotzetik aterea ez balitz, ez luke besteren biotzik, nere biotza berotu duen ainbat berotuko. Ori da egiazko izkiralari izatea, eta biotzetik biotzera dijoan ikusten ez dan ari me zolia eroso mugitzen jakitea. Badirudi ari orrek, gaurko egunean argia, itza eta indarra erri batetik bestera eramateko dauden beste ari batzuen erara, daramala biotzetik biotzera, bada bestegandik urruti egonagatik, barrengo sua, maitetasuna, ona izan naia, gauza aundien egarria, Jaungoikoa gauza danen gasetik maitatu bearra.

Lendabizitik artu mon Agirre Jaunaren lanbide zuzenari, buruan argi eta biotzean su dan maitetasuna. Agirre Jaunak geiena goratzen dituen euskaldunak, dira, nere iritziz, euskaldunik onenak. Zergatik neri galdetzen badidate zein dan onena euskaldunen artean, bereala eranzungo det: Kristok erakutsitako bidetari ongiena jarraitzen diona. Portunen antzeko euskaldunik ez degu bear, gure erri maita geroago ta maitagarriako ikusi nai digunak. Zuzentasuna lenbizi: bakoitzari zor zaiona eman; euskaldun izan etxean ta zelaietan, Euskalerrian eta erbestean; euskaldun beti, gure egitekoetan gure itzetan baiño geiago, arrokeri gabe; arrokeria, gauza itsusia dalako, besterentzat utzirik; Kondairan gure alde agiri diran gauzetatik, egi-egiazkotzat ondo ezagutuak bakarrik arturik, oekin ere, aski ta geuegi degulako, gure erria zoragarriro apaintzeko: itz batean, Arnoldoren alaba eder, oon, gozo, jaungoikozko, maitagarriak esan zuen eran: *euskalduna nazon aldetik euskaldundu, kristinana nazon aldetik kristinatu.*

Etsegarai-ko Karmelok.

I

AMA-ALABAK

GERTAERA zarren albistarik euki nai badozu, neure irakurle euskaldun biotzekoa; len-lenagoko emakume gozo maitagarri bat ezagutu nai badozu, zatoz neugaz batera Franziaruntz; Aufiemendi (1) tantaiak igaro daiguzan biok, euskal-etse baten barruan sartu gaitzean (atseden bat egiten bakarrik, zerren gero asko ibili bearko dogun), da gauza bene-benetan ikasgariak ikasten saiatu gaitzean. Baiña nekatuten bazara, ta bide luzetan ibilteko gogorik ezpadaukazu, zagoz geldigeldirik zeure tokian: zeure gelatik urten бага bear dan guztia ikusiko dozu. Irudimen azkarraren ego zoliak zabaldu ditut, adimenaren argi zerbait erakuslea isioturik daukat, eta emendik prantzez anaien errietarainoko osterea berealaşe egingo dot, ango barri guztiak zuri ekartearren.

Lenago bere izan naz bertan. Eztago zein erritan esan bearririk: naikoa da euskaldunen hurrean dala iakitea, ta liburutso onetan esango ditudan gauza guztiak antsiñetan gertaurikoak dirala, orain amabi eunkida ta geiago, 638-garren urtetik aurrerantzean.

Nire adimeneko argitsoa ainbeste urte erreskadaren zear barrura sartuko da, gizaldi luzarokoen laifio baltz astun

(1) Aufiemendi, *Montes Pirineos*.

guztiak desegingo ditu, ta gaur barrero ikusi nai nitukean laurka (1) gogoangarriak argi ta garbi erakutsiko deustaz. Ames baten gisara sosmau nituan lenengo, gero paper zarretan egiak dirala ikasi izan dot, eta gaur, irakurlea, oraintsu batean neure begiakaz ikusi banitu legez esango deustudaz zuri.

Mendi andi biren erdian ibar eder bat nekusan; or eta emen, ibarraren zabalera guztian, mendi-egaletan, mendien gainean, da zugatzen azpian euren burua erdi-gorderik, etse tsiki tsiro ta garbiak; eta nire aurrez-aurre beste etse zazar zabal andi bat, aberats iauregi-antzekoa. Arriz egina zan, baiña ez nire egunetan ikusi ditudan etseen irudira, pilinga-pilinga, zirika-zirika, astiunearen-astiunez leundutako arriakaz iasoa. Etse au egiteko etzan arri-errukirik izan; baiña arri-leunketan argiak ezebela lan andirik euki uste dot, bata besteen gainean ipinten bai baiña: aih ziran andi, desbardiñ, koskor da koskaz beteak: mañagaz beste barik landutakoak zirudien. Iaungoikoak badaki iauregi au zer egikeratakoa (2) zan.

Goazen barrura ateak eregita dagozan ezkerre —esan neban—

Olesik egin baga, zerren adinak eta irudimenak ezteutsee inori olesik egiten; inok ikusi barik, bada arimako almenak inok ikusten eztitu, gizategi andi batean sartuten naz, da bilatuten ditut emakume bi eskuetako lanetan zeregindurik dagozala: emakume bata naikoa zarra, irurogeta amar urte ingurukoa bai, bestea gazte sasoikoa. Emakuma zarrenak iduntetik eta berainoko soineko bategaz gorputz guztia estaldurik eukan, ule zuri ondo orraztuak burustalki (3) zuri garbi baten azpian gordeten zituan, bekoki zabal

(1) Laurka, *cuadro*.

(2) Estilo.

(3) Burustalkia, *toca*.

zimurtsukoa zan, begi andi leinargizkoak malkoz beteak ikusten iakozan, arpegikera guztian emakume on utsa zirudian: andra Luzia zeritson. Neskatiġa gazteak zeruko aingeruen antzeko arpegi biribil gozo leuna eban; gaztaiġa-margoko (1) ule ugari eder, kopeta-aldean da belarrondoetan, berez, egokitasun andiagaz kiskurtua, ġa begi baltz batzuk bail, eztitsuagoak ziran Mondarrain-mendiko lorarik eztitsuenak baiġo; ederragoak goizeko izarraren argitasun biguna baiġo; garbiagoak Lamiġ-errekako ur garbi leiarrak (2) baiġo, erruczagoak umetso iaio barri batenak baiġo. Etzan andia, etzan tġikia, etzan zabala, estua etzan: dana zan ondo neurtua emakume onetan, da bere ibilera ta jira-bira guztiak oso liraiġ da egokiak izan bear eben.

Ni sartu nintzan une, aida edo liparrear (3) geldirik egoan tinka-tinkaro bere Amari begira, maitasunezko begirada orretan bere gurasoa gorde ta poztu nairik.

—Zergaitik negar, neure Amatso,—esan eban Riktrudisek?—(Au da neskatiġa maitagarriaren izena).—Zergaitik, alabatsoa?—diġo andra Luziak. Ik ondo iakin bear don. Iru egun da Arnoldo etġera agertu eztala, ta bildur naz, guda barriren bat or becko prankotarren kontra asmauta, cure Aita euskaldun gudarien buru ta zuzentzaiġe ipiġniko ez ete daben. Da ezta gaur orain ogetamar urteko gizona. Guda barririk bada, neure senarrak etġetik urtetea ez neuke gura. Bere otseifi, morroi ta maizterrak bialdu daizala: eztau beste batek Arnoldok aiġa gizon Euskal-erriaren alde bialduko; baiġa etġeko iauna gelditu deġla etġean, bada etġeak bere zaintzalea bear dau. Ganera, Mendiolako etġe-iaunak euskaldun hurragaitik naiġoa egin dau orain-artean. Ia bere bizitza guztian euskaldun gizonen na-

(1) Margou, *color*.

(2) Leiarra, *crystalino*.

(3) Liparra, *instante*. (L.A.R.).

gusi izan da, ta Arnoldok bere sanetako odolagaz ortse busti dau sarritan gure lurra ta ortse nunbaiten ikusi ditu iausten bere seme morrosko biak, Ioanes da Inigo, bananbanango mutilak, eure anaiak, Riktrudis!, eure gurasoen poz da atsegiña ziran ondorengoak. I oraindiño umetsoa intzanan da...

— Baiña, nondik, Ama, datorkioz, aín bidebagako gogamenak? Ezta gure Aita etsetik kanpora beste askotan bi ta iru egunean egoten? Ezta lagunakaz eizera ioana izango?

— Ez, enetsoa. Ezta ire Aita aspaldietan eizera ioan. Nire gizona atzo goizeko umea ezta: bere lepo-gaiñean jaro-gei urte daroaz, asko nekatua dago, da gordin itñurea badauka bere, eztago gordiñik biotzean ezpada. Bai iñoiz eizera. ¡Ai orduan! Azkarrak ziran Arnoldoren anakak, argia ta itzala batean bere begia, gogorra bere besoa, beso gogorrik gure mendietan bazan. ¡Zenbat abere ikusi etc dira ire Aitaren aizkorapean! Gure oiñen azpian daukaguzan narruak zerbaít esaten deuskune. Artza bazan, otsoa bazan, basauntza ban, etse onetara eiza ugari betorren orduan. Arnoldo, seme biakaz, emen inguruko larrabere guztiak amaituteko naikoa zan; baiña lagun asko etorten iakozan etsera, ta or ibilten ziran aldra andiak, oiuka, deadarka, garrasika, mendirik-mendi, ibarrik-ibar, basorik-baso, euri-tan da edurretan, zeru garbian eguzki ederra agertzen zanean legez bardiñ, eguna baiño lenago lagita gabeko orduetaraiño. Urteak dira orrelango baralirik etsean sosmau eztodala, urteak abere-narrurik Mendiolan sartu eztala. Dana dago emen zarra, etsea ta etsekoak, eu izan ezik, Riktrudis. Gure semeak il ziranezkerotik, Aita zarrak zankoa loturik dauka etsean, za ikustean dauka bere poztasun-bakarra, ta eztau etsetik urtetan zeregiñ andi ta premiñazko- ren batek deitu ezik. Eta orduan bere beti bialtzen dau norbait non da zetan dabiñen esatera. Larunbat goizean, eu

elizan intzan bitartean, Ozinbelzko Otsoaren morroi bat etorri jakon eske, išil-izketan egon ziran biak, eta ioan ziran, neuri agur bat egin baga, ta jeuri bere ez, Riktrudis! Astelen arratsaldean gagoz, da ezta inondik agiri, ezere barririk ezta. ¿Zer deitzan?

—Deitzot, Ama, gudarik dan edo eztan ziartu eztakigula, ta balitz bere, ez litzatekela izango Mendiolako Arnoldo, larogei urteko gizona, euskaldun gudarien burutzat iarriko leukecna. Euskalerriak badaukaz gizon goiendeko (1) zintzoak: ara or Saratzuko Lope, indarra besoan, argitasuna udiñcan, sua ta garra beregandeko (2) biotzean daukazana: ara or Ametzuko Gaispar, gizon leiala ta zuzendari burutsua: ara or Etšegoieneko zaldun gazte azkar da izen andikoa; ara or Diego Etšalar da Urdatz-ko Gonzalo napartarren gidari errimeak; ara or...

—Alperrik diardun, Riktrudis. Esan dozan da esango dozan gizon guztiak baiño izen andiagokoa da ire Aita, ta orregaitik, eta zartasunari emen gordeten jakon begirunegaitik, berak nai badau, euskaldun gerralarien zuzentzailea Mendiolako Arnoldo izango da. Ta nik neure senarra ondo ezagututen dot.

Guda barri bat ostera, gure artean, guztiz erraz sortuten dan gauzea da. Egun urte oncetan guda bat amaitu orduko beste bat asi oi daroagu, or beeko prankotarrakaz, gu menderatu ta euren legeen azpian ipiñi gura gaituelako. Orain berrogeta amaseiren bat urte 581-garrengoan, iatzi ziran mendetik gureak, otso amorratuen antzera, ta eroan zituen areioak beterritik zear igesik gure lurretatik kanpora, artalde bat euren aurrean otsoak eroan oi daberen be-rean. Tšilperiko II-garrenak bialduta, Bladastes dukea-ren

(1) Excelente.

(2) Sereno, tranquilo. (LAK.)

agindupean etorri ziran barrero: ugari etorri ziran, tšinurriak baiño ugariago, gure mendietatik euren etšadietarako zer-bait eroateko asmoetan; baiña tšinurriak baizen erraz euskaldunen oiñazpian zapalduak izan ziran, da Bladastesek galdu zituan betiko bere agintea ta bere izen andia. Bosteun da larogeta seigarrengo urtean egin zan beste sarrera on bat; eta bosteun da larogeta zortzian beste bat, gogorragoa ta obea, bada gureak eldu ziran Adurren ertzeraiño: an ikusi eben alkar Teobaldo dukearen ienteak eta eure Aitaren agindupekoak, an ezagutu eben Teobaldorenak zenbateraiño: an zan menditarren besoa. Baiña ezin eben etsi: bosteun da larogeta amalauan, Tšildeberto Erregearen seme Teodoreto ta Teodoriko agertu iakozan ostera bere, iñoiz baizen indar geiagogaz, euskaldunai arpegi emotera: gureak ustakida (1) geiegian egozan, da etziran batu garaian da bear ziran aiñan, da prankotarren odolagaz erreka zabal gorriak egin bazituen bere, menderatuak izan ziran. Euskaldun bakotšak eun prankotarren kontra iardun cieban, da mila listor bere, artz andi bat itoteko naikoa dira, guztiak bat egin ezkeru. ¡Orduko naibagea gizonen artean zer zan! ¡Orduko negarra emakumectan zelangoa!

Egia esateko, etziran gero prankotarrok euskaldunakaz ain gaizki akindu: Jenial kondea izan zan emen erbestetarrak ipiñiriko agintaria, ta urte batzuetan beragaz bakean bizi izan giñan. Baina ez luzaroan. Etorri iakun gero beste agintari barri bat, *Aighinam* izenekoa, Sajontarra. Aserratu ziran gureak gizon orregaz, da asi ziran errierta barriak. Aighinam gizon gogorra zan, da gogorrean gura eban agindu, baiña euskaldunagaz gauza on gitši atera leike gogorrean. Aighinam kendu ebenean, bialdu euskuen Amando, gizon zuzena, ona, ta euskaldunakaz gauza askotan bat egi-

(1) Ustakida, *confianza*.

ten ekiana. Alan da guztiz bere, beti izaten genduan zerbait: etzan Amando iatorriz euskalduna, ta emen, euskalduna izan ezik, atzerriko agintariakaz, doneak izanda bere, ezta eguudo gauza onik izan. Oraingoa bere ezta ain tšarra, baiña zerbait badarabilgu beragaz. Gaur goizean Pedro Mari gure otsein zar da leialari deitu deutsat, Arnoldoren barriak iakitearren, da Pedro Marik esan deust guda-zurrunroa badala, zerren Ozinbelzko iauregian daukeen batzar bat euskaldun agintari askok eta Erebi mendirontz inguratu diran, Otsoak deituta, Urruñia, Ziburu, Donibane, Getari, Bidart eta beste itšasaldeko iente biziak; eta beste alde-tik, Ustaritz, Aitz-barren, Kanbo, Ezpeleta, Ioldi, Donosteban, Donibane, Garazi eta beste erri askotako mutil sendoak.

—¡Ol Zer negargarria dan, Ama, gizonak, anaiak izanik, alkarregaz beti gudetan ibiltca.

—Eztakin ondo, Riktrudis, zenbateraiño dan negargarria; eztakin zein otza, zein bakarra gelditzen dan etšea, etšeko iauna gudetan dabilen bitartean! ¡Zein luze ta tristeak izaten diran guda-erriko orduak bakartadean dagoanarentzat! Baiña nai ta naiezkoa da gu azpiratzera datozenen kontra guda egitea. ¡Zek dakarz gure mendictara iente arrotzak? ¡Zer galdu iake basoan? ¡Zer deutseegu zor? Ezer galdu badabe, emongo iake bilatzen dogunean: ezeren zorrik badaukagu, emongo deutsagu arpegia zorrari; baiña gure ekandu zar, oitura on da tšaboletako ienteai itši daiocla bakean: bego geldirik arrano goitarren abia, arpegiko narrua bere erpe gogorraren artean itši gura ezpadabe ikutzailcak; itši geldirik arkaitz-zuloetan bizi dan otsoari, bere agin-arteaz zatitua izan gura ezpadau prankotarrak. Bizi bitez arrotzak ordu onean euren erri beietan nai daben erara; baiña itši daigucla guri gure baso-errian. Beian betarrak, goitarrak goietan, bakoitza bere tokian.

Emengo emakume bakotşa leoi eme aserratua baiño aserreago iarten da erbestetar gudariak ikustean. Biotzean naigabea ta begietan malkoa dodazala, neuk, Riktrudis, neuk berotu ditut askotan etşe onetako gizonak erbestetarren kontra ioan eitezan; neuk, emakumea, emaztea, gurasoa, ¡Ama izanik! neuk biraldu ditut prankotarren kontra neure senar maitea ta neure seme kutunak.

—Arriturik nauka, Ama, zuk Euskal-Erriari izan deutzazun maĩtetasunak.

—Baiña gaur, — iarraitu eban andra Luziak, Riktrudisen esanari iaramonik egin бага —negar asko egiña nazalako, edo neure sanetan odolak otzitu iatazalako, edo eu, Riktrudis, lurrean bakarrik gelditu ez adin, edo etşakiñat nik zegaitik; baiña Arnolde gurea emengo gudarien aurretik ioatea ez neuke nai.

—Ezta ioango, Ama, ezta ioango. Neuk dakit.

—¿Eztala ioango, Riktrudis? ¿Euk dakiñala?

—Bai Amatşo... Zeure baimenik бага, etşe onen pozerako ta gure arimen bakeagaitik gauza onetan sartu banaz, parkatu bear deustazu. Lau ordu badira Pedro Marik Ozinbeltzerontz neure aginduz urten dabela, Mendiolako iaunari esatera, guda barririk bada, eztediła guda orretan sartu, bada eztaukala iatorri zuzenik. Zeuk esaten deustazu, Ama, nire Aitak maite nabela, ni ikustean daukala bere poztasun bakarra, neuk bere badakit Arnolde zarraren biotz leiñargiak zenbateraiño naberi maite, bere mingoztasunen ezti-garriztat naukala, bere aingeru iagole zerutarkotzat, miła bidar adierazoten emon deustanez. Orregaitik, bada, nire esanak beragan indar piska bat eukiko dabela uste dot; baiña ezpaleukake bere, bada-ezpadan bere, eroan dau Pedro Marik beste eginkizun bat... Zeuk badakizu—iarraitu eban emen Riktrudisek, dana lotsakarturik, arpegia sugaretan eukala—badakizu zelan Ozinbeltzeko seme-nagu-

siak... Inoiz ezteutsat arpegira begiratu, egundo eztau berba bat nire aotik entzun, kristinauen arcriua dalako; baiña gaur bera dala guda onetarako zirikaria aitu dot eta... Pedro Marik esango deutsa, nigaitik ezer egin nai badau Portunek, amatau daiala gudarako sua, edo gitšienez, egin daiala zerbait nire Aita gudara ioan eztediñ...

Riktrudisek berbetan ziarduan bitarte guztian, andra Luzia, eskuetako zeregiña itšita, bere alabeari artez artez begira egoan, konkortutako emakume baten antzera. Riktrudisek bere iarduna amaitu ebanean, andra Luziak esan eutsan:

—Arriturik naukan, neure alabea, ezaut ezagututen. ¿Noiztik eta ona az eu olangoa, Riktrudis? ¿Noiz emon don oinkada bat bakarra eure Amaren baimen baga? ¿Noiztik az aifi eurezkorra?

—Ara, bada, Amatšo; gure etšearen onagaitik, zeu atsegiñ apur bategaz ikustearren...

—Bai, bai, ori bai; bein bere ezton, Jaunari eskerrak, gurasoen onerako eztan gauzarik egiñ: maite dozuz ta maite abee; baiña zelan sartu az gizonen gauzetan, da neuk ezer iakin barik?...

—Etzaite, Ama, aserratu: egia esango deutsut, beti legez. Aurrez gogoratu iatan ez iatzula zeuri ondo iritšiko egitera ninoiana ta...

—Ainbat gaiztoago. Orrek erakutsi bear euanan etzula ona ik darabilnan asmoa.

—Asmoa,—parkatu eidazu, Amatšo—baiña asmoa ontzat euki dot. Guda bat beti da tšarra, ta askozaz tšarragoa zuzenbidetik eztatorrenean...

—Da ik, beastun bagako usakumetšoa, ¿zelan dakiñ guda bat bide zuzenetik noiz datorren? Ori gizonak erabagi bear daben gauzea da, ta emakumeen iritšia iakin bear baltz, irea baiño lenago da eure Amarena, ta neuk esaten

deunat bein bere eztala bide tšarrekoa euskaldunak pran-
kotarren kontra asten daben gudea. Riktrudis, ik gaur egin
donan lango gauzarik eztau beste emakume euskaldun ba-
tek bere bizian egin. Esango daroe eztaukanala ik eure sa-
netan arako gure mendiak, gure izate ta izkuntza zarraren
alde il ziran anaia erri-zaleen odola.†

Andre Luziaren itz-zaparrada guztia irri-barre gozo ba-
tegaz entzun eban Mendiolako alaba bakarrak. Baiña bere
Amak azkenengo itzak esan zituanean, aingeru zoragarria-
ren arpegia gorritu zan bat-batera, bere begiak malkoz be-
te ziran, bere biotza mugidaldatu zan, da leiftargitasun be-
netakoaren esanakaz erantzun eutsan bere Amari:

—Ama, ori esaten badabe, eztabe ondo esango. Beste
edozein emakume bestean euskalduna naz ni: neure sanc-
tan neure anaia maiteen odola daroat, Mendiolako etšeko-
andreaken odola: ez neuke bildurrik izango euskaldun guz-
tien aurretik, Aitaren orde zedo Aitagaz batean, neure
erriko etsaien kontra, aizkora bat eskuan dodala ioateko,
gure lurra, gure izkuntza edo gure izatea zematuz baletoz:
etsai ugariak ikusiarren nire aurrean, ezlitzateke orduan
ikaratuko nire biotza, ez neuke dardararik izango nire be-
soan iente arrotzaren buruak erdibituteko: nire gorputz edo
arimako bizia kentzera baletoz, nik geien maite nai ditudan
arimako ondasunak ostuteko gogoak balekarrez, guda zu-
zencan iokatuko genduke; baiña eztago gaur, Ama, olango
gauzarik: gizon gaizto batzuen bidebagako andi-nai izateak
edo beste batzuen kurruka-egarriak (1), aspaldietako ikusi-
eziñak, edo norbaiten umekeriazko ezta-baidak, auts artean
ia estaldurik egoan su kaltegarria barriro biztu nai dabe.
Ta ori ezta ondo: gudara ioan bear da, guda egin bearra
nai ta naiezkoa dancan, da ez batek edo bik bere griña za-

(1) Kurruka—*Venganza*.

tar guztiai aseste bat emon gura deutseelako. Orregaitik, Pedro Mari-en bitartez esan deustat Aitari, gure arimen bakegaitik, anaia prankotarren kontra eztedila ezertan asi, oraingoan beintzat.

Bere alaba ederraren begi ederrak malkoz beterik ikusi zituanean, andra Luziari biotza samurtu iakon, damutu iakozan esanak guztiak, laztanka asteko gogoa iatorkon, bere zeregiña alde batera itxi eban, da, arturik bere iarrilekua, narraska Riktrudisenganaiño eroan eban.

—Ez adi estutu, kutuntsoa, — zirautsan — ezadi estutu: danok dakie emen zein etsetako alabea azan, da zein ona, ta zein ederra, ta... Baiña ¡Jesus! ¡Jesus!, euk bere andiak esaten ditunan. ¡Eztedila gure Aita anaicn kontra asi! ¿Gure anaiak noiztik ona dira prankotarrok, maite? ¿Noiztik ona? ¿Gure areriorik okerrenak eztira beti?

—¡Ai, Amatsol Zcu, antsiñetatik biotzaren erdian daukazun naigabeak itsuturik ipinten zaitu. Ondo dakizu, danok Iaungoikoagan anaiak gareala, ta geiago ostera sinizmen batekoak bagara. Prankotarrak Iesusen sinizmenekoak dira, ta, euren zorigatsez, euskaldun asko ez oraindaiño. Egia da prankotarrak gure arerioak izan dirala gizaldietan; ezbearreko gauza dongeak egin deuskuezala egia da; badakit euskaldun askoren odol garbiak busti ta narotu dituala gure zugaztiak, prankotarrak dirala ta ezdirala; badakit eurakgaitik daukagula euskaldun guztiok biotz gaiñoa barru-barruan minberaturik; baiña gizon arrotzak azkenengo gudetan egindako marratik kanpora daukaguzan artean, gure ekandu zar da izateko creari geiago ikututeko asmorik бага bakean bizi diran bitartean, gu legez kristinauak dirala gogoratu nai dot; neure lenengo urteetatik biotzaren erdian sosmau neban gorrotoaren su-garra amatau gura neuke; Kristo Iaunagan neure anaiak legez begiratu gura deutset prankotarra, iruntzi-alak iruntzita

bere. Kurrukarako gosea Iaungoiko guzurrezkoen erakuste oker bat baiño ezta: parkameneko erakutsia, Kristo Iaunak zeruetatik ekarri euskun egia zuzena.

—¡Ai, neure alabea, ez aiz i Ama.

—Baiña bai kristinaua, ta zeu, Ama izanarren, kristinau benetakoa zara gainera, zeuk uste dozun baiño ohea.

—Itši daiogun gauza oni bakean, da esan eidan gudarako bide onen iatorria zelan iakin donan.

—Bai pozik, Amatšo. Ara bada: gaur goizean, sarri oi dodan legez, Amando apezpikoaren (1) oifetan autorrrera (2) on bat egiteko usteagaz, done Pedroren Elizatšora ioan naz. Neure eginkizunak amaitu-ondorean, Amando Kristoren erakusleak beragana deiturik:—«¿Aita non dozu, Riktrudis?»—itandu deust.—«Aita, erantzun deusat, nire Aita, orain iru egun dala etšetik kanpora dabil, non eztakit, iauna»—«Ozinbeltzeko batzarrean egongo iatzu, beste etše-iauntzetako gizon askogaz batean»—esan dau Amandok.—«¿Beraz—asi naz ni itaunketan— euskaldunak zeregiñ astunen baten gaineko batzarra dauke?»—«Bai, —iarraitu dau Amandok,—bai, ta gauza onerako ez. Lengo baten, prankotar agintari batek eta Ozinbeltzeko Portun seme-nagusiak, Aitz-barrengo Eliza-aurrean eztabaidaren bat izan dabe. Prankotarra bere bidcan elizara eioan, da Portun orrek, sinizte bagea ta arroško samarra zelan dan, fedcaren kontra zerbait esan da barre ta zifuren batzuk egin bear izan eutsazan fedezaleari, ta onek Iesukristogaitik arpegia erakutsi ebalako, alde batera ta bestera gizonak iarrita ukabilkadaren batzuk alkarrri emonak izan bear dabe. Ordutik ona, or dabil Portun su ta garrak arturik, euskaldun altsu guztiai deiezka, Aitz-barrenen iazo zana berak nai daben

(1) Apezpikoa—*Obispo*. (I.A.R.)

(2) Autorrrera—*Confesión*.

eran guzurrakaz apaintzen, da alde guztietan deadarka, eztagola lur onetan gauza onik prankotar guztiak inguruetatik bein betiko kendu baga. Aitz-barrengo kristinauak Otsoaren mandatariari ezteutse abegi onik egin, baiña beste euskaldun kristinau askok, ez iakiñean, ontzat emoten dabe guda barri gogor bat prankotarren buruko arrotasunak kentzeko (alan diñue), ta eztakit emen zer gertauko dan, bada guzur-zaleak berenagaz urtetearren asmautako guda bat Iaungoiko egiazkoak ezin leike ezertara bedein-katu. Nabiñen toki guztietan bakezko mandataria naz ni, ez prankotarren aldekoa; (badakizu Dagobertok bere lurretatik erbestetua nazala, baiña alan bere ona besterik ezteutsat opa) ez euskaldunen arerioa; gizon guztiak ditut nik adiskide ta geiago Iesusen adiskideak badira; gizon guztiak gura nituke nik maitetasunezko lokarriakaz alkartu, ta orregaitik eta oraingo aizkorak artzea ondo ezalako, euskaldun da prankotarrak alkar barriro io eztaien alegiñiak egin bear ditut.

Bart arratsean Ezpeletako Ubero zarragaz egon nintzan, da gizon arima garbiko aren laguntasuna badaukat, gaur goizean zuen etšera ioateko nengoan, da poztasun andi bat artu dot zu emen ikusi zaitudanean. Mendiolako-etšea izen andikoa da Euskal-errian, da etše orretakoak nai izan ezkerro... Arrenez naukazu, bear bada, Riktrudis, Iesusen izenean. Zuk neure lanbidean lagunduko deustazu; zetzta alan? —Pozarren, iauna,—erantzun deustat.—Niri arrenik egin bearrik eztaukazu: nire arimearen gidari zuzena ia urte bi onetan zu zara, zeure gogoa da nirea, zerren zeure aotik entzuten dodan Iaungoiko maitearena.—Bai, zure biotzaren barri banekian nik: zuk lagunduko deustazu, bada; ¿baiña zure Amak?»

—«Nire Ama ona da, iauna,—esan dot.—Bai, bai, ona da—iarrantu dau—badakit ondo, guztiz ondo dakit; baiña

prankotarren aldetik ainbeste miñ artu dau gaiñoak eze... Ara, Riktrudis, Pedro Mari morroi zarra Aitagana bialdu egizu... Amari esan barik. Zure Aitak zure begietatik ikusten dau, ta ona da, ta iakin daienean... Amari gero esango iako.»

Onenbestegaz agurtu gara, ta badakizu zeuk gero zer egin dodan. ¿Ondo egin dot, Amatso? Baietz esan eidazu, eta guztiz atsegindurik ipiñiko nozu.

—Ondo... bai, Amandok esan deunana egia bada... ta egia izango da, apezpiko iaun egizalekoak esan dabenean; baiña eztakit nik zergaitik naiagoko neukean berak Aitzbarrengo iazoera orren gainean esan deutsun guztia guzurrá balitz. ¡Ain nago prankotarraí buruaren erdian beste zartada bat emoteko gogotsua!... ¿Ta zergaitik gura eteeban Amando iaunak euri emon deunan eginkizun ori ire Amak bereala ez iakitea?

—¿Eztozu igarten, Ama? Len bere esan deutsut bada. Zeure biotzaren erdian daukazun naibageak pranko ta euskaldun-arteko gauzak ondo ikusten isten ezteutsuelako.

—Naibageak itsutua ete nauka bada? ¡Jesus mila bidar! Nik bere, beste gauza guztien gainetik kristiñan izatea gura dot ba. ¡Samiñez heterikako Ama Maria, lagun zakidaz!

Zeruetako Iaun Egile ona, parkatu eidazuz neure zorrak, nik neure zordunai parkatuten dautsedan era berean. Bai, miñ andia artuten dot, baiña guztiai parkatuten deutset.

BATZARRA

MA-ALABAK Mendiolan itsita, euskaldun gerralari zar batzuk ezagututeko aukerea ez galtzeagaitik, Ozinbeltzera ioan nintzan ni, mendiz mendi.

Errekondo zakon batean egoan Ozinbeltz ketan da lañotan. Keia, etse-inguruan egozan guda-gizonak egindako suarena zan: lañoa erreka ertzetatik igondako lurrun edo ur zela.

Otsoaren iauregia egoan tokiak egoki ipiñiriko izena eban, Ozinbeltz. Bira guztian aldats andia eukan, Nibe ibai-alderuntz izan ezik; ipar edo ego-aldetik, ia zutindurik egozan mendietako zugazti aritzez da artelatzez ondo beateak; eta sasi, lar, ota, errolantz da beste sastalari mueta askogaz iosirikoak, itzaltasuna emoteko aukeran egiñak zirudien. Basurdeentzat etzan lekua makala.

Erreka ariari iarraituta bide ziortsu bat bilatu neban, mendian bera. Jatzi nintzan. Iauregi-aurrean goitik usten zan baiño toki geiago egoan. Erreka-ertzean landa bat dago luze luze iarrita, zabal zabal ez baiña; ta landa orretan, or aldra bat eta emen bestea lurrcan erdi etzinda, mutil morrosko ta gizon garrerdko asko ta galantak nekusazan zotzburduntzietan erretako basurdearen okela gorria iaten. ¡Ze gizon ederrak ziran geienak! Begi baltz andi bigunak zituen, betazal luze luzcak, bekoki zabal garbiak, ule baltzeran edo gaztaiña margokoa lepotik bera, samatik belaunetarainoko soñekoak uel (1) bategaz gerrian loturik, eta ardi ari

(1) Uel, uela, tira de cuero.

edo ule lodiagaz egindako oial zati edo *mantarrak* berna lodi-gaiñean. Sendoak zirudien gizonok, baiña bai onak bere: gudetarako egundokoak, baiña etsai menderatuentzat lñit onak, onegiak: euren begi gozoak ezin eikien ukatu.

Ikusmiratñoa naz, da bein banaan gizon aldra guztiak ikusi ta zeññ aldetakoak ziran iakiteko gogoa neukan; baiña geroago ikustekoan itñi neutsen: lenengo euskaldunen nagusi ta buruak ezagutu gura nituan. «Egingo neuke—esan neban—Ozinbeltz etñe andiko atarian, zugazti intñaur urte-tsu orren azpian dagozanak dirala. Bai, eurak dira, ta onako aitona zaar ule ta bizar zuridunagaz izketan dagoan ori, Pedro Mari Mendiolako otñeña: bere izerdi patsetan ezagun dau ondiño ontñe eldu dana. ¿Ta aitona zarra? Aitona ¿zein izango da? Mendiolako iauna berbera. ¿A ze bepuruak daukazan! ¿A zer sorbaldak! ¿Eztañ ori gaztetan bertan betakoa izango! Baiña urteak urte beti. Azal arrakalatutako (1) arbola zarren antzera zimurrez beteta dago gizagaiñoa, ta esku gaiñetako zan guztiak agirian ikusten iakoz.

¿Zer etediñue alkarren artean? Urreratu nadin eurakana ta laster iakin neike.

—¿Bide onetatik eztatorrela?

—Alan esan deust, iauna.

—¿Ta zelan iakin dau?

—Amando apezpikoak esan eidentsa, Aitz-barrengo eliz-atarian, Portunek eta prankotar batek eztabaidaren bat izan dabela, Portunek Elizara eioan prankotarrari barre ta ziñuren batzuk egin deutzazalako.

—¿Prankotarra Elizara eioalako?

—Bai, iauna.

—¿Elizara eioalako esan dozu?

(1) Arrakalatu, *abrirse, rajarse, hender*.

—Bai, iauna, alan esan eidau apezpikoak.

—Eta alan izango da. Amando... ondo ezagututen dot neuk Amando, ta badakit gauza bat ondo iakin baga esango eztabela. Orregaitik Ubero etše iaun zarrak... Ondo da, Pedro-Mari, artuik zer edo zer or nunbaiten, da ioan adi etšera. Ta Riktrudis da andra Luziari esaiek an nazala biar

—Neketan dagoz arek zeu agiri etzaralako, iauna.

—Ioadi, ioadi: an nazala biar guberako.

—Berealaše, beste zeregintšu bat egindakoan.»

Banekian nik zerbait iakingo nebala—niñoan, entzunak entzun nituanean.—Baiña onara etorri nazan ezkeru, gauza guztien barriak artu artean eztot gelditu bear. Pedro-Mari Portunen bila ioango zan, da nik, ari iarraitu baiño, aitonnen esanak entzutea gurago dot.

Ondo išilik egozan eurak. Bekoki ilun asarrezkoakaz, arpegiz-arpegi alkarri begiratu baga, bakotša gogamen desbardiñagaz egon balitz legez, danak gauza bat bakarra buruan eukenean.

—¿Zertan gara?— diño onetan Ozinbelzko Otšoak.

—Nik neure eritšia esan dot—erantzuten dau Ubero zarrak:—gizon bik muturketa bat izan dabelako, Euskal-erri guztia ezta barrero odoldu bear, euskaldunen izenari ta lurrrari ikutu eziakonean. Bien artean ondu edo arautu (1) daicela euren ezta-baidea; baiña nigana baletor erabagi baten bila, egi zuzenaren alde erabagiko neuke, zein euskalduna ta zein prankotarra dan begiratu barik.

—Bada nik—esaten dau, ukabiñ biak gora iasota, begietatik tšinpartak dariozala, gizon sendokote moldakatš bateg—(Diego Etsalar eida) nik, euskaldun bat eta prankotarra burrukan ikusiko banituke, geingoko barik io buruan da

(1) Arreglar.

amaituko neuke erbesteko gizona. Atserritar guztiak lurrean sartu artean eztago emen gauza onik.

—¡Ondo esana! ¡ondo esana! — diñoe askok.

—Ubero —esaten dau astiro astiro Mendiolako jaunak, Diego ta bere lagunen deadarrak aintzakotzat artu bari — zure zain egon gara emen ia egun bian, Aitz-barrengo alde orretan zer gertatu dan zuk ondoen esango euskuzulakoan, da euskaldun batzuk gure ienteari ezteutsagu deitu nai izan zure eritxia entzun baga. Etorri zara, nekeztu, ta ez bestetan oi dozun legez guztiz gogotsua: esan deuskuzu, zure ustez, muturketa bategaitik eztala euskal mendia odoldu bear barrero; ta gainera, zugana inor erabagi baten bila etorriko balitz, egi zuzenaren alde erabagiko zeunkela. Itz egiguzu emen argi ta garbi: Aitz-barrengo eliz-atarian izandako muturketa orretan zeinien alde erabagiko zenduke?

—Eztaukat neure gogamena zergaitik estaldu — erantzun eban Uberok ausardi andi bategaz — ¡prankotarraren alde!

Uberok itz onek esanaz batera alderdi guztietatik deardarte gogor zarratu bat jagi zan, zutindu zan Otsoa, ta esku bat aizkora-kirtenean ebalu ta besteak ukabildurik, Uberori, izugarritzko amorru batean, da aotik bitza dariola, esaten deutsa: ¡prankotarraren alde ta neure semearen kontra Ezpeletako iauna?

—Bai, — iarraitzen dau Ezpeletakoak, bero bero eginda — zure semearen kontra ta egiaren alde. Zure semeak iraindu dau neure Iaun Iesukristo, laungoiko egiazko bakarra, ta prankotarrak atara dau Iesukristo-gaitik arpegia, ta neuk bere bai, emen, edonun, noiz nai.

Iente guztia asi zan gora-goraka ta garrañika, mingaiñ danak inakiñ da erasorik oker, gaizto, zorrotz da mingarriak esan, da estarri guztiak oi ta deadarrrik garratzenak bota zituen; etzinda egozan gudari asko euren lekuetatik jagi ta batzarreko nagusien inguruan iarri ziran; da azke-

nez, Ozinbelzko tšakurrak eurak, zerbaiten peril gaiztoa sos-
 mau balebe legez, asi ziran zaunka-zaunkaka. ¡Zer zan ango
 lazka ta matasea! Baiña Mendiolako Arnoldo ospatsua ia-
 giten da bere lekutik, urteten dau lagun guztien erdiraiño,
 eskuetakoa makilea iasoten dau, išiltzen dira icnteak morroi
 aserratuak nagusiaren aurrean isiltzen diran antzera, ta be-
 re bizar zuri luzeak dardaraka daukazala, esaten dau gogor
 da garbiro:

—Euskaldunak ¿ezagututen nazue ni?

—Bai, iauna,—erantzuten dabe danak batera.

—¿Euskaldun ontzat naukazue?

—Bai, iauna. ¿Zeiñ obca?

—¿Ukatu deusat nik iñoiz Euskal-erriari nire beso ta
 nire odola?

—Ez, iauna, iñoiz bere ez.

—Bada neuk diñotsuet, orain batzuek asmau ta asi nai
 daben guda onetan, nik eta nireak ezto gula aizkora bat ar-
 tuko, ezto gula arri bat iaurtiko prankotarren kontra, ta
 guda onetan asten danari begi tšarrakaz begiratuko deus-
 dala. Ondo esan dau Uberok, eta eztaukazue zergaitik ase-
 rratu: epaia beti egiaren alde emon bear da, ta Aitz-barren-
 go gertaldi orretan egia euskaldunaren kontra dago, edo
 garbiroago esateko, euskaldunarena da errua. Ozinbelzko
 iauregia ezta Kristoren siñizmenekoa, beste euskal etšadi
 asko ez tiran legez, da iauregi orretako semeak prankotarra
 kristiñaua dalako iraindu dabenean, ni iraindu nau ta bez-
 te kristiñau asko iraindu gaitu, kristiñau bizi ta kristiñau il-
 nai dogulako. Kristiñau gudalariak, egia iakin dogun-etzke-
 ro, eztaukagu emen zer-egiñik: bakotša geure etšera goa-
 zen da Iesusen arerioakgaitik erregutu daigun.

Ezeban iñok Arnoldoren kontra itz bat atera: makurtu
 zituen euren buruak, eta gizon guztiak asi ziran sakabana-
 tuten išil-išilik, arimak atsekabez beterik eroiezala: batzuk

gudarik izango etzalako, beste batzuk, oraindik euskal-mendi ederretan Kristoren etsaiak bizi ziralako.

Baiña ientea zabaldu baiño lenago Otsoak deitu eban: «Arnoldo, etzara nire iauregitik era orretan ioango, gaba gaiñean dozula. Sinizmenak alde batera bota daiguzan: danok gara euskaldunak, eta alkarregaz sarri Euskalerraren alde iokatu dogunak. Nik eta neureak ikusiko dogu biar zer egin bear dogun; baiña bitartean Ozinbelzko ateak zabalik daukazuz, da sartuko zara bertan apaitara ta lotara. Ta ez bakarrik zu: sartu bitez gaiñera euskaldun agintari guztiak: danentzat egongo da zer iana ta nun etziña, ta baita morroj gudararentzat bere.»

—«Mendiolako iaun leiñargia—esaten dau onetan Portunek, iñok uste barik gizonen artean sartu ta —ez naz batar onetan egon azken artean, da zure itzak baiño besterik eztitut entzun. Gogortsuak izan dira, baiña alan bere, ezna zu sumindu. Zeuk nai dozula bere enaz zugaz aserratuko, Ta gaiñera prankotarragaz ezta-baidak arautu ta zuzentzeko neure besoa da naikoa ta geiegi.»

Geiagoko baga, gudarari guztiak zabaldu ziran ona ta orra, batera ta bestera, mar, mar, mar, entzun da ikusi zituén gauzak bakotšak bere gizara azaldu ta erabagi naian.

Donibanetar gizon biren esana bakarrik entzun neban nik.

—¿Zergaitik deitzák, Manuel, ain umil da itz bigunekoa egon dala gaur Portun, berez aiñ arro putza izanda?

—¿Ez aldakik? Urteak dira gizon ori Riktrudisen atzean dabilela-ta...

—¡A! Ta, ta, ta...

III

IRU EREZI

ASKOTAN esan oi da, ta egia anditzat daukat, lurrean izaten diran gertaera bakotšaren gainean bere iritšia eztaukan gizon bat bakarra eztagola, batzuetan emon, erakutsi edo agertu gura ezpau bere. Baiña ezta izaten bakotšak bere adimeneko argi errainoaren indarrez asmau edo bilatua. Gizonik geienak beren sentzun guztiak ugarturik legez, da adimençua lotan edo lizuntzen euki oi daroe, bapere lanik eragiten ezteutselako. Orregaitik euren egikizun guztietarako besteen argibidea ta esana bear izaten dabe geienetan edo beti ta iñok zirikatu ezik ezleukee oinkada bat bakarra egingo.

¿Zeintzuk dira, gaur dan eguncan bertan, gure Euskalerrri errukarriaren samiñak gozatuteko lanean diarduen gizon berezkor argitsuak? ¿Euskal izkuntza ederraren gainean bear dan era ta zakontasunagaz lan egiten daben gizonak zenbat dira? Iru edo lau, edo bost edo sei: edozetara bere gitši: beste guztiok bataren edo bestearen eritšikoak gara; baiña geure aldetik ondar ale bat eztoçu ipinten...

Ozinheltzera batu ziranetik geienak onetariko gizonak ziran: biotz andikoak, euskaldun guztien antzera indartsu ta azkarrak, mendian jaio-ta asirikoan taiuan (1).

Iñoiz bere siniztu bagako gauzarik ezaban esango; baiña bai agintarien esana errez siniztu, ume batek gurasoarena legez. Da bein siniztuezkero, olango gizonak sinizmenaren

(1) Taiua, *trava*.

alde ipinten dabe laster adimen ugartua, euren biotz andia...
ta ukabil gogorra.

Gudari nagusien artean iritși bi egozan: batzuk guda zorrotz da ikaragarritzko bat gura eben; beste batzuk, (ez geienak, baiña onenak bai) Arnoldok itz egin eban ezkerotik, barriro gudetan asteko magonean egozala ez eritsoen. Lenengo esan dodan ustekoak ziran Diego Etšalarrek ekarri zitan morrosko gazteak, eta euren guraria ezeben ukatuten. Su andi baten inguruan egozan aldra batean Etšalarren mutilok, beste erri batzuetakoakaz batera, Otšoaren upalategiko sagardauak edaten, da olango abaguneetan oi dan legez, piskabat birbisturik, batzuk asi ziran erezietan (1). Orduan, Ustaritsko gizon batek deitu eban: — «¿non da Peru padar (2) koblakaria? Datorrela ona, ta esan daigula erezi gozo bat:»

—¿Emen alda Peru padarra?—itandu eben besteak. Peruk, alargundu zan ezkerro, eztau bere Tšoldogaingo tšabolatik lagun-artera urteten, gertaldi andi batean ezpada.

—Bai, emen da,— erantzun eban Ustarits-koak.

—Datorrela bada, datorrela, deadar egin eben guztiak.

Eta esan da egiñ, bere eske ioan ziran norbaitzuk, eta ekarri eben laster, beste lagun batzuen artetik, gizon andi, gurgarri, urteakaz makurturiko bat. Tšaloka artu eben upalategiko ienteak.—Ea zarra, ziñoen, euskal-koblakari maittea, esan ciguzu gauza gozo bat. «Gazte egunetakoa» deadar egiten eban batek.—«Gudarakoa»—beste batek. «Nai dabena, nai dabena»—ziarduen geienak.

Koblakaririk onenetakoa zan Peru. Bekian biotz samur da bero bategaz itz egiten, etorkizunaren barriak ezagutuko balitu legez. Igarle baten antzera itz egiten bekian; inoiz

(1) Kantuetan.

(2) Padarra, *el solitario*.

bere aotik urtendako itz gorituak euskaldun gudarietak be-
rotu oï zituak; baiña egun guztietan ezta gizona tentun ba-
tean egoten, da egun atan ezegoan Peru gizonen biotzak
ausardituteko tentun, gogo edo indarrean.

Koblakaria, inguruko gizonak aora begira iarri iakozala
ikusirik, gogamena bere lenagoko egunetara iazoaz, bakar-
tadean itz egingo baleu legez, epel-epel, bigun-bigun, sa-
murtasunik andienagaz, asi zan negarrezko soñuan erezi
au esaten:

«Neure emazte
Manu Mari,
¡Zeñek ein nau ni
Koblakari?»

Zugaz bizi nintzean
Baserri zar tsukunean, (1)
Gorputz sendoa neukan, da
¡Maitasuna biotzean!

Maite neban emaztea,
Zar zan an nauz gaztea.
¡Maite neban! Eta nintzan
Era berean maitea.

Gorputzean odolak otz,
Buru zuri ta azur zorrotz,
Gaur... bakarrik bizi naz ni
¡Neure errian bertan arrotz!

«Neure emazte
Manu Mari,
Zugaitik naz ni
Koblakari.»

Peruk, biotzak bear eban antsikaitza (2) legez, bere le-
nengo erezi edo kantua amaitu ebanerako, entzule asko ba-
tu iakozan, da norbaitezuk samurturik gelditu ziran. Gizon
gazte batek ipiñi eban koblakariaren eskuetan sagardaaz
beterikako olezko ontzi bat, Peruri esanaz:

(1) Garbian.

(2) Desahogo.

—Iaizu ta edaizu, lagun zaarra, ta zeure naigabeok alde batera itšizuz. Sarrera ona egin dozu, beti legez, baiña bigunegi edo, samurregi edo, eztakit nik zer esan bere. Ezgaikezuz geiegi oĩlotu, biar edo etzi iñoiz baiño gogorra-goak izan bearko dogu-ta. Ea, esaiguzu gudarako erezi bat. —Peruk, zurezko ontzia eskuetan ebala, ezpanctara croan barik, zeruruntz begira, danon erdian, suaren garrak eta biotzeko mugidaldeak gorri-gorri eukala, asi eban bigarren erezia:

«Neure emazte
Manu Mari,
Zugaitik naz ni
Koblakari.»

Baiña zu haizen obeto
Maite dot neure mendia,
Euskaldunen iaio-leku
Ta aitona zarren obia.

Arrotza emen ikustean
Zaunkaz oi da zakurdia,
Peril-ordu estuetan
Ereztun koblakaria.

Ta ereziak berotzen dau
Euskal baso-gudaria,
Ta zaunkatik eztago urriñ
Zakurraren ainkadia...

¡Zenbat bidar urratu dot
Oinika neure eztarria!...
Ozinbeltzek ¡zenbat bidar
Entzun dau nire irrintzia!

¡Zenbat aldiz berotu dot
Euskal gizonen biotza!
¡Zenbat bidar ikusi dot
Nire ondoren eriotza!

¡Zenbat aldiz odoldu dot,
Neure aizkora zorrotza!
¡Zenbat aldiz amaitu dot
Bizar gorridun arrotza!

¡Zenbat bidar ikusi dot
Gure mutil menditarra,
Besoetan ipiñiaz
Ekaitz guztien indarra!

Begietan isimistea,
Ta infernuko su ta garra...
Ta aren aurretik igesi
Mendiz beera prankotarra.

¡Ori, ori, koblakaria — ziñoen Otsoaren mendekoak eta
Portunen adiskideak — ainka ta zaunka, ikaratu ta zatitu ta
ian egin bear ditugu prankotarrak ostera bere. ¡Aurrera,
Peru! ¡Aurrera, zarra!

Gaur naz zarra, ¡ta atzo gazte!
¡Zein arin doian guztia!
Bitartean idoro dot
Urtien erakutsia.

Gaur badakit ezjala ondo
Sentzun laga zaunk eitca
Ta bakean doianari
Ortz-azurrak ezartca.

Geldi orain, menditarrak,
Bakotša geure lekuan:
Elduko da creti ona,
¡Ta aupa mulilak orduan!»

«¡Ori, ori!» «¡Ederto!» «¡Tšarto!» «¡Kanpora agurea!»
«¡Aurrera, Peru!» laungoikoak daki zer zarata ta nasteak
atera zituen Peruren jiran, azkenengo erezia amaitu eba-
nean. Bakotšak bere nagusiak eukan iritšiarene alde egiten
eban oiu. Mila bat keiña (1), betzigo (2) ta irain alkarrj esu-
ten nekatu ziranean, oraindik askoren orruak entzuten zi-
ran: «¡Aurrera, aurrera, Peru!» — Padarrak, oso beregandu-
rik, eta bapere aserre laga, beti zerura begira, iarraitu eban
ereztun:

(1) Amenaza.

(2) Injuria.

«Neure emazte
Manu Mari,
launak ein nau ni
Koblakari.»

Ilargi ta eguzki oder,
Zeru goietako izarrak;
Baso, tsara, zugaztiak;
Be-aldeetako ibarrak.

Mendi tantai, errekondu,
Ibai zabal da itsasoak,
Gizonentzat sortu ditu
Gure Egile laungoikoak.

Beragaitik bizi naz ni,
Beragaitik gara euskaldun...
Gauza guztien gainetik
Euskaldunok maite daigun.

¡Maite dot nik sorterrial
¡Maite neban emaztea!
Baiña bien gain gainetik
¡Maite dot neure Egilea!

«Neure emazte
Manu Mari,
launak ein nau ni
Koblakari.»

Peruk bere ereziak amaitu zituan, da eskuetan eukan ontzi sagardaoz betea lurrean itsi ta aldendu zan gizakumen artetik. Etziran gizonak berealakoan sakabanatu. Andik eta ordu betera entzuten ziran ondiño alkarri esaten eutsezan sapokeriak, urriñeko aldetik, bata batera ta bestea bestera eioazala:

- ¡Utik, sazkel ipurdi arraiuori!
- I, badakit nik ze aizan i, ganbelua galanta.
- Baita i astaputz zantarra.

Baiña etzan ukabillkadarik izan, da esanak aizeak eroan zituan laster, mendi egaletako oiarzunetan atsedean maila batzuk eginda gero.

Gaberdi alderako dana egoan isil isilik. Goi-aldean zeru

garbi, urdiñ, odei bagea, izarrezko begiakaz lurrera begira; ta heian barriz, errekatsoa menditik berako arkaitz artean zolitasun da zarata andiakaz, da Ozinbeltz ondoko landa lau luzcan geldi geldi, inhor esnatu gura espaleu legez; ariztiak iguiñ da zabunik (1) bagea beso orritsuak zerurontz ia-soaz; da erretsiñol bat makal-gaiñcan erezlari. Gizon guztiak lotan egozan, gau ederraren apainduriak ikusteko adore barik.

(1) Iguiña, zabuna, motinlento, bamboleo.

IV

PORTUN BARRUTIK

BAIÑA ezegozan danak lotan orraititso. Ozinbeltzko iauregi baster batean, Otsoaren seme nagusi Portun bere oe zabalean bira-biraka begiak ezin itširik egoan...

Gauza asko igaro iakozan egun atan. Goizean—ziñoan bere-artean—itšaropenez beterik egon naz, neure amorro guztiak aseko nitualakoan, prankotarraí, ta batez bere neugaz burrukan egiñ ebanari, lurra ian eraginda. ¡Lurra ian bakarrik? Ez, gauza utsa da ori. Basea ta zikiña iruntzi eragin, makilka zuzitu, nire arpegiñ ipiñi eban eskua aizkora-kada baten ebagi, ostikoagaz aoan io, zapal-zapal egiñ, esteak atera, birrinduta itši; obiratu baga, bere gorputz odol-duaren zatiak, erroi, buzuka ta arranoak ian eiezan. Baiña ez, iñ baiño lenago, azkenengo orduan, begiak malkoz beterik eta erruki eske eukazanean esan baga: «ezekian ik, gizagaiñoorrek, zeindegaz ebiñan: iakiñ eik ontše, inoren laguntasun barik ilten agoala, Portunegaz ezin leikeala euki iolas, tšokorreria ta arrotasunik, eta bere eskuetatik ezaua-la aterako eure laun Iesukristo orrek.» ¡O! ¡Zer poza euki-ko eban orduan Otsoaren seme zarrenak! ¡Zelango ikara ta bildurragaz begiratuko eutsen, egun atatik aurrera, prankotar guztiak! Baiña arratsaldean bira iakozan bere itšaropenak, eta bere asmo ta atsegiñ danak iges egiñ eutsen. Uberok eukazan erruak. ¡Agure petral malmutza! ¡Etšakon ba buruan sartu euskaldunak gudu barrirako mugonean ezegozala? Mugona emongo neuskio nik ari. Guragoko

neuke io bere buru murri soñean, da amaituko balebe Euskal-erriko arerioak. Gaur naiago biar baiño. Ta gero zarra dala ta, argitsua dala ta, euskaldun bikaiña dala ta, danak berari aora begira, zer esango daben zaiñ; da Etsalarrek esan dabena, ta nire aitzak ziñoana... ¡arraio-arraiu! Kristinauak esaten dabe gero, kristinauak. Eurak ei dira onak eta zintzoak eta lagun geideari (1) Jaungoikoaren izenean gura deutesnak. ¡Tsimista batek erreko alditu ba danak! Danak gero, kristinauen asterrenik gure mendietan gelditu eztedin. Jaungoikoaren izenean guztiai gura deutesla. Gura izatea dok ori. Eurak izan balebe burruka bat nik izan dodan lakoa...

¿Ta gaur iluntzean Arnoldok esan dabena? ¡Mila ainiñuen agurea! Bere eskuetan egoan ba dana. Berak esan baleu «¡gudara!» euskaldun guztiak gudara ioango ziran; baiña berak ezetz esan dabelako, ezetz beste guztiak bere. Iakiña da emen. Izen andikoa izan da beti ta... ¡Neurea dala errua berak! ¿Eta zergaitik? ¿Nik prankotarra iraindu nehalako? ¿Ta zer? ¿Zer da emen prankotarra, atzo goizean agerturiko arrotz lapurra baizen besterik? ¿Eta zeñek eztauka lapur bat irainduteko eskubi-dea? ¡Kristoren sinizmenekoak ezgarala! Sinizmen orrek e, eztaikit gainezka eragingo ez etedeustan. Orain artean ondo bizi izan gara fede zarreko gizonok beste euskaldunakaz; baiña emendik aurrerantzean...

Emendik aurrerantzean bere bai. ¡Barko!, Riktrudise-gaz adiskide izango banaz. Eztaukat beste biderik. Baiña ¡madari madariena! ¿Zelan otu iako gaur eztia baiño gozoago dan neskatila liraiñ orri bere morroi bat niri bialtzea? Eziñ siniztu bere leiteke. Egiñalak egin ditut bada nik, ezagutu nebanetik oraiñ artean, emakume orren biotza ira-

(1) Geidea—*Prójimo*.

bazteko; baiña egundo ez nau aintzakotzat artu. ¡Aintzakotzat artu ez! Ez nik eritxi. ¡Ai Emakumeak gaintsurizkake dituzu, ta askotan, kanpotik ezer erakutsi ezarren, barruan erabilten dabe gogoa ta maitetasuna. Oraingoan beintzat gauzeak berak dauka itsuria. Uste izan dau Riktrudisek gudan asi bear dogula; gogoratu iako bere Aita orretara iarrita badago, inok eztabela atzeratuko; ni nabilela guda bila ta neure eskutan egoala gudarik ez izatea esan deusteta; zer egingo eban orduan? Egia da, gauzak ondo ikusi ezkeren emen dagoana da, Mendiolako alabatsoak bere aitagaitik begiratuten dabela; baiña; zeifien bidez?; nire izena zegaitik gogoratu iako?...; Gogoan etenauka ba beti, edo sarri, edo noizean bein!; Zergaitik ez? Emen bakartadean, inok entzuten ezteustala, esan neike: ni enaz zatarra, ederra nazala bere amaika bidar esan deuste; Riktrudisek ikusi nau, (bai, ikusi nau, begiratu ezteust egin baiña) indartsua nazala badaki; etse-iauntza onean iaorikoa bere bai...; zer gura dau geiago?; zergaitik maitetuko enau?—; Maitetuko etenau bada! Au, gozotasun guztien iturburu amaibagakoa izango litzateke niretzat. Irudituteagaz bakarrik pozarenpozez zoratu bear iat.

Riktrudis zelan ezagutu neban gomutau bear dot. Ilunabar inguru batean zan, orain urte bi. Egun sentirako lagun batzuk eizera urten genduan, egun guztian ortik eta ona ibili gisan, da nekatu ezpada besterik ezgenduan egin. Tsakurrak bilatu ebazan oñatz, sen edo arrastoak urrintsora eruan genduzan. Etseruntz asteko gengoala, asi iakun batbatera trumoa, curia, tsingorra ta arria. ¡Baiña zelangoa? ¡Bazan a egualdia! Eztot inoiz alangorik ikusi. Eguna garaia baiño lenago ilundu zan; baiña ikaragarritzko tsimistak argi egiten euskuen noizean bein, ioten zituen zugatzak erdibituaz. Goiak bota zituan bota alak, errekek arrotu ziran; gu, goskak batetik, eta bestetik burutik beatzetara maila-

tuta gengoan, da erabagi genduan, tšimisteak argi egitean an urretsoan ikusten zan erri batera ioatea. —Badakit zein erri dan —lagun batek esan euskun —ortše bizi da Mendiolako Arnaldo, ta bere etšean ondoen artuak izango gara. Esan da egin, buruko tšimetatik bera ura geriagula, ta abarka mantarretan eztakit zenbatbana lokatzegaz, Mendiolako sukalde zabalean sartu giffan. Orduantše ezagutu neban lenengo Riktrudis. Amesetan iruditu geinkean gauzarik zoragarrienaren antzera agertu zan. ¡Aše da sarrakiua sartu custana! Bildurtu egin nintzan, beste munduetako gauza bat ikusi baneu legez. Bai, edertasunak badaroa beragaz gizonak konkortuteko indar eskutukoren bat. Ni beinik bein Riktrudisen iazkera, esakera, ibilera ta begiradeak konkortuta itši nituan. Dana zan aiñ... aiñ... eztakit nik zelan esan bere, barru-barruan gozotasun andi bat emoten ebana. Ez ian, ez edan, ez berotu, ez iñori iaramonik egiñ; kokolotuta, gatzbagetuta, izututa, lotsatuta, Riktrudiseri begiratzea baiño besterik ez neban egiten. Gau guztian itz bi era onean ez nituan esan. Zer igaroten iatan danak igarri custen. Ez gaur beste iakiñ izan baneu ¡mila...! Eztot geiago, orduan baizen ondo, neure aurrean bilatu, amaika bidar Mendiolako aldean ibili naz baiña. Beti Arnaldo, beti andre Luzia, beti arpegi iluna, beti tšoria gordeta, ta azkenean atek itši. Ta ori neuri bakarrik, bada edonoiz dagoz Mendiolako atek zabalik, edozeiñek arkituten dau etše atan abegi ona: erbestekoak, eta euskaldunak eztiranak bere bai. Kristiñauak dirala ta eztirala... Badabil or kristiñauon elizetako nagusi bat, Amando edo gana-dalakoa... ¡Uum! Igarten badot nik i... Begi bietaraiño bete bete egin da nago gero...

Gau atan orratño asko egiñ neikean neure alde, neure gaiñ egon banintz. Kristiñauak egiten daben *Aitearen* edo kurutze ori bere ez neban egiñ maja bedeinkatutean. ¡Ez

nekian da! Orduan igarri eusten da itandu bere bai zein e-
tsetakoa nintzan. Baiña ¿zer dauka zer ikusirik sinizte bat
edo beste eukiteak gizonak geiago edo gitsiago balio iza-
teko? Gaiñera, eztot nik sinizten eztodan gauzarik esan gu-
ra, ta eztot esango bere.

¿Ta zertarako? Ibiñi ta ibiñi gauzak eskura badatoz. ¿Zei-
ñek esango eustan niri atzo goizean, gizonen usteak ezin
orapilotuta nenbiñenean, Riktrudisen gogoan nengoala, ta
berak biralduko eustala morroia, beragaitik zerbait egiñ
nai badot esatera? ¿Zerbait egin! Bai, Riktrudis maitea,
Riktrudis gurgarria, bai: nai dozun guztia egingo dot zu-
gaitik: auspeztuko natšatzu, umilduko natšatzu ta... Ezta
gero edozelangoa bart arratsean zure Aitak emon eustan
zartadea. Ta alan bere enintzan aserratu... kanpotik, ba-
rruan barrukoak izanarren.

Au bere badok ba ipuiña: neuk gura dot gudea ta neuk
eztot gura. Ta ezta izango gudarik, danentzako beintzat.
¿Ezin bada, Riktrudisek nai izan ezik! Baiña bai batzuen-
tzat. Nigaz aurrez-aurre iarri zan gizontšu orrek, ni bizi na-
zan artean izango dau arerioa ta gudarako bidea. Ikusiko
dogu alkar. Bera be, egia csateko, ezta motel itšurakoa;
baiña ¿šimistak ezpaituk! ikusiko dogu zeñek lenago lur-
pera ioan bear daben. Goitik eta betik, aurretik eta atzetik,
gabaz da egunaz, nire geziaren bildur izan leiteke. Ta bio-
tzera ioango da gero, biotzera zuzen-zuzen. ¿Aupa! ¿Zer
poza nirea gorputz ilak oso-osorik lurra ioten dabenean,
bere burua arkaitzen baten kontra zatituten iakola! Bene-
benetan dala bai mendeka osoa Iaungoikoen atsegintasuna.

Prankotarrakaz daukadazan ezta-baidak erabagiteko neu
nazala naikoa esan deusat Arnoldori. Baita izan bere. Bai-
ña lagunik bear baneu, erbestetarren kontra zerbait egin
bear dan guztian idoroko dot Diego Etšalar neure alde.
Ta lagunak cdozetarako bear izaten dira.

Riktrudisen barriak iakiteko osteran, or daukat Lope Nagi. ¡A ze morroitsoa Mendiolako lauregian daukazuen orit! Neu nagusi izaten banaz a...

Onetan da orretan eten iakozan Portuni, goizalderuntz, bere gogamen guztiak, gelditu zan bertan bera aoa zabalik, itxi zituan begiak, eta iarri zan zurrungaka, zurrungaka, etse atan lotan egozan beste batzuei soñuan laguntzen: baiña irudimen da adinaak ezeuken lotarako gurarik, eta gorputza zabal zabal ezeren ardura barik egoan bitartean, azi ziran euren aldetik lengo gogamenakaz aria lotu naian. Portun amesetan egoan. Mendiolako nagusi bera zala irudituten iakon: il zirala, ezekian noiz da zelan, andre Luzia ta Arnoldo. Riktrudis etseko andre on on bat zan. Aitorren egumetako bizitzea egiten eben. Abere asko eukezan: artalde andiak. ¡A, ze artaldeak! Zelaiak bete-betea, da mendi egaldetan gora ta gora, gailurretaraño, bata besteari bultzaka ta *bee*-ka danak. *Bee* ta *bee* ta *bee*: geiegia zan. ¿Da esnea? ¡Zenbat esne! Artzainak bekarren esnea, lurrezko ta burdinazko ontzietan, gailuzka *sipli-zapla* bidean boteaz. Bera be, Portun, esnez bete eben, bekokiraño. Bai, bekokia bustita eukan, esnez... ¿Esnez? ¡Odola zan da! Odola, bai, prankotarrak emondako zartadeak atera eutsana. ¡Prankotarrak! Baiña ¿zeintzuk ziran prankotarrak? ¡Ezin asmau! An, urrun, urrun, zer edo zer... Edozetara bere antsiñako gauzaren bat, egokida gitšikoa... Riktrudis... Aitor... mendia... lainoa... gizonak burruka... ¿Zer gizon gero? Ardiak ziran da. Ezeuken bear aña lekorik, asko ziran, guztiz asko: batzuk itota egozan, da, bera, Portun, danen erdian ioteko zorrian egoan, da ito bear eban, jito bear eban!...

Ozinbelzko seme nagusia larri-larri esnatu zan, izerdi patzetan, da estalkiak idunetik biran estu-estu zituala: egon

zan piska batean ganorabaga, etorri zan bere konortera laster, da iagi zan bereala.

Leio-zulora gaztaiña andien itšurako begiakaz urten eban, mendirako bide ziorretik gora gizon-soka luze bat ikusi eban. Ozinbeltzetik euren etšectara eioazan azkenen-ko gudariak ziran.

—Ezta ardura—esan eban Portunck—ezta ardura; etorriko iat niri ondiño garai ohea.

V

GIZON ARROTZA

GSAN ditudan gertaerak igaro ziranetik urrengo egunean, Aitz barrengo eliz-ondoan Portunegaz aserratu zan gizona Amando apezpikoagaz izketan egoan, antsiñetako lagun bat legez. ¿Zein zan baiña gizon ori? Adalbaldo dukea, done Jertrudisen loba ona, prankotarren erregetseko semea, Sijeberto ta Ernulfo kondeen da Alando Reims-ko Lenapezpikoaren (1) anaia (2). Gizon iakintsua zan Adalbaldo au, guztiz aberatsa, Iesu-kristoren lege zalea ta onoidade (3) andiakaz apaindua.

—Zu ziñan beraz—zirautzan Amandok, irri-barre amutsuagaz, euren izkuntzan—zu ziñan Aitz-barrengo burrukalaria. Ez nekian nik, Adalbaldo, ez nekian.

—Burrukalaria crazkiro ez iauna.

—Ez, badakit: ori olgetako esatea baiña ezta. Iatorri onekoa zara, ta zuk, zeurez, burrukarako biderik eztozu emongo; baiña iñor aurrean iarten baiatzu ta zeure siniz-teari ikututen badeutse...

—Bai, iauna, bada; oriñe da ni geien geien berotu nituana.

(1) Lenapezpikoa, *Arzobispo* (Larramendi.)

(2) El duque Adalbaldo fue nieto de Santa Gertrudis, por ser su madre hija de dicha insigne abadesa. Pertenecía á la real familia de los Francos, y tuvo por hermanos á Sijeberto, conde, marido de Santa Berta; á Erquernaldo, mayordomo de palacio y patricio de Clodoveo, el segundo en la corte después del Rey; á Ernulfo, conde también, y Alando arzobispo de Reims. (*Historia general del Señorío de Biscaya*) por el presbítero doctor D. Estanislao Jaime de Lahayru y Goicoechea. Bilbao 1895. Lenngo liburu ta 173-garrengo orrialdean.

(3) Onoidade, *virtud*.

—¿Zelan izan zan ipuiñ ori?

—¿Zelan izango zan? Erregek bialdu nau zeregintso ba-
legaz Euskal-erriko marra edo mugetaraino, ta orain, laun-
goikoari eskerrak, baketan gagozalako, ta bake eretian
euskaldunak gizon onak dirala dakitalako, zeuri agur bat
egitea otu iatan, emengo Elizatsoak bide batez ikusiaz.
Asmo onetan, baninoian lengo batean Aitz-barrengo Eliza-
ra, arrentso bat egin ondorean zeu nun etezenbiltzan ango
Eliz-gizonari itauntzeko usteagaz. Eliza-aurreko enparan-
tza edo zelai batean gizon talde andi bat bilatu neban in-
dar neurketan burdin luze bat iaurtika, batak orain da bes-
teak gero, ta danen artetik igaro nintzan egun onak emo-
nez ta guztiak erantzun eusten; baiña norbaitek itandu
ebanean: «¿zein da zaldun ori?», beste batek erantzun eban,
neuk garbiro entzuten nebala: «¿eztozu ezagututen: pranko-
tar lapur bat.» Eneban iaramonik egin, zerren bat batera
gogoratu iatazan gutarrak euskaldunai egindako lur-ostute
ta beste dongakeriak, eta alderen batetik egia ziñoala ne-
ritson.

Baiña onetan entzun neban lapurra esan eustanak berak
ziarduala esaten: «Eta Elizara doia gero bera, Elizara as-
tegun buru zurian. Esaten dot bada nik guzurtiak dirala
prankotarrak eta guzurra euren siniztea.» Orduan biurtu
nintšakon, da bapere aserre barik eta euskaldun fede gaiz-
tokoaren biotza Iesusentzat irabazteko gogoagaz, erantzun
neutsan:—«Gizona, begiratuizu zer esaten dozun: nire si-
niztea ta zuen artean askok daukazuena, ezta guzurrezkoa:
Iesukristo da laungoiko egiazko bakarra...» Ezeustan itši
neure esana amaituten. Esku-arteon eukan burdin makilea
gora iasota, etorri iatan aurreko aldera deadarka: «¿Zer be-
giratuizu gero? ¿Zein zara zu emen niri esondeak emoteko?
Zure siniztea ta zure gizakoena guzurra dala diñotsut, gu-
zurra Iesukristo ta guzurtokiak zuen Elizak.» Azi giñan ez

bai, ez-baian, berotu giñan, da... baiña etzan ezer izan: el-
du euskuen batari ta besteari ta orretan amaitu zan dana.

—¿Baiña io egin ci zenduan bada?

—Jo edo, eztakit bada nik, berotasun atan...

—¿Da aztu iatzu? ¿Eztaukazu gorrotorik?

—¿Aztu diñozu? Berecalaše, iauna, berealaše. ¡Naibage
bat badaukat nik ordutik ona! Bear bada, bigunago itz
egin baneutsa nik gizon ari, bere biotza laungoikoarentzat
irabaziko neban edo ipiñiko neban irabazteko bidcan. Da
orain, neure erruz, neure gorrotoan egongo da, ta neure
laungoikoaren gorrotoan bere bai. Egunero eskatzen deu-
sat Aita zerukoari, orduko nire arrotasuna parkatu daidala
ta ikutu daiola Portun orri bere biotzean.

—Ondo da ori, adiskidea, ondo da. Lan andiak dauka-
guz emen Iesusen ikastegiko semeok, eta Euskalerra guztia
launaren sinizmenera ekarri artean, lan egin bear dogu go-
gotik. Orretara etorri naz ni ona, Adalbaldo, ta iakin nai
neuke zuk...

Aidean gelditu iakon Amandori miña, esatera cioanari
azkenik emon бага. Atari-aldean norbait oleska egoan. Ia-
gi zan, «aurrera dana dalakoa», esanaz, da *tipi tapa, tipi
tapa* igon zituen betik gorako mailak, eta apezpikoa ta be-
re laguna egozan tokiraiño sartu ziran Arnoldo ta bere ala-
ba Riktrudis.

—Ordu oncan etorriak izan zaitezela —esan eutsen
Amandok —ordu oncan neure adiskidetsoak.

—Baiña, iauna, —erantzun eban Arnoldok —kanpotarra-
gaz zagoz zeu ta beste ordu baten etorri gara.

Ez, ez, Arnoldo —dirautsa apezpikoak —emen dagoan
kanpotarra zeuek ezagutu bear dozuena da, ta iarri zaiteze
aulki orretan.

Ezarri ziran, an egoan gizon arrotzari zearka edo alboke-
ra begira, begiakaz gero Amandori zeññ edo nongoa zan

itanduten eutsela. Beste onenbeste egin eban Adalbaldok. Ezeben itšaro bear andirik izan danak bere.

—Au da—asi zan esaten Amando, eskerreko eskua eta bestekoaganontz iasota—Adalbaldo dukea, Aitz-barrenen Portunegaz aserratu zan prankotarra.

—¿Au?—erantzun eben Arnoldok eta Riktrudisek, biak batera, begiak Adalbaldoaganontz botaten ebezala.

—Aušc berau. Aspaldietako neure adiskidea da, kristiñau bene-benetakoa. Neu ikustera etorri da, oindiño ordu bete eztala, ta oraintše neikon esaten Euskalerrian zetan nabilen, da zelan gura neukean biotz oneko gizon guztien laguntasuna Iesusen artaldera etšadi guztiak ekarteko.—Nai neuke iakin, duke iauna—iarraitu eban Adalbaldori atpegi alaiagaz begira—zuk lagunduko deustasun edo ez.

—Iauna, zer esanik eztago; nik gauza orretan neure indar guztiakaz lagunduko deustut—esan eban dukeak.

Eta au erantzutean Riktrudiseri begira egoan, da Riktrudisek erakutsi eutsan begiakaz bere oniritzia. Arnoldo berutz begira egoan, bere gogartekaz gogaketan.

—Baiña beste ipuiñ bat dago emen. Orretarako bakea bear dogu, luzarorako bakea.

—Nire aldetik, iauna, betikoa izango da. Enaz ni guda zalea:—ta au barrero Riktrudiseri begira egoala esaten eban—guda batek bere atzetik dakarz, laguntzaitzat legez, nekeak, goseak, aserreak, gorrotoak, kurrakak, negarrak eta odol-errekak; eta nik, alkarrenganako maitetasuna, zer iana iakinbidca ta biotz-barruko atsegintasuna gura nituke erri guztietan.

Riktrudisek, bere burua piska bat bi bidar makurtuaz, erakutsi eutsan bere baimena arrotzari. Ta arrotzak, baimen orrek indartu baleu legez, iarraitu eban bereala:

—Nire eskuetan balego, gure artean bakea betikoa izan dedin euskaldunai emongo neuskioez indarrean malmuzkatu

ta kendu iakoezan lurrak; it̄siko neuskioe bustarri baga, beren lege ta ekanduakaz gura daben eran bizi daitezzen, da euren adiskide egingo nitzateke, mundu guztiaren adiskide egingo nitzatekean gisara.

Arnoldok iaso eban bere burua, ta erbestekoari begiratu eutsan, esaten ebana zindua etezan edo ez ezagutu naian. Adalbaldok igarri eutsan euskaldunari zer iakiñ gura eban, da agertu zituan geiago ta obeto bere barruko bidadadi edo sentierak era onetan:

—Eztot nik uste errien zoriona andi izatetik datorrenik, eta bai onak izatetik; egin daiguzan onak, eta zorionekoak izango dira: sortu daigun biotzetan bata bestecaganako maitetasuna, ta makilak, arriak, aizkorak eta geziak berekuz eskuetatik iausiko iakuez gizon guztiai. Danok dakigu gaiztokeri guztien iatorria non dagon: Iesusen lege bigun gozoagaz astutean, zeruari gure betiko zoriontasun guztien gordelekutzat ez begiratzean. Gizon danak gura dabe euren biotzak eskatzen deuten gozamenen, ta zeruagaz aztuta bizi badira, lurrari euren bizileku bakarria lege begiratu badcutse, laungoikoaren aginduakaz aztuta badagoz, eztabe beste enparauen ardurarik eukiko; bakotšak bere gozotasunen gose-egarria bete naiko dau, al daben bidetik, beste anai, lagun da auzokoai beatus mingotšak iruntzi eragiten deutsezan edo ez begiratu barik. «Ibili nadin neu ondo, — esango dabe euren kolkorako —bete daidala neuk beste guztiak baiño andiago izateko daukadan gogo beroa, ta nire auzoko anaiak ondumuz urtu deitezela nire eskubide ta alizateak ikusirik: emon daiuedan nik neure griffa guztiai curak deadarka eskatzen deuten betekadea, ta ondatu beitez, gura badabe, nire geide (1) edo lagun urkoak.» Orregaitik saiatu bear dogu laungoikoaren bildur donea erakus-

(1) Geidea, *prójimo*.

ten, zero goietan itšaroten daukagun ondo-izatea gogoratu-
ten, da norberaganako daukagun maitetasun oker da
geiegizkoa gizonen biotzetatik tutarrez kentzen. Olan izan-
go dira errien agintariak errien guraso; mendekoak, seme
on maitaleak; eta kristandade guztia etšadi zabal maitaga-
rri bat.

Adalbaldok iarduncan ziarduan bitartean, Riktrudis mi-
rarituta legez egoan, Amando pozarren, da Mendiolako ian-
na zerbait esan naian egoera on bat bilatu ezinik. Pranko-
tarra isildu zanean, apezpikoak esan eutsan:

—Ederto itz egin dozu, Adalbaldo: neuk bere geiagorik
eneban esango.

Ta Arnoldok:

—Bai, ederto esana dago; baiña parkatu bear deustazu,
adiskidea, gogoratuten badeutsut zure erritarrak eztabela
olango erakutsirik burutan artu, nire gomutan beintzat.

—Egia diñozu, euskaldun zarra, ta neuk daukat inok
baiño naibage andiagoo, prankotarra nazan aldetik, nire
erritar agintari asko andi izan-naiak itsutu ditualako. Eztot
gura eurak gaitik arpegirik atera, ta autortu bearrean nago,
aspalditšooan eurak izan dirala bakearen areriorik gogorre-
nak emen inguruetan. Euskaldunak etziran asiko gure kon-
tra gutarrak bakean itši baleutse euren mendietan.

—Ikusten dot, arrotza, bakotšari berea emoten dakizula,
ta mingarria da zure erritar guztiak zure eritšikoak ez iza-
tea. Euskaldunari bakean izten baiako bere basetše ta tša-
bolatšooetan, poz-pozik bizi da bere lur, soro, baso, bei, ar-
di, auntz da beorrai begira. Ez iako inoiz bururatuten beste
lur bat guraritu bear dabela, edo beste erri batean obeto
biziko litzatekeala, bada beretzat euskaldun lurra baiño lur
oberik eztago. Adiskide onak dituzu, ta edozein estutasu-
netan il arteraiño lagunduko leuskizue euskaldunok. Eztira
guda-zaleak, eta, alan bere, gudetan ikusi zeinkez Anibal-

tarrakaz, aurren aurrenengo beti, edurrez estalduriko mendi *Apeninos* da *Alpes* deritšenetatik zear, mundu guztiari azurretaraifñoko ikarea sartuaz. Ezteutse, eurentzat, arra bat lur ostuko iñori; baiña Euskalerrak daukazan mugetatik barrura badator iñor zematuaz (1) edo zerbait kentzeko asmoetan, naiz da izan munduaren iaubea, iarkiko iakoz aurrez-aurre euskaldun guztiak, aitarren seme, morroi ta nagusi, Ama ta alaba; leoi biurtuko dira danak, eta euren iaioletšean arrotz-etsajaren oiña sartu baiño lenago, banan banan atari ondoan iłotzik geldituko dira, arrotzaren kontra esatera ioiazan azkenengo apaldiz edo biraoa ortz estutuen artean geldituten iakoela. Olangoak dira euskaldunak; esan daidan obeto, olangoak gara: onean onak, tšarrean okerrenak; geure gogakidan, abere batzuen gisara, edo odolean, biotzean edo ariman edo nunbaiten leiñargitasun egiazkoa darabilgunak. (Eztot esaten panparroikeriz, egia dalako baiño, ta egia beiñ-bere eztot arrokeritzat artu). Olangoak gara: gizonari laguntasuna emotean gozamena bilatu oi daroagunak, eta bide batez edo era-berean, erbes-tekoren batzuk gaiztakeriren bat egin edo biotza zelanbait zauritu badeuskue, atzerritarrentzat Ernioko atšak baiño gogorragoko gizonak. Besterik aitatu bearrik eztaukat: emen nago neu, neure semien eriotza negargarria igaroko urteetan aztu ezin dotana. Iesusen sinizmenekoa nazanari eskerrak: sinizmen orrek ipinten dau nire biotzean ezti pis-ka bat, gero neure semeakaz bat egingo nazala crakutsirik; sinizmen orrek agintzen deust neure areriuu maitetuteko, ta maitetuten dot, ustez; baiña beti daukat miñ neure biotza-
ren erdi-erdian. Da nik ondo ikasten eztotan gauzea auše da: eztaukat gorrotorik onentzat edo orrentzat, esateko, ta

(1) Amenazando.

alan da guztiz bere prankotarrakaz gudetan ibilteko amonratzen egon izan naz neure bizitza guztian.

Arnoldoren jarduna, lenengo arreta andiagaz aitu eben beragaz egozanak; gerora, errukiz beterik. Amaitu ebanean, dirautsa dukeak:

—Biotz andikoa zara, euskalduna, ta Euskalerria erri andi bat. Bene-benetan da mingarria zuek ondo ezagutuak ez izatea.

Ta Amandok, berak gogamen guztiak eukazan gauzari berbaldia eroanaz, itandu eban:

—¿Baiña eztozue orain prankotarren kontra gudarik askiko? ¿Zetan gelditu ziñan Ozinbeltzen?

—Orişe esatera etorri natšatzu, iauna. Neure alabatšonek bialdu eustan mandatari bat, zeure izenean, Aitz-barrenen zer iazo zan esaten eustala; ta iakin nebaneko ta Uberoren eritši ona iarraituaz, prankotarrak bakean izte erabagi genduan.

—Iaungoikoak bedeinkatu zaizala, Arnoldo.

—Ta ez bakarrik ori. Norbait, Portunek belarriak bertuta, bide tšarretatik aurrera asi ez zeitean, batzarrean batu ziraneŕ esan neutsen, eznebala nik, oraingoan, prankotarren kontra arri bat iaurtiko, ta gudabarrian asten ziran euskalduneŕ begi tšarrakaz begiratuko neutsela, zerren Portunek kristinau bizi ta il nai genduan guztiok iraindu genduzan Aitz-barrenen.

—Iaun zerukoak saritu zaizala.

—Arnoldo zaldun leiñargia—esan eutsan Adalbaldok itši bear deustazu neure besoetan estutu zaidazan.

—Prankotarren besoetan enaz egundo egon, baiña etzara zu besteak langoa: zulango gizonakaz adiskide izan nai dot; erdu ona.

Iagi ziran biak besoak zabalik, eta bata bestearen kontra estutu eben alkar, Amando ta Riktrudis pozezko ma-

koak ezin gorderik egozan bitartean! ¡Ze laurka (1) ederra!
¡Gizon bizar-zuri ainbeste urtekoa, arrazarik zarrenetakoaren aurkeztaria (2), bere egun luzeak prankotarrakaz gude-tan igaro zituana, prankotarrak ildako mutil eder maite bi-ren gurasoa, prankotar gazte baten besoetan, biak sinizmen batekoak eta itsaropen batekoak ziralako!

Ta orain gogoratuten iat, esan barik nengoala, Adalbaldo gizon gazte ta guztizko ederra zala. Ogetamarrenbat urte inguru eukiko zituana; andia zan, baiña ez lodia; ardatza baiña lerdenagoa; ule gorrizka ta begi urdin argi ta bizien iaubea; ta eute (3) bigun ondo egiñakaz iantzia egoan.

—¡O!— ziñoan Amandok —Iaungoikoak ekarri zaitue gaur alkar ikusi ta ezagutu daizuen. Biok izango zare nire laguntzaileak emendik aurrerantzean, gizon guztiak bear daben bata-besteaganako maitetasuna erakusten. Urteetan nabil arimen bila, alderdi guztietan gomutaratuaz Kristoren esana: *hoc est præceptum meum ut diligatis invicem* (4); au da nire esonde ta agindua, au da beste eginkizun guztien sustraia: maitetu egizue alkar. Maitetasuncan ezagutuko gaitue gizonak Jesusen ikasleak garean edo ez (5). Da iñor badago erantzuten deustanik maitetuten dituala aide, adiskide ta erritarrak, baiña ez etsaiak, esaten deutset barrero: ezta ori naikoa, ori edozeinek egiten dakiana da, orretan irabazirik eztago, arerioak maitetu bear dituzue iaungoikoaren izenean, iaungoikoagaitik, *diligite inimicos vestros* (6); bada ori da, Done Gregoriok dirauskunez (7),

(1) Laurka—cuadro.

(2) Representante.

(3) Eute—tela.

(4) Ioan. XV, 12.

(5) *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* (Ioan. XIII, 35).

(6) Math., V, 44.

(7) Homil. 27 in Evang.

maitetasun egiazkoa. Erakuste sakona da au, ezta danentzat ekersituten (1) erraza, biotzaren erdian, Arnoldorenea legez, zauri zarrak dagozanean; baiña ainbat onkai (2) geiagokoak izango zare. Laguntzat zaukadaz biok gaurtik aurrera, orain artean baiño bere lagun obetzat, eta bat orrek be aldeko urietan, da beste orrek baso basterreko tsabota ta mendi gailurreko etsetsoetan, esan bear dozue zeruko oiarzun gozo batzuen antzera: *¡diligite inimicos vestros!*

—Baiña, iauna, Euskalerrriak ostu iakozan lurrak eskatuteko araudea (3) galduten eztabela.

—Euskalerrriak ezer galtzen eztabela. Iaungoikoaren legea zuzen-zuzena da, ta bakotšari berea emoteko agintzen dau. ¡A! Maitetasuna sartzen bada biotzetan, bereak eta geiago emongo iakoz auzokoari, gogo guztiagaz.

—Bada orduan, neu izango naz lenengo praktarrentzat maitetasuna erakusten, arima-barruan daukadazan atsekabe guztiak itota. Gaizkiesalen batek esango dau enazala ni euskaldun ona, ta au samintasun barri bat izango da niretzat, ¡bene-benetakoa gero!, besteren batek zoratu egia iatala adierazoten emongo dau; baiña ezta ardura, gure legeak agintzen dabene ezkerero. Amando iauna, lagunduko deusut orain artean baiño geiago ta obeto.

—Baita neuk bere, nire itundari (4) on da antšinakoa—diño Adalbaldok.—Maitetuten ditut gizon guztiak, eta erakutsijko dot neureen artean, zein maitagarriak diran nik ezagutu ditudan euskaldunak.

—¡Eta Aitz barrenean iraindu zenduzana bere maitetuko dozu?

—Baita ondo. Zergaitik ez?

—Da zugaz aztufa gengoan, Riktrudis—iarraitu eban Amandok, beste aldera birata, geroago ta ugariago etor-

(1) Ekersitu=practicar. (2) Onkai=mercimonio. (3) Araudea=derecho. (4) Consejero.

kozan malkoak gorde nairik.—¿Zer dirauskuzu, alabatsoa?

—Nik, iauna, besteak beste. Aspaldian ezagututen nozu, eta badakizu gizon guztiak alkar maitatuteagaitik, poz-poz-zik neure odol guztia emongo neukeana.

Adalbaldok, Riktrudisen aotik berba onck entzutean, lenngoan baiño biziago, zakonago ta maitarago begiratu eutsan neskatiñeari; ta oni, prankotarraren begiradea ikusi ebanean, larrosa gorrien margo ederrak urten eutsen ma-traiña gaiñetara.

—¿Benetan?—esan eutsan bere Aitak.

—Ain benetan eze—crantzun eban alabcak, bera begira ta eskuakaz zer egiñ ezekiala—prankotarrak eta gu adiskide izateagaitik ontse emongo neuke neure bizitzea.

—¿Eta zeinek emoten deutsu gurari sutsu tšalogarri ori?

—¿Zeinek? Iaungoikoak.

—Andiak dira Iaunaren gauzak, esan eban Amandok, bere malkoak gorde barik.

—¿Andiak dira euskaldunak—geitu eban Adalbaldok!

Arnoldok ezaban ezer esan geiago. Inoren malkoak ikusi zituanean, bereak agertuko ete ziran bildurrez, danei erdi-agur eginda, abiau zan etšeruntz, bere alabea alboan eroiala.

Andik laster urten eban Adalbaldok bere Amandoren etšetik, an egon ziran Aita-alabak zeintzuk ziran ondo ia-kinda gero. Arnoldo zan, apezpikoaren esanez, gizon burutsu, on da euskaldunen artean eskubide andikoa; Riktrudis euskal mendietako aingerua. Ta aingeru onen irudia bere biotzaren erdian eroian dukeak, bakartadean gurtuteko asmoagaz, ia ia sinizturik aingerua zala ezagutu eban euskaldun emakumea, ta aingeruen artean ederrenetakoa.

Riktrudisek, bere aldetik, gogoan eruan eban dukea, esanaz bere artean, barru-barruan, da isil-isilik: jorišc bai dala gizon bat ona... ta ederra!

BIDEZ-BIDE

NA izango da irakurleari esatea, orain artean paporean ipinten ditudan gauza danak udabarrian gertarikoak dirala.

Seireun da ogetamazortzi-garrengo Maiatzak egun batzuk eukazan ondiño. Zerua garbi ta ederra agintzan; sasi-masustak loratan egozan, garauren bat gorritzatuten asirikoa erakutsiaz; loratan sagar-zugatzak, bedarrez ondo iantzirik muno ta zelaiak; bedar-artean zuri, ori, ta gorri, mueta askotako lora tšiki ta andiak, eta mailuki bat edo beste; sasitik sagastira ta adarrrik-adar, egaka, gasupaka (1), tšio-tšio bigunetan, tšori bizkor urduriak; mendi gailurretan beorrak; egaletan, artaldeak eta bei batzuek, eguzki epela artuaz bedar ianean. Baso itzalean mika zarren kurriska garratzak entzuten ziran.

Baoian, baoian Adalbaldo, gaur Olabaratzta esaten iakor erritik zear, bide zior batetik bera, Urotz eskumatarunt da Ustarits-ko basoak eskerretarra itšita. Ezeutsan dukeak ezeri iaramonik egiten. Ondoa, nastean, laiñotan legez geldituten iakozan ikusten ziran gauza danak: beste izate bat eukan gogoan, agiri etzan izate bedeinkagarri bat, euskal-mendietako aingerua. Osterantzeko gauza guztiak aingeruaren edergarriak, crtzak, barrenak eta egalak ziran. Baoian, baoian *tapa-tapa* gure prankotarra, Amespetsutik berutz etorren errekatšio batek bidea ebagita itši eutsanean.

(1) Saltoka.

Asi zan alde batera ta bestera begira, errekatsoa nondik ondoen igaroko eteban iakin nairik, eta orduan ikusi eban, esker-aldean, intšaur-zugatz azpian iarrita, narruzko zorro bat aurrean, da zekalegaz (1) egindako ogia ta zeziñ egosia eskuetan eukazala, gizon mots, narras, traskil, motroi-ño, ipur-lodi bat.

—Aiskidea—deitu eutsan Adalbaldok—¿ondo alnoa Kanbo-aldera?

—Bai,—erantzun eban besteak, zirkiñik egin бага, ta kopau batean lau ontza ogi baltz aoran sartuaz.

—¿Da ez alda emen zubirik erreka onen gainean?

—Or goragotsoan biñatuko dozu.

Adalbaldok ikusi ebanean gizona aiñ zabar da desbegi-ratua, itandu eutsan, zein zan iakiteko gogoagaz:

—¿Zetan zagoz zeu emen?

—Beizaiñ.

—¿Nongoa zara ba?

—Mendiolako morroia.

—¿Mendiolakoa? ¿Arnoldorena?

—Bai.

—¿Ta Riktrudisena?

—Baita.

—Etšera zoazenean, bada, emon eikeozuez neure ize-
nean gorantziak, eta Riktrudisi esaiözu enazala beragaz
aztuko.

Lopek, bada Lope Nagi zan beizaiña, baietz erantzun eutsan buruagaz: aoa bete-betean eukan zeziñaz da ogiz.

Ioan zan Adalbaldo bere bidetan, da Lope, bere mandšubea amaituta errekan dšangada bat ur edan ebanean, etzin zan zilbotaz (2) gora, zan aiña luze, zorroaren gainean bu-
rua ipiñita.

(1) Zekalea—Centeno.

(2) Zilbota—Tsilborra, urdaiña, tripa.

Baiña ezaban era orretan egon andirik egin. Agertu zan laster, prankotarrak ekarri eban bidetik bertatik, euskaldun gazte azkar bat, sendokotea, begirada gogorrekoa, agintari-itšuraduna. Gezi, aizkora ta eizerako tresna guztiakaz etorren. Gelditu zan piska katen Loperi begira, ta zein zan ezagutu ebanean.

—¡Aup!—deitu eutsan.

Iaso eban burua Lopek aupadea entzun ebanean, egon zan piska baten begira ta ezer ikusi eziñik, argiari begiak ondo ipiñi ezin eutsazalako, ta ezagutu ebanean zein zan deitzaiñea,

—¿Zu bere emetik, Portun?—crantzun eban beizaiñak.

—Bai, ta eu ikustera.

—Ni ikustera bai—esan eban morroiak barre-antzean—Mendiolako alaba bakarra banintz, eztot esaten baiña...

—¿Ta zergaitik ez eu ikustera? Noizean beñ adiskideak ikustea bere otuten iat niri.

Onctan eldu zan Portun Lopeganaiño, ezarri iakon alboan, atera eban kurkubita-azalagaz egindako ontzi bat, eta emon eutsan Loperi, esanaz:

—Artuik eta edan eik beintzat ardao.

—¡Mila aingeru ederrak! Eztator oraintše tšarto tšarto ardao—esanda, oratu eutsan Lopek esku biakaz ontziari, ta dšanga, dšanga, dšanga, dšanga, sartu eban urdaiñera orain pitšerdi esango gendukean aiña bai.

—Baiña, mutiñ, ezadi ito, zaskel ori.

—Ito, diñozu, ito—ziñoan Lopek, arnasa andi bat artuaz, ezpanetatik kurkubitontzia kendu eutsanean—etšat ez niri ardaotan ito bearrrik gertauko.

—¡Al! ¡Sabelontzi astoa! ¿Gizonak, edanzalea izanarren, ito egin bear al iok ba ardaotan?

—Esakera bat da ori, iauna; baiña beste toki baten ito-tekotan, ohea da ardaotan itotea.

—Beti ago i ardao edo sagardao-egarran. ¿Ezal deuek etsean nai aiña emoten?

—¡Nai aiña! ¡Nai aiña! Ezta urrik emon bere. Ta arri-tutekoa ta mingarria da gero au gero. Beste morroi guztiai neurri barik emoten iake edaria Mendiolako iauregian: neurri bakarrik neurtuta. ¿Zer deitsozu?

—Moskortu egingo az ta...

—¡Moskortu! ¿Izten aldabe ba moskortuten ba? Upalategira sartzen bere ezteuste izten da. Ta tšarren tšarrena etšeko andre gaztea da.

—¿Zein? ¿Riktrudis?

—Riktrudis.

—Tšotšo gero, begiraikek gero zer esaten dokan. Beste bein entzuten beustat Riktrudis tšarra dala, sustraletatik aterako uat eure min luzeori.

—Baiña, etzaite aserratu, iauna. Nik esan nai nebana da iardulea dala gure etseko andratšoa. «Ardaoa geiegian ez-tala ona, (bera ur-zalea da ta) arimearentzat kaltegarria dala, gizontasuna galduten dotala, au dala, ori dala, neure onagaitik esaten deustala,» eragin beti.

—Bai ta ondo eragiña. Ilango buru gogorrekoari, eragin da erabili eginda bere, etšakue berealangoan sartuten egia. Ik beintzat eztok ondiño ikasi neurrian edaten, entzun-alak entzun da bere.

—Neurria zelangoa dan. Nik neure gogoagaz neurtuten dot eta...

—Ta ire gogoa bein berez ase. Baiña neuk aseko auat, neuri gauza batzuetan lagunduten badeustak.

—¿Lagundu, iauna? Bai, bai, bai. Lan andi andia ezpa-da... Zu niretzat beti izan zara cmoilea ta ni cmoileen alde nago beti.

—Lanik baperez, alperra. Mendiolako barriak neuri noi-zean bein ekartea, ta neureak, bear bada, Riktrudisi eroatea,

- Ori baizen ezpada...
- Oriše bakarrik. Eta gero ardaoa edo sagardaia edo nai dokana ugari, zerbait egiten deustakan bakotšean.
- Tšimista-tšimistea! Olangoak dira gizonak, olangoak. Portun, agindu eidazu niri edozer gauza; gorputz da arima naz zeurca.
- Lenengo egin bear deustakana da, etšera oanean, gorantziak emon Riktrudisi, ta ikusi ondo zelango arpegia ipinten daben berak.
- Oriše berori esan deust beste batek bere: Arnoldo ta bere alabeari gorantziak emoteko.
- ¿Beste batek? ¿Zeiñek?
- Eztakit nik bere izenik; prankotar gizon eder bat zan.
- ¿Prankotarra! ¿Non bilatu dok?
- Ementše zear ioan da. ¿Baiña zergaitik ipinten dozu aisi arpegi aserrea?
- ¿Nera ioan da?
- Kanbo-aldera ondo etedoan itandu deust.
- ¿Noiz zan ori?
- Eztakit bada nik. Orain ordu bete inguru edo...
- ¿Arraio, arraio, arraio zikiña!
- ¿Baiña zer iazo iatzu...?
- ¿Nondik etorren?
- Iungoikoak badaki. Azkaindik edo, Uzelaik edo, Saratik edo: bide onek toki askotara joten dau ta. Bear bada Mendiolatik? baiña ez, Mendiolakoentzat eskumunak emon deustazanean, beste tokiren batetik etorriko zan.
- ¿Ederra zala diñok?
- ¿Ederra? Gizon gitšik bardinduko daben gizakoa. Zeu baiño piskaren bat andiagooa, azal garbi zuriduna, zerua baizen ederrak diran begi ederren iaubea.
- ¿Zelango bizarra eukan?
- Bizarra gorrizka-samarra, ondo orraztua.

—;Tšimista gorria! ;Bera balitz!

—;Zein, iauna?

—Lope, eidak ik esandakoa, ta etšak damutuko. Ozinbeltzen badira gero bildotš onak bere.

—Bai, iauna, badakit... eta guztiz zalca naz.

Iagi zan Portun lurretik.

—;Non ikusiko gara biar—itandu eutsan Loperi.

—Biar bere, iauna, emen edo. Ni ez naz sorocetan lan egiteko osasun onekoa bere ta, gogotsu-gogotsua bere ez da, mendira bialduten nabe geienetan.

Artu eban Portunek Adalbaldok eroan eban bidea bera, baiña lau oiñkada (giñ baiño lenago biurtu zan Lopeganontz, da esan eutsan:

—Emon gero Riktrudiseri prankotarraren eskumunak eta entzun ondo zer esaten dabcn.

—Bai, iauna, bai, ta ;izango aldogu biar ardaorik?

—Ekarriko deustat *kok* egin arte edateko aiña.

—;A! ;Ze onz zaran! Emen egongo naz ni egunetik laster.

—Or egongo az i bai, moskorrondo baldres ori—ziñuan Portunek beretzat, bere bideari itši baga. Ta beste gogamen bategaz oiñkadak zolitura, aopean esan eban: ;Ai bera balitz, da atšituko (1) bancu!

Lopek osterá, barriro etzin baiño lenago, baziarduan bere artean:—«euretzat iaok, Ozinbeltz, or aurrean ioan dokana: ;bizkorra ezpazan bera! Motza ta gauzak esango ditue nigaitik baiña, ezagututen dot nik zeif zer dan za zetan dabilen.»

(1) Aršitu—Coger, alcanzar.

EUSKAL-ETŠEA

URE egunetako euskaldun zengle ta pinporte (1) asko ezlitzatekez guztiz erara biziko Mendiola zan lango iauregi batean. Arri maila bi igonda sartzen zan etsez kanpotik ango sukaldera. Andia zan, baiña ke-zulo baten azpian egoan dana. Alderdi guztiak keiak ondo baltzituta eukazan, diz-diz egiteraisio. Orma-alde batean egoan iosita, ta bertan tolosturik, iatordurako anka baten gainean ipinten zan išilura (2) andi bat, gauza ona, batez bere negurako; išilur orren ondoan zotzez, ziriz edo taketez betarikako argi-mutil luze bat; eta or da emen, burdiñazko topin da galdarak (3) lurrezko lapiko, pendarra ta tšangiñak; olezko gabela, tšali ta kaikuak; eta beste premiñazko tresna batzuk ormetan esegita.

Euskaldunak euren bizitzea sukaldean (4) egin oi eben. Sukaldean izaten ziran iostaldi edo olgeta guztiak, sukaldean esaten ziran ipuiñak eta Aitorren egunetako kondaira egiazkoak, sukaldean iarten ziran, zurezko aulki batzuetan, zar ta gazte, nagusi ta morroiak batera, anaitasun iaungoikozkoan, danak ontzi batetik iateko asmoetan, zurezko edo ogizko koiñara banagaz.

Udako egunetan, lotara baiño lentšuago, atari-aldean egoten ziran *kontu kontari*.

Baiña egozan lekuan egozala, ezagun izaten zan Mendio-

-
- (1) Finportea, *presumido*.
 (2) Sukaldeko maila. Ondiño gure baserrietan batzuk badira.
 (3) Maskelus, pertza, burni-pertza.
 (4) Ezkaratzean.

lan nagusi-etsekoandrak zeintzuk ziran. Batez bere Riktrudis. Da ez bakarrik guztizko begiruneagaz toki egiten cuteselako; baita bere, ta geiago, bere banaitagaitik (1). Aññ zan tšukuna, aññ zan garbia, aññ zan begiratua, aññ zan ederra, aññ zan ona, aññ zan burutsua, aññ zan besteak ez langoa iaten, edaten, ibiltan, itšuran da izketan. Ezeban iñok esango mendian iaio ta mendian asia zanik. Egia da eliz-gizonak erakutsi eutsezala gauzaren batzuk, baiña berezkoa zan geiena.

Goizean Aitagaz Amandogana izan zan eguncan, begoan Riktrudis atari ondoko iarri-lekuan eserita, beste etsekoak eleai (2) iaten emoten da beste arloetan ziarduen bitartean. Amandoren etšera osterea egin eban ezkeretik, egun guztian egon zan ganora bagea; edozer egiteko gurariagaz, baiña zeri oratu (3) ezekiala; edozer lan asi ta bat bakarra amaitu barik; gauza guztiai ikutu, ezeri baketan itši ez, io ona, io orra, ioan, etorri, ta zeregiñ bat bakarra bere arian eroan eziñik.

Apal ondoa zan, ilunabarra, damorrietarako (4) ordua, ta Mendiolako etseko andra gaztea damorritz bete gelditu zan, etše aurreko zelai ta soloai begira. Eguzkia lurretik alden du zan, da bere atzetik itši eban argitasun apurra baoian bere ondoren, Amaren atzetik umeak ioaten diran legez. Soloetan lanean arloturiko ienteak eta mendietako artzainak etšeratu ziran. Basarietako (5) ugaziuen *klin-klon, klin-klon*-a baiño beste zaratarik etzan entzuten.

Riktrudisen burua baebilen nonbaiten, Mendiolatik urriñean: bere biotzak samurtasun andi negargarrizkoren ba-

(1) Banaitu—distinción. (L.A.R.).

(2) Elea—ganado.

(3) Oratu—eldu.

(4) Damorria.—melancolía.

(5) Basaria—lodazal.

tzuk euki bear zituan, bada begi biak malkoz beterik eukazan. Baiña bere burutasun guztiak kendu eutsazan Lopek ekarri eutsan albista batek. Betorren Lope iauregi-ondoko aberetsetik arrasko (1) bat besapean ebala, ta etšeko andra-tšoa bakarrik eta erara bilatu ebanean, esan eutsan:

—Zuretzat, Riktrudis, gorantziak emon deustez.

—¿Gorantziak? ¿Zeiñek?

—Ozinbelzko Portunek.

—¿Eta nok emon deustu zuri olango gauzak niri esateko eskubidea? —érantzun eban neskatiła onak, ez gogor da betosko ilunagaz, ezpada Loperi erakuste on bat emoteko asmoan.

—Ara ba,—iarraitu eban morroiak—nik ezneban uste gauza tšarra edo atsekabezkoa zanik. Eta ez batek bakarrik gero, bik emon deustez gaur gorantziak zuretzat.

—¿Bik?

—Bai, andrea. Lenengo prankotar gizon eder batek adierazoten emoteko esan deust zeugaz eztala aztuko, ta gero Portunek...

—¿Prankotarra ta Portun num ikusi dozuz? (Bizi-biziro).

—Neu nengoan tokitik ioan dira biak.

—¿Alkarregaz?

—Ez, andrea: prankotarra lenengo ta gero Portun, atzetik.

—¿Erbestekoaren bila?

—Aren bila edo...

—¿Alkarren urrean ioan dira?

—Ez andrea. Ordu bete geroago izango zan Portun.

—¡A!

Ezeben geiagorako astirik izan. Euren eginkizunak amaituta, inguratu ziran atari-aldera, banaka banaka, Arnoldo,

(1) Arraskoa—Narrazko galbai zulo bagea.

andre Luzia, ta Pedro Mari ta beste ogitukoak, ocratu baiño lenago aize piška bat artzeko ustean, ipuiñ bat edo beste entzunagaz batera. Baiña Lopek ezaban geiagoren bearrrik. Prankotarra aitatu zaneko, ikusi eban Riktrudisen bizitasuna, ta baita ezagutu eban etšeke andratšoaren poza, Portunek atšituko ezabalako. Naikoa zan, da ezaban ate-ostean itšiko igarritakoa. ¡Ez oriše!

—Ia —agindu eban Arnoldok, guztiak batu ziranean,— ia, Pedro Mari, gaur jardunerako gogo andirik eztaukat eta esan eiguzu zeuk ipuiñ bat, asko dakizuz da.

—Asko ez baiña, iauna, batzuk bai —erantzun eban Pedro Marik.—Tšiki-tšikitatik olango gauzetarako guztiz gogotsua izan naz. Gure aitonak gabero gabero ta gure Aitak bere inoiz bai, esaten euskuezan antšinako euskaldunen gertaldi batzuk, asaba zarretatik aotik aora ikasirikoak. Orain gogoratuten iatana neure Ama zanari entzundakoa da.

—Asi bada, asi—esaten eutsen morroi gazteak zarrinari.

—«Garai bateko egunetan munduan lamiñak eiziran, —asi zan esaten gure otseña.

—¿E? ¿Zer ziran lamiñak?—itandu eutsen.

—Lamiñak eiziran gorputzaren erdia emakumeana ta beste erdia arraiñarena-langoa euken izate gaizto batzuk.

—¡Miña aingeruak! ¿Eta non egozan bada?—zirautsan Ana-Mari izeneko neskato zabal ogipeko batek.

—Itšasoan batzuk ontziak ondoratuteko, ibaictan beste asko, igarira ioaten ziran gizonak itotearren. Erezlari onak eiziran, guztizkoak, baiña euren crezia entzuten gelditu ezkerero, galdua eizan gizona: pitinga, pitinga, konorta kendu, eurakana croan da ito egiten eieben edozeiñ. Eraldi batean oso ugaritu eiziran Bizkai-ko Arrati aldean dagon Lamiferreka deritšon ibaitšoan. Alango laungoikoaren zigorrik ezeida ikusi. Ez ian, ez edan, ez lo, czin eizan ezer egiñ.

Koipatsu bat gertauta iaterako asmoan zengozanean, «dsaust» sartzen cizan etšera leirotik barrura, eta sapo bat botaten eieutsun koipatsura. Ardao edo ur edo esne pizkat aora croateko adiuncan, «dsaust» lamiñea ke-zulotik bera, ta sapo andi zikiñ bat ardaora, edo urera edo esnetarra. Lotara sartzen ziñan orduan, *daun-daun* atea: —¿zein da? ta—¡lamiñea!—¿Zer bear dozu? —Eregizu ate ori.—¿Zetarako?—Eregiten czpadozu, zure errukarria.—Ta eregi egin bear, da antše, beragaz, goizeko orduetaraiño ikaraz egon bear.

—Baiña ¿ezegoan norbait lamiñok beñ onetatik kenduko zituantik?—itandu eutsen ostera bere Pedro Mari-ri.

—¿Zein gero?—erantzun eban onck. —Gizonik indartsuenak adore baga geldituten eiziran lamiñak ikustean bakarrik, eta ezeizan iñor azartuten euren kontra il edo bizi iokatutera. Erri askotako ienteak, goseak, egarriak eta bildurrak amaitu bear eizituan. Bein baten etorri zan Euskalerrira kanpotar on bat, eliz-gizona edo olangoa, paparretik bera kurutze eder bat ebala; ta kanpotar orrek esan eieban berak ezeukala lamiñen bildurrik, eta kurutzearen izenean kenduko zituala lamiñok gure lurretatik. Iñok ezeieutsun siñiztu, baiña, alan bere, gizona ikusi ebenean ain ausardi andikoa, danak gura eieban euren etšera eroan. «Zatoz gurera» batak eta «zatoz gurera» besteak, ten ortik eta ten emetik soñeko guztia bere zatitu bear eicutsen. Sartu cizan bada etše batean, da bere atzetik icnte andia. Baeidagoz, baeidagoz, ikaraz guztiak kanpotarori izan ezik, eta oso gautu zanean danentzat ianari apurren bat ipinten egozala, *daun-daun* atea. ¡Emen dira! ¡Galduak gara!, asi eiziran danak. Kurutzedun orrek, ate-ondora ioan da, —¿zein da? itandu eieban.—¡Lamiñea!—besteak kanpotik. Eta orduan kurutze donca esku batean artuta atea edegiaz, esan eieban eliz-gizonak: «alde onekoa bazara, sartu zaitetz ordu onean;

baiña alde tšarrekoa bazara, kurutzean ildako Iaungoikoak ondatu zaizala inpernuko leize-zuloan.» Da au esanagaz batera, tšilioka ta uluaka iges egin cieban lamiña orrek eta etše atan czeizan geiago besterik agertu. Iazoera au iakin zanean barriz, beste etšeetako gizonak asi eiziran kurutzeak egiten, arrizkoak, burdiñazkoak, eta argizarizkoak bere bai. Arrizkoak bide-kurutzetan ipiñi ei zituen, burdiñazkoak mendi-gaiñurretan da argizarizkoak ate ta leioetan enplata. (1) Ordutik aurrera ezeida ikusi lamiñarik gure lur da ibaietan.»

Ipuiña amaitu ebanean, kolkotik olezko kurutzetšu bat atera ta mun egiten cutsan Pedro Marik.

—Guzurra dirudi gero—ziñuan Lopek— olango piztia tšarrak munduan egon bear dabela.

—Ta guzurra izango da, asi zan esaten Riktrudis, lamiñen ori beintzat. Irudipen (2) bizidanen batek asmauriko ipuiña izango da ori, baiña bere erakutsia badauka. Orrek esan nai dau kurutze doneak inpernuko gaizkin danen kontrako indarra daukala, bertan, kurutzean, gure Iesus maitea il zalako: esan gura dau gaiñera kurutzean ustekida andi bat euki bear dogula, ta kurutzetarrak, naiz da euskaldunak izan ez, izan leitekezala maitegarriak, kanpotik on egitera etorri zan eliz-gizon ori legez.

—Baita beste zerbait bere esan gura deusku: —gaiñeratu eban Arnoldok—ezergaitik bere eztogula aztu bear aitona zarren ekanduakaz. Iaungoikoak daki noiztik asi ta Berberak daki zergaitik, bada emen eztakigu, euskaldunak, itšaropenik onena legez, Lauburu edo kurutze bat eroan dabe beti guda guztietara, aidean gizonen buru-gaiñetik, danak ikusi cien ondo, ta berari begiratuta indartu eitezen biotzak

(1) Enpla—Neure errian esaten da itz au, gastelarren *pegar* aifakoa. Eztakit beste errietan esaten dan edo ez.

(2) Irudipen, *imaginación*.

eta gogortu besoak. Euskaldunena izan da beti kurutzea Lauburu-ren izenagaz, euskaldunakgandik, eta gure auzoko kantauritarrakgandik artu eben erromatarrak Laiburua. Berak gorde genduzan gat5 askotatik geuk ezgenkigula, berak lagunduko deusku aurrerantzean bere, beragan siñizterik badaukagu.

Arrats atako bigira, bilera edo batuerea amaitu zan, da iagi ziran danak oiari epel-aldi bat emoteko gogoagaz.

—Gure Riktrudisek asko daki baiña—ziñoan ortz-artean len aitaturiko neskatileak—eztakit egia ez etedan lamiñen ipuiñ ori. Neuk kurutzea badaukat eta...

Beste otsein guztiak bere uste orretan sartu ziran euren oietara, iñoiz baiño obeto buruen gaiñean kurutzea egiñaz.

Baiña bazan Mendiolan aiñ goizetik oeratu etzana norbait. Riktrudis, bere gelatsoan, oitura eban legez barruari astertu bat emoteko gurarian, iarri zan belauñiko kurutze andi baten oiñetan, adiuneko nasteak zuzendu ta garbi ipinteko uste on bategaz. ¡Ai! Ezin eban gauza bat baiño besterik gogoratu. ¡Beti bat! ¡Jesus kurutzekoa?—ziñuan—Jesus laztan zauriz betea, eztedila galdu nire arima Zuk zerurako sortu zenduana, ezeidazula itsi galdubidean edo esetsian iausten, launa. Zu gura zaitut gauza guztien gaiñetik maitetu. Etsai gaiztoak ekarriko eban beste gizon ori gaur nire bidera, plageak bialduko eustazan Adalbaldoren gorantziak Loperen bitartez... launa—iarraitu eban negarrez aspertu-aldi bat egin-ostean—gizon ori ezta gaiztoa, Zure lege-zalea da, Zure bake gozoa nai dau berak lurrean, Zure maitetasunagaitik urkatuko litzatekeala uste dot. Eta, gaiñera, ondo begiratu ezkerro, ezteitzot gauza okerra dana eskumunak ezagun bati bialdutea... Baiña, neu naz emen tñarra, neu, ¡neul Egun guztian euki dot neure buruan gizon orren gomutea, ta bere gorantziak emon deustezenean *taupada* andi bat egin deust biotzak, neuk gura neban gizara

ulertu dodalako gorantziak bialdutea. ¡Ai, ene! ¡ai, ene!
Arren, Iauna, eznaizula itxi Zure eskutik... Ez etedau bera
Portunek atxiitu bere bidean. ¡Ez ori, neure Iaungoikoa, ori
ez! Bera ona da-ta, berak errurik eztauka-ta. Ni naz emen
erruduna. Beti lengora ta beti lengora ioakit neure burua.
Parkatu egidazuz, Iauna, nire argaltasunaren utsegiteak.
Damu dot, Iauna, damu dot biotz guztitik... ¡Ai, goizean
banengo Amandogaz autorra on bat egiteko!

VIII

AMESAK ETA EGIAK

AKRENGO goizean egun-usaiñagaz batera urten eban iauregitik, eta eguzkia bideak galdatuten asi baiño lenago etseratu zan Riktrudis. Pozez zoratuten egoan, ezagututen dogun leio baten ondoan, altzoan iosteko zapi batzuk zituala. Etzan gitšia-gotarako bere. Gabeko gogamenakaz ezaban arimako garbitasunik galdu; etziran plagearen gauzak izan. ¡Egundo alangorik! ¡Ezeutsan bada Amandok esan, Adalbaldo ta bera, Riktrudis, alkarrentzako iaierikoak legez zirala, ta biak alkartutea errientzat guztiz ona izango litzatekeala? Prankotarrak euren nagusi bat euskaldunagaz ezkondata ikusi ezkeru—esan eutsan Amandok—euskaldunai obeto begiratuko deutse; ta euskaldunak, Arnoldo izen andikoa-ren alabea ta Adalbaldo bat eginda ikusitakoan, eztira auzokoen kontra aiñ amorratuak egongo.

¡Baiña ori gauza andia zan! ¡Ainbat andia! Gizaldi luzetan alkar ikusi ezinik egozan arraza biak, batak bestea ondatutea baiizen beste gauzarik gogoan ezeuken erriak, ¡alkartu!

Ta ona zana ezin ukatu zehitekean. Gizon guztiak aita baten semeak baziran, zerurako iaioak, danak anaiak legez bizi izatea bidezko gauzea zan. Batak besteari egitada tšarrak parkatuteko agindu baeban Iesusck, alkarri parkatu bearrean egozan euskaldun da prankotarrak.

Berak, Riktrudisek, parkatuko eutsan edozeini edozer gauza; berez iatorkon mundu guztiaren adiskide izateko

gogoa. Baiña jekondu! Olango gauzarik etšakon iñoiz bere gogoratu, eskabide andiak izan zituan baiña. Ta ori aitak eta amak eurak, noizean bein ezkontzea aitatu eutsela gero, eurak zarrak egozala-ta. Aita zaindu, amari poz emon, morroia gauza onak erakutsi: besterik ezban gura izan. Gizonak ikusteak berak bildurra ta ikareta emoten eutsan, da Portunek beste guztiak baiño geiago.

Alan da guzti bere, Elizearen onagaitik eta errien bake-rako, gurasoen gurariko bategaz alkartu bear izan ezkeru, ezkontzeko doskaña (1) bear bazan, eskondu egingo zan.

¿Baiña Adalbaldogaz ezkontzeko doskañi bearrik etukan?... ¿Zer ekian berak? Bai edo, ez edo... Olango gauzetan etzan egundo ibili ta... Adalbaldo gizon ona iruditu iakon, tint ona; argia bere bai, baita; itšurazkoa, guztiz itšura ederrekoa; lerdena ta liraiña ta aukerakoa: besterik etzan lango gizona.

¿Ta Adalbaldo izan ezik besteren bategaz ezkonduko ete zan? ¡Ez, oriše ez! Ezta, ezta lurreko ondasun guztiak gaitik bere. ¿Ta gurasoak aginduko balebe beste bat senartzat etšera ekarteko? ¡Ai, ene! ¡laungoiko maitea! Olango gauzarik ez eteutsen aginduko. Maite baeben itši cioela bake-bakean, ezkontzea nai ta nai ezko gauzea etzan-da.

Gaiñera, Amandok ziñoanez, Adalbaldo Riktrudisenzat ondo etorren gizona zan, Riktrudis Adalbaldozentzat gizako emakumea. Biak ondo alkartuko ziran, biak ondoen lagunduko eutsen apezpikoari eginkizun laungoikozkoetan.

Da baeukan eliz-gizon nagusiak laguntasunen bearra, bada Aunemendiko cuskaldunik geienak fedegabeak egozan oraindiño. Ez alan beste cuskaldunak, laungoikoari mila esker. Naparroako erribera aldean, berak, Riktrudisek entzutea ebanez, Iesusen barri onak erakutsi zituan Done

(1) Doskaña, *sacrificio*.

Paulo Ientientzat Bialduak, kristiandadeko lenengo urtetan; (1) Done Saturninok Iruñan, irugarrengo eunkidan; (2) Done Bizentek Dax-en (3) eunkida orretan bertan, baiña aretarikorik etzan mendietaraiño eldu, ta zerbaiten susmo ta zarrumurrua baiño asko geiago etzan iakiñ orduan basoerri basterretan. Geroago, piškaka, piškaka, sartu zan Aunemendiñ zeruetako argitasuna, ta oraindio ezkara kristiñauok aiñ asko. Alan bere eztauka Amandok bear lekua makala. Euskalerriko alde onetara etorri zan ezkerotik, bere gorputzari atsedean bat ezteutsa emon. Io ona ta io orra, etše batetik urten da bestean sartu, batari on bat egin da besteari obeak esan, or baselizatšo bat ipiñi ta emon lanerako lagun barri bat bilatu, oni erakutsi ta ari burubide gaiztoak kendu, aserreak baketu, argalak indartu, gaiñoari sendagarri onak emon da biotzetan asi onak bota. ¡Ezeukan edozelango buruaustea!

Ta beti laguntasunen bila, laungoikoaren izenean, ¿Zer laguntasun emon eikeon berak, emakume indarbagako zirzil batek, Amando gizon andi doneari? ¿Zer egin daiket nik? —ziñoan— Ez naz izan urria al dodana egiten Iesusen izena ezagutua ta maitetua izan dediñ: orretan igaro ditut oraiñ arteko egunak: neure ezagun da adiskideen artean alegiñak egin ditut nik, eta aurrerantzean bere zerbait egi-teko gogoia daukat.

Ori bai, ori da neure marrea ta. Baiña ¿zelan urten neike nik neure marratik kanpora? Erri guztiari agergarri (4) on bat emon bear iakola diño Amandok. ¡Ai, Amando, Amando! Agergarri orrek euskaldun askoren uko ta pukoak eka-

(1) Labayruk, len aitaturiko *Historia de Bizcaya* deritson liburuan XVI-garrengo atal da 96-garren orrialdean.

(2) Berberak, esandako liburuaren 96, 97 ta 98 garrengo orrialdeetan.

(3) Berberak 101 garrengo orrialdean.

(4) Agergarri, ejemplo.

ri leikez nire gainera ta neure etsadi guztira bere bai. Oriſe da miñik andiena emongo leuskidana, neure aita ta neure amagaitik zerbait esatea. Esan daiela nigaitik gura dabena, ezaindu (1) daiela nire izena, il naiela ni, gura badabe; baiña itſi daiela bakcan nire gurasoen izen onari. ¡Ain dira onak! ¡Ain ditut maite!...

Banabil ni nunbaiten, Adalbaldogaz alkartutea ondo izango litzatekeala esan deustelako beste barik. ¡Zer dakigu berak gurako leukcan edo ez?...

¡Zeiñek ete dakiz ondo biotzaren legcak! Arañegun esan balcuste niri prankotar bategaz ezkondu bearko nebala, zurturik geldituko nintzan, da albiste orrek egun tſar bat emongo eustan, da gaur barriz Adalbaldo nigaz gogoratu-ko ezpalitz, miñ andi bat artuko neuke biotz-barruan. ¡Ai, neure laungoiko maitea! Ezta emen gauza guztia zuzen-zuzena, ezta garbi-garbia, ezta dana laungoikoaren naigurrea (2) egiteagaitik eta neure erriaren onerako: badauka zatiren bat neure gogoak, eta ez tſikiena. ¡Ai, ene bada ta! Biar bere ioan bearko dot nik Amandogana.

Riktrudis onetan egoala, sartu zan Andre Luzia gizategian, eskuetan kaltzerdi-orratz zotzeko batzuk eta ardi-ari zatar edo ule lodia eroazala, bada orduan euskaldunen soiñeko ta oiñetakoak emakumeak egiten zituen, abarkak izan ezik. Larri zan bere alabearen ondoan, sartu zituan zotzean iausita eukazan orratzaldaera (3) batzuk, batu eban atzaparretan ule jira-bira, ta atzaparrak erabiliñaz Riktrudisi begiraturik, esan cutsan:

—¡Atorra ori asteko daukanan ondiño, neure alabea? ¡Zeiñentzat don berori?

—Ana Marirentzat. Donibanak artean eztañ bear da...

(1) Ezaindu, manchar.

(2) Voluntad.

(3) Puntos.

—Ezta bearco; baiña bear baleu bere, eztakit amaituko ete cukean. I azan langilea ta igaroko lau eguncan ezton ezer egin ganoraz. Eztakit nik zer darabilnan.

Riktrudis begi bietaraiño gorri-gorri iarri zan, bere amak biotzeko gauzak ikusi baleutsaz legez. Etorri iakon gogarte guztiak esateko gogoa, baiña bildurtu egin zan. ¿Zeiñek csan Andre Luziari bere alabeak begirune gozoagaz begiratuten cutsala prankotar bati?

Amak osterá ezeukan buruan Riktrudisen usteko gauzarik, eta egin zituan itzak zerbait esateagaitik egin zituan.

—Nik darabildana, Ama, nik darabildana.

—Eztaukan esan bearrik, badakit-eta...

Odol barik gelditu zan Riktrudis au entzunda, Amak iarraitu eban arte.

—Gauza guztiak zuzendu ta ondo ikusi naia. Bakea bear dala ta, alkarrenganako maitetasuna bear dala ta, or abil i beti. Nik neuk olango gauzak gizonentzakoak bakarrik dirala uste dot, baiña ez ionat ezer esango, badakit biotz onagaz egiten daunana ta. Edolanbere eztaukan oraiñ neketan egon bearrik nai euana atera euan ezkeró. Ozinbeltz da Erebi aldean ingurauriko gizonak, sakabanatu eiziran, Arnoldoren esanak entzun da gero, ta ezeida gudarik izango orain piška batean.

—Ezta bear bere, amatšo. Guda batek bere atzetik negar asko ekarten ditu.

—Ori ondo dakit neuk, iñok badaki. Baiña urteetan negarrez dagonak nai dau zerbait malkoen legorgarrizat.

—Malkoen legorgarririk onena areriuai parkatutea da, amatšo.

—¡Parkatutea! Neuk bere badakit parkatutea ona dana, baiña ¡bazenki zenbat iruntzi bear dan!

—Zerua gauza andia da, ama, ta zeruagaitik ori ta geiágo bere egin bear.

—Da gaiñera parkatutakoan arroago geldituten iatzuz, gaizto, petral, arimabagako batzuk dituzu-ta.

—¿Zeintzuk?

—Prankotarrok.

—Ez danak, ama. Atzo, aitagaz Amandogana ioan nintzanean, ezagutu neban nik bat, eta aoa bete-betean esan leike, guztiz zala ona, arima samurrekoa ta kristiñau zintzo-zintzoa. Naiago neban zeuk ikusi bazendu, ta bere izketea entzun gaiñera. Autortu euskun aspaldietako gudak prankotarrakgaitik izan zirala ta euskaldunakgaitik egundaiño-ko gauzarik onenak esan zituan. Ia ba, aitak, besoak zabal-duta, bere bularraren kontra estutu eban-da.

—¿Zein?

—Prankotarra.

—¡Prankotarra Mendiolako Arnoldok bere bularraren kontrán estutu!

—Bai, andrea.

—Edo eztiñozu egia, edo prankotar ori gizon doneren bat da.

—Eztot nik egundaiño guzurrik esan, dakidala...

—Benetan, benetan, bai, ondo diñon, neure alabea; ez-ton ik iñoiz guzurrik esan, baiña neuk bere eztot iñoiz olangorik entzun. ¿Zein zan gizon ori?

—Portunegaz aserratu zana, Amando apezpikoaren adis-bide andi bat Adalbaldo dukea, gizon argia, ederra, ona ta donca bere bai auzaz.

—Ezteust niri ezer esan neure gizonak. Eztakit nik egun onetan emen zer dabilen. Euk biurtu ditun etše onetako ganzak atzekoaz aurrera; euk erakusten cutsanaz otseifai lanerako gogoa ta onbidea; (1) euk emoten egunoro erakuste barriak eta arren gozoak; eu abiñ ezagun guztien ar-

(1) Onbidea—virtud.

tean Iesusen legea zabaltzen; eu az, diñoenez, inguruko lanterrak (1) dauken ongilerik andiena; ta euk croango uanan Amandogana nire senarra. Ni baiño ohea az, alabatsoa, laungoikoak gorde aiála-ta.

—Ez, ama, ez neban nik aita eroan, berak esan eustan niri, lagundu neiola. Ta ez euidazu niri ona nazala esan; neuk dakit nik zelango baltzuncak daukadazan ariman.

—¡Baltzuncak! Ago isilik, Riktrudis, ire baltzuncak besteentzat argitasun da edergarri izango litzatekez da. Itxi daiogun gauza orri ta esan eidan: zer egin zenduen Amandonean?

—Ezer bere ez nik. Ioan giñan da bilatu genduan beragaz Adalbaldo. Amandok esan euskun bere antšinako laguna zala.

Ta izketan da izketan, apezpikoa, dukca ta gure aita, eza-gutu eben alkar barru-barrutik, eta alkarren lagun egin ziran.

—¿Da batak bestea bularraren kontran estutu?

—Bai, andrea. ¿Zergaitik ez? Askotan, urriñetik gaiztoa irudituten iakuna, urretik tint ona dala dakusgu; erailetzat euki daroagun gizona izaterik maitegarriena dala, iñoiz. Zeure ustetan Aitz-barrengo burrukaria gizon tšar, malzur, dongaren bat izango zan; baiña Amandoren etšean ikusi bazendu, gizonik doneena irudituko iatzun.

Andre Luziak etzituan Riktrudisen azkenengo itzak eutzun. Bere senarragana ioakon gogoá.

—Da neuri aitatu ez —esan eban atsedén tšiki bat egin ondoan.

—Nik uste neban aítak esango eutsula ta...

—Zuk ez, zuk ez; aítak bada, aítak. Bakar-bakarrik, oerako arrenak egiten gengozala, *Zeruetan sagozan gure Aita* bat esan eragin eustan gure arerio guztiakgaitik.

(1) Lanterra—pobre.

—¿Eta gogoz erantzungo zeuntsan! ¿Ezta alan amatso?

—Bai bada, beti legez. Nik beti egiten dot arren neure seme maiteak il zituenakgaitik.

—Ara non, ama, agertzen dan zeure biotz ederra.

—Entzuin, Riktrudis, —esan cutsan andre Luziak, bere alabearen lusintša (1) oni iaramonik egin bariik—¿parkatu-ko deustan lengoan gogortšu egin neualako, ezta? Neuk bere ona izan nai dot, eu legez da aita legez.

—¿Parkatu diñozu? ¡Jesus, Maria ta Iosepe! ¿Zer gero parkatu? Zeuk uste dozun baiño bere ohea zara ta...

—Agur, gero arte.

—Ama, beste gauza bat badaukat ba nik esateko...

—Gero, Riktrudis, gero esango deustan; oraiñ beste zeregin batzuk daukadaz. Ara, aita eztabil ondo, oian gelditu da gaur, da zetan dagoan ikustera noa.

—¿Aita ondo eztagoala?...

—Ezta ezer, ezta ezer—csanaz, ioan zan andre Luzia.

Ta ni bere beste gauza batera noa.

(3) Lusintša=lisonja.

ZURRUMURRU GAIZTOAK

GIN, gizon zintzo ta errimeak, egiñ ondo, aldazuen giñoan zuen Sorterriari; ipiñi bere alde zuen biotza, zuen adimena ta besoa; igaro zuen bizitza guztia ainbeste maite dozuen Lurra ostendu ta gorde naian; estanda egin da urkatu, bere izena izenik maitegarriena legez begiratua izan dediñ erbestekoen artean baiña ez erritarren aldetik sari on bat itšaron. Andia bazara, ezingo zaitue ikusi ta iango deitsuez azpiak zuek aiañ eztiran gizonak: tšikitšoa bazara, ezereztat eukiko zaitue zistriñ, doĩlor, urruingarri ta biluts guztiak: ori izango da ezagututen zaituen danak zuentzat biotzaren erdian gordeko daben saria. Izan leiteke, beta onaldi batzuetan, besterik eziñean da ondamuz beterik, zuen egitadaren bat tšalortua izatea, kanpotik; baiña ezta biotz-barruan tšalorik izango: an, tolostura-artean gorderik egongo dira gorrotoak, eta urtengo dabe ondo deitsuen eraldi batean, subeak trumoi egunetan edo saguzarrak ilunabarrean urteten daben antzera.

Aitzaki tšikiak bearko dira orretarako, uskeria bat izango da naikoa.

Olan gertau jakon Mendiolako Arnoldori. Andia zan bere izena Auñemendin, Euskalerruari on ugariak egin eutsazan, irakurleak dakian gizan, adiskide asko zituan, uste zanez. Baiña usteak ustean gelditu oi dira sarri. Asi ziran ienteak ortik eta emetik bata ta bestea esaten: batzuk, lo-

tsagaldukoenak edo biotzik baltzenetakoak, salkindaria (1) zala Arnoldo; beste batzuk, alabea ezkontzeagaitik prankotarren adiskide zala; norbaitek, Mendiolakoa, beti izan zala arro andi bat, eta orain, bera ezertarako gauza etzanean, prankotarrakaz gudarik ezebala nai, bere izenaren argitasuna inok ilundu ezeian.

Ta zurrumurrua, Baionatik asi ta Aramitz-eraino zabaldu zan bereala, ta estaldu ta aztu-eragin ebazan Arnoldoren egitada andi, ospetsu diz-dizariak, odei matasa baltzak ilargi ederraren erraino gozoak estaltzen dituan gisara.

Mendiolako iaunaren kontrako salgaistak non-nai entzuten ziran: au zana, ori zana, nik banekiana, nik esaten nebana, bere morroiakgandik iakinikoa zana: danak euken Arnoldoren izen garbiari loikeri apurren bat bota bearra.

Baiña gauza bi agertu nai ditut emen: bata da sinizmen gaiztokoak zirala okerrenak Arnoldoren kontra; bestea, andre Lozia ta Riktrudisegaitik inok ezebala ezer esaten: gizona eizan erruduna: besteak gizonaren ioskaiñeak. (2)

Non ziran orduan Arnoldogaitik arpegia aterako eben adiskideak? Inondik etziran agiri. Askok, siniztu eben Mendiolakoagaitik esaten zana, gauza tsarrak laster siniztuten dira-ta; beste asko poztu egin ziran, siniztu ezarren, bada gizon baten kalteak askoren poza eidaroa bere atzetik.

Baiña gizon guztiak eztira tsarrak eta sinizkorrak bere ez; da bat edo beste iarri ziran orraitino euskaldun gidari zarraren alde. Ondo ordu tsarrean eurentzat: bada eurakgaitik bere esan ziran ifioiz entzun etziran lango gauzak. Ubero tsotsinduta (3) egoala aspaldietan bere; Pedro Mari ogipeko zuri guzurti bat zala, ugazabagaz ondo eukiteagaitik sudurra ebaten itshiko leukcana. Amando barriz iakiña!

(1) Salkindaria—traidor.

(2) Victimás.

(3) Tsotsindu—volverse chocho.

mundu guztiaguitik ondo esaten ekiana zan, da ganera zer bait aterako eban Mendiolatik bere elizetarako. Uberori barre egiten eutsen bere crako nagusiak; Pedro Marik ia arpegiko narrua galdu eban iai bazkal-aurre batan bere lagun artean: zambroz da atzamarkadaz beteta ioan zan egun batan etšera; apezpikoaren iakituri ta donetasuna etziran naikoa Auñemendiko euskaldunen artean sartu zan itšumenena kentzeko.

Gizona aldakorra (1) da berez; baiña tšarretik onera nekez biurtuten da, onetik tšarrera erreztasun andiagaz. Orregaitik Ozinbelzko batzarrean Arnoldo euskaldunik onenentzat eukeen gudariak eurak, andik egun gitšira salkindari gaizto bat zala ziñoen.

¿Nondik baiña urten etecban Arnoldoren kontrako salgaista (2) oker bidebagakoak? Ezta beti errez izaten, olango ipuin dongeak bere iturburu ta abia nun eukiten daben erantzutea, baiña oraingoan badakit nik. Portun da Loperengandik etorren dana. Portunek iakin ebanean Arnoldo ta Riktrudisek prankotarra Amandoren etšean ikusi ebela, egon zan barriro Lopegaz lenagoko batean alkarregaz ikusi genduzan tokian bertan, Lopek esan eutsen Ozinbelzkoari bere gorantziak zertan artu zituan Riktrudisek eta zelan prankotarrarenak; eta ori izan zan naikoa, aora etorri iakozan biraorik ikaragarrienak esan da gero, Otšoareen semea kurruka (3) bila asteko. Bekian zelan emon zeitekean dšastadarik andiena Arnoldoren biotzean: euskaldun gaiztoa zala zabalduta, diruak edo andinaiak okertu ebala adierazoten emon-da. Orretarako gogoratu iakon errez da ugari biñatuko zituala laguntzailleak gudarako gogoagaz egozanean, Riktrudisen eskua ukatu iakuenen artean, Kristoren

(1) Mudable.

(2) Salgaistu—calumnia.

(3) Venganza.

legekoak nagusitzat ezin ikusi zituenen artean, Arnoldoren aginpideagaitik ondamuz beterik bizi ziranen artean, argitasun gitšiko iente siñizkorren artean. Da asi zan io batera ta io bestera, iñilik eta ziñazkida (1) baten aria eskuetan balcuka legez, orkoai ta emengoai aditzen emoten euskal-lurrean sorterri (2) saltzaiñeak egozala, norbere etñadia ondo cuki ezkerro besteen ardurarik ezeukela norbaitzuk, eta beste olango ipuiñak; autortuten ecala azkenerako, belarrondora ta iñori ez esatekotan, erri-saltzaiñea ta besteen ardurarik ezeukan euskaldun madarikagarria zein zan: Arnoldo. Ta zelan ekien askok prankotar agintari bat Arnoldo ta bere alabeagaz egon zala, ta beste askok Ozinbelzko batzarrean zer gertau zan ikusi eben, guzurak egiaren itñurea cukan, da egia balitz legez ebilen aotik aora.

Astiune andia bear izan eban alan bere Mendiolako iau-regiraiño elduteko. Morroiak bekien ¿baiña zelan esan nagusi etñekoandrei? Olango albisteagaz beragana ioaten ziranak zuzituko zitukean Arnoldok. Guztiz ona zan, guraso bat zan danentzat; baiña bere izen onari geldi-geldi itñi bear iakon.

Baiña olango gauzak eztira iñilik luzaroan cukiten, nai izanarren. Edo norbaiten zurreztak (3) edo lagunen arpegi-keriak, edo umeen eziakiñak, edo ume itñurakoen iardun da barritñukeriak, usterik gitñien dancan kenduten deutse es-talkia ta orduan izaten dira ordukoak.

Pedro Mari atzamarkadaz beteta etñeratu zan egunean, erdizkako itz batzuk kanpoan entzunarren, etzituan Arnoldok ezertakotzat artu; baiña bere iauregian sartuta, morroi-rik onenaren arpegi iñun da urratua ikusi ebanean, itandu eutsan, aita on batek seme maitcari legez:

- (1) Ziñazkida=conjuración.
 (2) Sorterri=patria.
 (3) Zurrezta=imprudencia.

—¿Zer dok, Pedro Mari? ¿Zer gertau iak?

Ta morroi zarrari ezer esateko astirik emon baga, Ana Mari motsak ugazabari erantzun cutsan:

—Burrukan egin cidau, zeugaitik zerbait esan dabela ta.

—¿Nigaitik?

—Bai, iauna.

—Ezta, ezta, guzurra da, iauna: esan eban Pedro Marik, zer ziñoan ezekiela—iausi egin naz, ara or zereko zerean.

—Pedro Mari—iarrantu eban ugazabak—esan egidazu niri egi egia. ¿Zer esan dabe nigaitik? Ncuk bere zerbait entzun dot, eta ezteutsat iaramonik egin; baiña orain emen dakustanak argituten deust adimena.

Betosko aserrea eukan Arnoldok au esatean. Begiratu cutsan Pedro Marik, eta ikusi ebanean bere nagusiaren bezintarte (1) gogorra, erantzun cutsan:

—Eztiran gauzak, iauna.

—¿Zertzuk?

Begiratu cutsan otseiñak barrero, ta ugazabaren arpegian ezagutu ebanean nai-ta naiezkoa zala garbiro crantzuten, esan eban:

—Iauna, eztau iñok siniztuko, ezin leike siniztu zeu ezagututen zauzanak, zergaitik...

—Eroapenak amaitu iataz, Pedro Mari, ta euk bere amaitu egik bein.

—Erri-saltzailca zarala zeu ta...

—¿Ta?

—Riktrudis ezkontuteagaitik prankotarreu adiskide zabiltzala.

—¿Zeiñek esan deusk?

—Askok, eliza-atean egozan danak.

(1) Entrecejo,

—¿Eta euk zer crantzun deutsek?

—¿Nik? Aurrean neukanari ukabilkada bategaz agiñak atera. Baiña asko ziran da... Gaur arratsaldean orraitino...

—¿Ta ire aldekorik etzan?

—Iñor bere ez.

—¿Beraz Mendiolako iaunak i baiño beste adiskiderik ezeukan?

—Aldra atan ez iauna.

—¿Ta aldra andia izango zan?

—Eliza batekoa; toki askotako icntea etorten da meza-
ra ta...

Lotsa, bekaitza (1) ta arimako samintasun zakon da neurribagea irakurri ziran Arnoldoren arpegian, berbakaz ezer ezban agertu baiña. «Otordua da ta iaizue»—esanaz, igo eban mandiotara (2) ta an asi zan batera ta bestera bere gogamenakaz guda bizian.

Mutik (3) ezeutsan iñok atera: iauregi dana, ilberria legez, išil-išilean gelditu zan: išilean morroiak ezkaratzeko aulkietan iarririk, zer esan ezekiela; išilean etsekoandrak, sokoren baten sartuta, Arnoldoren oinkada desbardiñak eta emakumeen zotiñ-zizpuruen soñua besterik etzan entzuten. Ilbarria sartu zan etse atan: Mendiolako etse iaun ospatsua-
ren izen bedekagarrria Euskalerrian il zala iakin zan.

¿Nondik etorren eriotzea? ¿Zein zan iltzailca?—itauntzen eutsan bakotšak bere buruari.—Ta buru argikoenak laster crantzuten eben: eriotzea Ozinbeltz-aldeetik dator, siñizgaiz-
tokoan eskuetatik.

¿Eriotzea alda bada, edo gaišo aldircn bat?—ziñoan bere artean Arnoldok.—Eta berberak crantzuten eban: bai, erio-
tzea: erriak gisa orretan iarritakoan, eztira berealakoan

(1) Indignación.

(2) Mandiöta—gizategia legez.

(3) Mut, mist eta isist bardiñak dira.

beste aldera biurtuten: urteak bear dira orretarako, ta ni ez nago urteetarako ta gitxiago bere. ¡Neure erri maitearen biracpean il bear dot! Baiña nik eztaukat zergaitik lotsatu, ta gaur arratsaldean enparantzaren erdira urtengo dot, gizonik geien dagoan tokira, ta etserik-etse ioango naz gainera neure bekoki garbia erakusten, da ikusi bear dot oraindik nire berbeak surik eta biotzak irabazteko indarririk etedaukan; iakin bear dot nire morroiari esan deutsena neure arpegira esateko ausardirik badauka inok.

Ugazaba olango burubideakaz ebiñen bitartean, Pedro Marik artu eban aizkora bat, eta atariko zorrotz-arri latzean asi zan zorrozketan. Aizkoreak arrian egiten eban otsa aitu ebanean, iagi zan Riktrudis bere lekutik, ioan zan Pedro Marigana, ta esan eutsan:

—¿Zer darabilzu?

—Ikusten dozu.

—Itšizu bere lekuan tresna ori, ta buruan darabilzuzan gurari tšarrak bere itšizuz. Zuk eztozu gaur etsetik urtengo neuk esaten deutsudan agindura baiño bestetara. ¿Zeiñek uste dozu aterako ebala gure aitaren kontrako salgaista ori?

—Ozinbelzko mozoloren batek.

—Bada Ozinbelzko mozoloagana ioan bear dozu, ta esan nik diñodala berak egin daben kaltea berberak aguro desegin daijala, nik inoiz arpegira begiratutea gura badau.

—Baiña areri etšako olango...

—Išo, ta ibili azkar.

Egun atan inok ez eban otordurik Mendiolan egin, Lopek ezpada. Iauregiko guztiak negarrez egozan. Lope Nagik aberetšeko ate-ostean beregandu zituan iaki guztiak mauka mauka iaten ziarduan. ¿Ugazabaren ardurakgaitik goseak ilten itši bear aleutsan bada bere buruari?

ONDORENGOAK

AURRERAGOTŠOAN ipiñia daukat, andre Luziari entzunda, Arnaldo osasunean ezebilela ondo. Gisagaiñoa zarra zan, lan asko egiña, neke ta zaparrada asko artua ta bere garaian gizon sendozoli, indartsu ta gogorra izanarren, aspaldietan ondo auldua egoan. Urteak ezteutse iñori parkatuten, da urteen astuntasunak amaituteko zorian eukan euskaldun aitona zindoa. Ta urteak baiño geiago, igaroriko bere egun samiñczkoe-tan sorbalden gaiñean artu zituan zartada mingarriak. Ia bada, irakurlea, zuk dakizun legez, bere alboan ikusi zituan il da iausten seme galant bi, bere zartzarako itšaropen on bat emoten eutsenak, bere oiñordekoak, Mendiolako izengoitia guztiz garbi ta diz-diz eragiñaz eroango eben gizakoak; eta iruditu baiño eztaukazu zenbateraiño izango zan orduan Arnaldo gurasoaren biotzeko naigabea, ta ia-zoera orrek noraiño iango eutsan osasuna. Semeen eriotzea ontzat emon eban berak, Euskalerrriaren alde il ziralako: ezaban kanpotik ezer erakutsi; baiña barru-barruan gelditu iakozan atsekabe ta negarrak biotz guztia puzoindotuten (1).

Otšoak deitu eutsanerako, Arnaldo etzan iñoizko Arnaldo. Burutsua ta anima andikoa egoan, gogorik onenetar-koa; baiña belaun da besoak indargetuak eta gorputza lurrera begira eukazan antšinatšutik. Makila lodi baten laguntasuna izan ezipalcu, ezaban Ozinbetzeraiñoko osterea

(1) Puzoindotu, *envenenar*.

egin al izango. Alan da guzti bere, etšera eldu zanean asko geiagorako etzan.

Da gero Amandogana ioan da an biñatu eban gizonagaz itz egin ezkerotan, pekuan (1) gelditu zan, ar andi bat asi iakon barru guztia iaten. Adalbaldo prankotarra zan, gizon donea, besteen argaltasunak ezagutu ta parkatuten ekizana, Arnoldoren eritšiz, bera baiño azkozaz obea. Ta alango gizonak, Mendiolakoaren ustez, bat eta bi baiño geiago izango ziran prankotarren artean. An da emen, ziñoan beretzat, onak eta tšarrak dira, beste erri guztietan legez. Da nik, danak tšarrak dirala siñiztu izan daroat gaur arte, ta tšarrak bakarrik dirala crakutsi izan dautset askotan, prankotarrak il ezkerotan neureak ilteari begiratu baga. ¿Beti ibili ete naz zuzen-zuzen da neure Lurra ostenduteagaitik (2) bakarrik, ala Euskalerrriaren arerriuai euki dautsetan gorrotoak neurritik kanpora erabili ete nau? ¿Zer esango ete deust laungoikoak?

Olango gauzak erabilzan bere buruan Arnoldok Adalbaldo ezagutu eban egunean, gogarte zakonak eukazan eriotzea etorkonerako arimako gauzak zuzen ipiñi nairik, bada betorren, betorren, bere ustez, da arin aringa atan bere.

Gau tšarra igaro eban, estu, bero, larri ta inkesaka, ta goizean iagi gura izan ebanean, burua ariña eukan da sukar (3) piška bat gaiñera. Alan bere, oi epelean geldi-geldi egon da ama-alabak emon eutsezan salda on da palaguakaz (4), pitin bat bere tentunera etorri zan, guztiz sendatu ezarren; da iai egunean, ost-ostean hada bere, ioan zan elizaraiño.

Baiña elizatik etorreran iakin ebanean garbiro bidean

-
- (1) Pekua, *recelo*.
 (2) Ostendu, *guardar*.
 (3) Sukarra, *calentura*.
 (4) *Mimos*.

erdi-sosmau ebana, il da gelditu zan Arnoldo gurea. Beukan arimcaren aldetik gogo, kemen da ausardia naikoa gaiñera iatorkon ekaitz dongea croateko; baiña gorputzak ezeukan ezertarako indarririk. Ainbeste eguncan erdi-ianean da gogamenakaz burruka bizian burua ezin iasorik egoan gizon zarra, Pedro Marik emon cutsan albisteak nai ta nai ez amaitu bear eban.

¡Ai ze atsekakea, ze atsekabea Arnoldorena! ¡Erri zalegia izan ete zan bildurrez egoan orduan erri saltzaiñea zala ziñoen! Euskal-Erri saltzaiñea. ¡Zcin da bera! ¡Zeiñek asmau eban aiñ guzur arrigarria? Euskaldunak. ¡Zeiñek siñiztu? Euskaldunak. Erantzuera bi oneck Arnoldoren gaiñera, Gorbea, Anboto, Aitzgorri, Aralar da Añemendik batera euken baiño astuntasun andiagoaz iausten ziran, da ezertarako adore бага izten eben lenengo, arnasarik artu ezinda gero: lerdatu, (1) zecetu ta birrindurik (2) azkenerako. Albistea artu barrian enparantzara urteteko asmoa eukan, baiña laster, oiñen gaiñean ezin egonik, iarri zan aulki zar batean, ipiñi zituan ukalondoak belaunetan da esku zantsu argalen artean buru zuri gurgarria. Sartu zan orduan Riktrudis gizategira, ta aingeruak zeruan euki oidaroen gozatasunagaz esan eutsan aitari:

— Aita, zerbait artu bear dozu: ara emen erretiluan salda ederra, ta laster ekarriko deusut beste gauza on bat.

Iaso eban Arnoldok bere burua; begiratu cutsan alabea-ri irribarre negarrezkoagaz, da erantzun cutsan:

— Ez, enetsoa, kalte egingo leuskit orain. Iolas-zelaira ioan bear dot, eta andik bekoki garbiagaz natorreñean, artuko dot gura donana.

— ¡Zer diñozu, aitatso? ¡Bekoki garbia? ¡Zeiñek dauka zuk baizen garbia Euskalerra guztian?

(1) Lerdatu, *aplaster*.

(2) Birrindu, *desmenazar*.

—Bai, baiña ori kanpokoak esan bear deuste, ez etše-koak bakarrik —erantzun da iagi zan baster batean eukan makilea artuteko asmoagaz, baiña zorabiau iakon burua, begiak lausotu iakozan, asi zan albo-alboka, ta iru edo lau oifkada emon orduko, oso-osorik io eban beia.

Iausi zan gorputzaren *daunbadea* ta Riktrudisen deadarak entzutean, igon eben bekoak aida batean, iaso eben oera etšeke nagusia, ta asi ziran danak gora ta bera, arin-aringa ta estropozuka, batak saldea, besteak ura, onek gatza ta ospiña (1) arek okendua (2) ta zapiak bilatu naian da cziñ ezer eskuraturik, olango iasoeretan izan oi dan antzera.

Ebagi andi bat egin iakon buruaren erdian aitonari, ta arpegitik bera odola zerion parra-parra. Zauri zakona zan, da kortako amaraun guztiak odola geldituteko etziran nai-koa, ta iñok ezekian zer asmau. Alan bere, egin bear zan zerbait, eta zelan edo alan lotu eutsen burua.

Arnoldo, bere emazte ta alabeak egiñalak egin arren, ezetorren bere konortera.

—¿Zeñick daki emen osagiñe on baten barri?—itandu eban Riktrudisek estu estu.

—Emen, inguruetan,—erantzun eban morroi batek—ezta izango osagiñerik: bakotšak egin daroagu geure osasunerako al doguna, asabetatik ikasiriko miritzi (3) ta bedarrazkaz; baiña entzutea badot Ezpeletan badala gizonen bat olango gauzetarako asko ikasia.

—Bada artu bidea antšitšika (4) batean, da arnaseak deutsun artean ez gelditu. Doiala beste bat Amando iau-

(1) Ospaña, *vinagre*.

(2) *Ungüento*.

(3) id.

(4) Antšitšika, Arin-aringa.

na gana, esan daiola zer gertau iakun, da etorri al badei.

Agindu guztiak Riktrudisek emoten zituan, bere ama etzan ezertarako bere. Malko saminaak isurtuaz eriazen oe ondoan iarririk, ezkerreko eskuagaz senarrarren bati gogor oratuta, eskumakoa bigun da laban arpegitik erakilkola — «Arnoldo, Arnoldo neurea — zirautsan — ¿cznakuzu emen zure ondoan? ez-dantzudazu? Eregi egizuz obeto zeure begi ederrok, begiratuidazu. Ara emen Riktrudistšo. ¿Ez dakuzu au bere? Etzaitz bada muturrik egon, neure senar maitea. Lar onetako ondasun guztiak eta neure bizitzea bera baiño zure itz bat gurago dot. Esaidazu zerbait, Arnoldo, esaidazu zerbait.»

Olan egon zan andre Luzia oc-ondotik aldetu baga luzaroan; baiña Arnoldok zirkiñik ezaban egiten da barbarik gitšiago. Iluntzean orraitino, etšeko andre biak eta Aman-do gela barruan egozala, zispuru luze bat emon da pitin bat begiak eregi zituan. Urreratu iakozan danak, eta iñok itz bat atera baiño lenago esan eban osta-ostean:

— ¡Maite!

— ¿Zein maite, aitatšo? — itandu eutsan alabeak.

— Zu... ta ama... ta.. enskaldunak.

— ¿Eta laungoikoa?

— laungoikoa... geiago... eztirudi baiña.

— ¿Nun dozu miñ, Arnoldo? — esan eutsan emazteak.

— Buruan da biotzean... biotzean batez bere... estanda egin ete deustan nago.

— Osatuko zara: osagile on baten bila bialdu dogu Iosepe otseña.

— ¡Alperrik! Eznaz osatuko... ta nai bere ez. Badakust eriotzea... ta ondo etorria izan dedila. Zeuek ementše itši bearra...

Lertuko ezpazan urten bear izan eban gelatik andre Luziak. Alabeak aitagaz berbetan iarraitu eban:

—¿Aurrerera on bat egingo zenduke, aita? Gauza ona da ta...

—Pozik.

—¿Noiz gura dozu?

—Zeinbat lenago... obeto.

—Ara emen apezpiko iauna.

Biurtu eban burua gaisoak, esanaz:

—¡O! Etzaitut lenago ezagutu... Miña esker, Amanda iauna: garai oncan etorri zara. Ainbeste bidean...

Arima bati lagunduteagaitik Lurraren azkeneraño iongo nintzateke: zuri, neure adiskide ona, zuri lagunduteagaitik onaiño etortea ezta ezer, Geiago eginko neuke ta pozarren...

—Miña esker, iauna, miña esker. Nai dozuncan asi geinkez.

Urten eban Riktrudisek gelatik kanpora, ta an gelditu ziran apezpikoa ta Arnoldo bakarrik ordu erdi bat inguruan. Amandok atea eregi ebanean bera ta gaisoa biak egozan negarrez, biak erakidara ta Iaungoikoari eskerrak emoten.

Ioan zan eliz-gizona andik ordubeteko bidean egoan elizatšora gure Iaunaren bila ta Mendiolakoak gelditu ziran otsandigoe (1) atarako etšea manean nairik. Artu eben naikoa zeregiñ. Gela-barrua zuri-zuri iantzi eben, gizategi edo mandiota isats da izuzkeagaz igortzi goitik eta beraiñoko mailetan olango ereti edo mugaldietarako ondo gorderik egoan eutaldea (2) ipiñi; zuiñoldeak (3) erratzagaz garbitu. Lan guztiak amaitu ta gelatik asita atariraiñoko argimutletan kruzaiñoak iziotu edo biztu orduko, betorren gure iauna Mendiolarantz.

(1) Otsandigoa, *solemnidad*. (LAK.)

(2) Eutaldea, *pieza de lienzo*.

(3) *Piezas de escalera abajo*.

¡Ol Zeinbat anditasun, zeinbat lotoskinde, (1) zeinbat arimako samurtasun egoan launaren etorrera onetan! Ia gaberdia zan; gaua guztiz iluna egoan, trusutsua; curia gogor da ugari iausten zan, aritz, pago ta gaztaiña zarren orrietan soñu latz, motel, zarraparradazkoa egiñaz; aizeak, gora ta bera, batera ta bestera erabiltzan zugaztietako adar da ostroak Egileari ongietorri on bat emon eragiñ gura baleutse legez, aleben gizara... ta an eioan gauza guztien laubea, ia gizonen gorte (2) ta laguntasun baga, bide ziorretatik zear, aldats gora ta aldats kera; Argitasuna izanik, ilunpetan; Izaterik altsuena zala, ezerez dan gauza baten antzera, inoren eskuan, Berak sorturiko seme argal gaiñoaren mingoztasunak eztitutera.—Amandoren aurretik gizon bat bakarra zan, esku batean argizari amatau edo itzalitako bat eta bestean zekelezko (3) lasto moltso biztua zituela. Lasto-moltsoa aidean erabilten, gau baltzaren barruan ikaragarritzko ziamarrak (4) egiñaz, da noizean bein apezpiakoaren aurrean ipinten eban, bide-zuloetan euriak egin zituan osintsoak ikusirik, alderatu zediñ aleban giñoan. *Docebo iniquos vias tuas*,—ziñoan Amandok bere arrenetan iarraturik, fede-bagako euskaldun batzuen etse-aurretik eioala—*et impii ad te convertentur*. Da etse atako tšakurrak, argia ta oinkadak sosmau zituenean iratzarturik, zaunkaka, zaunkaka erantzuten cutsen Amandoren arrenari, esate donearen kontra gogarpetu gura balebe legez. *Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique*—zirautsan aurreratsoago, eskuetan eukan launagan baiño bestetan arretarik ipiñi baga—*holocaustis non delectaberis*. Da tšakurrak, artu eben arloan aspertu eziñik, oso bertan batzuk eta

(1) Lotoskinden, *poesia*.

(2) Gorte, gordete, euskera da. Emendik dator erdaldunen *corte*.

(3) Zekela, zekalea, *centeno*.

(4) Ziamarrak, *dibujos*.

guztiz urriñean beste batzuk zaunkaka zaunkaka ziarduen.

Mendiolara eldu baiño lent̄suago Amando ta bere lagunak bīlatu eben bidean, eurak legez dana bustirik eta basaz betea etorren gizon bat.—¿Zer da au? ¿Zeiñentzat da? —itandu eban.—Baiña ezaban erantzucarik bear izan, norra ioazan ikusi zituan-da. Barru guztia irakiten iarri iakon ezagutu ebanean bera Ozinbeltzen zan artean Mendiolako iauregian gertau zana, ta bere aurrean euki baleu orduan Ozinbeltzko mozoloa, eskuetako makil̄cagaz ilgo eban.

Pax huic domui, et omnibus habitantibus in ea—esan eban Amandok Arnoldoren gela barrura sartzean.—Gaiñoak bere siñizmen bizia agertu ta bereala, apezpikoak itandu eutsan:

—Parkatuten deutsezu biotzetik zuri naibageren bat emon deutsuen guztiai?

—Biotz-biotzetik—erantzun eban oekoak.

—Eta zeuk iñor itzez edo egitez naibagetu badozu parka eske zaiakoz?

—Parka-eske naiako. Ta, iauna, neure barruko gogamenak agertuteko itz bi esan gura nituke orain.

—Ezaizuz bada.

—Neure bizitza guztian egin ditudan gauza danak onbearrez egin izan ditut, baiña etziran danak onak izango. Entzun daiela orain nire et̄sekoak eta nire et̄sekoen atik iakin daiela euskaldunak, orain, eriotzako ate-ondoan diñodana: euskaldunak alegiñak egin bear ditue, il arteraiño, euren lurra, euren ekanduak eta euren berbeta ederra gordeten: arrotza gogorrean badator gogorrean iaurti daiela erritik kanpora: gure arteko gauzetan geuk izan bear dogu nagusi, et̄sekoetan et̄sekoak izan bear daben senera: lapurrak ostu dauskuena beti da gurea, gizaldiak igarota bere ta geure et̄sera ekarten saiatu bear dogu: bidezko gauza da lapurren ondoan bizi dana lapurren bildur da beti esna

bizi izatea; baiña ezta ondo erbestekoari gorrotoa gordetea atserritarra dalako beste baga: gauza okerra da guri egin dako gaiztakeria ez aztutea, naiz da gaiztakeririk mingarriena izan, niri egin deustena dan legez... Lurbira guztikoai parkatuten deustet, lurbira guztikoai parka eska naiakue, ta Iaungoikoak parkatu daidala neuri... ¿Ondo esan dot, Amando iauna?

—Ain ondo eze zuk emen esan dozuna euskaldun guztiak jakitea ta ikastea gura neuke... Artuizu, neure anai maitea, Iesukristo gure Iaunaren gorputz, odol da Iaungoikotasun guztia zure sendagarritzat. Berak parkatu daizuzala zure uts egiteak eta eroan zaizala betiko gozotasunera.

Artu eban Arnoldok gure Iauna, ta gelditu zan išilik, begiak itšita, eskerrak emoten. Iltzakotzat artu zeitekean, aiñ egoan zirkiñik bagea, baiña bere biotza iñoiz baiño bizi ta gartsuagoa eukan bere Iaunaren aurrean.

Arnoldori bake-bakean itšita, Amando ta lagunak urten eben gelatik kanpora, soiñeko ta oiñetakoak aldatuteko, bearra bere baeuken da; ta aldatu-ondorean ioan ziran sutondora, piska bat epelduteko ustecagaz. An egoan beste gizon bat bere, soiñekoak legortuten. Iosepek ekarri eban osagilea zan, da, ziñoanez, Arnoldok ezeukan osatuterik. Odolik bere ezeutsan bilatu, tin-tin (1) edo bultzadarik (2) bere ez, izaera (3) auldua eukan, da olango bati Iaungoikoak emon eikeon osasuna, beste lurreko osagarriak ez. Buruko zauria etzan ain andi andia: barruan eukan gatša, barruan, da gatš zarra.

—¿Ta laster amaitu bear dau?—itandu eban Amandok.

—Nire ustez erantzun eban osagileak eztau ordu beterik iraungo.

(1) Tintina=pulso.

(2) Bultzadua, id.

(3) Izaera=naturaleza.

—Gora noa ni —esanda—ioan zan Amando gaiñoaren gelara.

Orduantse asi zan inkesaka Arnaldo. Arnasarik ezin eban artu, atsedan bat gorputzari ez alde batera ez bestera ezin emon eutsan, burua izertara bere ezin eban ondo euki, izerdi larri otza asi iakon.

Amandok azkenengo Orio Donea edo *Sakramentua* emon eutsan:

—Riktrudis—deitu eban gaiñoak —ni banoa ta gauzatso bat esan nai neuskizu zeuri bakarrik. ¡Azkenengoa!

—Esan egidazu, aita, gura dozuna.

—Adalbaldo orrek... inoiz aitaturko baleutsu ezer... baietz esan eikeozu. Ona da bera ta... norbait bear izan ezker... bera baiño oberik eztozu bilaturko... euskaldunen artean berre. Ori da nire guraria.

—Neurea bere bai, aitatsa.

—¿Bai?... ¿Noiztik?

—Ikusi nebanetik, iauna.

—Pozik ilten naz... Iaungoikoak bedekinkatu zaiezala biok... nik legez... Egizue bakea, ta euskaldunen on... ¡maite ditut eta!...

Azkenengo berbak izan ziran. Artu eban eskutan kurutze donea, osta osta ezpanetaraiño eroan ekan, da aza zabalik, Amandok berba onak esanaz parkamena emoten eutsala, il zan euskaldun bikaiño argidotarra...

Urrengo goizean ikusi eben Lope auzokoak, aginduren batzuk egitera eioala, erdi lotan, narras, nagi ta gogo bari, eta itandu eutsen:

—¿Zelan dago, Lope, ugazaba?

—Ii da.

—¿Ii? ¿Ain laster? ¿Zer izan dau bada?

—Ptse... Ii bearra. Ego aizeak baiño urte geingo eukan-da...

OTSOA TA ARTZANORA (1)

ZTOT esan ondiño zelango arrerea egin eutsen Pedro Mari zarrari Ozinbeltzera egin eban bigarren-go osterera edo ioan-etorrian. Egia da, Riktrudisek bere, ezeutsan otseñari itaunerarik egin. ¿Zertarako? Gertau ziranak gertau ezkeren on guztiak berandukoak izango ziran. Baiña irakurlea zerbait iakin-guratan egon leiteke ta ipiñiko dot emen Portun da Pedro Marik zeberba egin zituen.

—Au Ozinbeltzera eldu zanean atari-ondoan iarrira e-goan bestea, ta asi ziran biak era onetako izketan:

—¿Zek zakarz onaiño, Pedro Mari?

—Ez neure gogoak beintzat.

—Orduan premiñaren batek.

—Premiña ori zelan dan.

—¿Gogo barik eta premiña andi baga zatoz beraz? ¿Da zer dakartzu Mendiolako altzo-tšakurra?

—Portun, zeñ zaran da zertara etorri nazan badakit. Aizkora barik eztot etsetik urten, da ondiño, urteak izanaren, beste baten indarrakaz nire besoa neurtu leiteke. Altzo-tšakurrak ezagututen ditut nik, euren bizitza guztian emakumeen eregu (2) bila dabilzanak: urruingarriak dira, Portun, da neure biotz guztiagaz urruinduten ditut. Ni tša-

(1) Artzanora—mastin.

(2) Mimo.

kurra izan banintz, artzanora izango nintzan, otsoko guztiai ortzak erakusteagaitik.

—Ogipekoen ondar zikiña, gizon zirziñen biñutstasuna, otsein doiñorren zantarkeria: Ozinbeltzeko seme bategaz berbetan zagozana etzaite aztu: esaidazu laster esan bear dozuna, ta kendu zaite nire aurretik tñimistak baiño ariña-go, neure tñakurren agiñ artean amaitu gura ezpadozu zeure bizitza tñakurra.

Ozinbeltzeko seme andi, leiñargi ta gozoa, etzaite ain laster aserratu, ta entzuidazu apur batean: Pedro Mari morroia, gizona dan aldetik, beste edozeiñ aiña bada; euskalduna dan aldetik, edozeiñ euskaldun beste; ta kristiñaua dan aldetik, kristiñau eztiranak baiño geiago. Zuk agindu dentsazun tñakurkeria ezleuskeo beste iñok Euskalerrian aginduko, baiña zuk agindu ta egiteko bere gauza tint andia ezta: andiangoak egin oi dituzu... Etzaite aserratu egiak entzunagaitik, etzaite iagi Riktrudisek diñotsuna aitu baga. Neuk bere beste gauzetarako baiño, burruka on bat egiteko gogo ohea ekarri dot, eta alan bere, eztot burrukarik nai, neure etñekoandratñoak gura eztabelako.

Bere eskuetan Pedro Mari itoteko gogo amorratu bat eukan Portunek, eta ezbearren bat egiteko zorian egoan; baiña Riktrudisen izena entzun ebaneko, otsoa okela barrira ioaten dan antzera, Mendiolako alabeagana gogoa ta biotza ioan iakozan. Bat-batera otu iakon etzala baldin egia zuzena izango Lope astoak esan eutsana, ta ezebala ondo egin berak, Portunek, Mendiolako nagusiaren kontra aiiñ azkar ekitea. Alan da guzti bere ezeban barruko artega ta bakaldarik (1) erakutsi gura, ta gitñiago bere buru artoa Pedro Mariren aurrean iatzi, ta len baiño biguntñoago itz egiñaz, erantzun eutsan:

(1) Artega, bakalda—inquietud.

—¡Riktrudis! ¡Riktrudis! Ori da bada kristiñauen artean daukazuen usain gozozko lorea, lora bakarra: beragaitik bizi zara arrotuta kristiñau danok, batez bere Mendiolakuok eta mendeko morroi zakarrok; zuen arrotasunean, euskaldunen nagusiak dirudizue. Eskerrak emon eikeozuz berari, gaur emendik azurrak osorik eruatzen badituzu. Zuek ezeze geuk bere Riktrudisgaitik zerbait egingo genduke.

—Ezta ezagun.

—¿Eztala ezagun?

—Maite bazendu, bere ona gura bazenduke, zure egitadeok beste era batekoak izango litzatekez: gaur eragiten deusazun beste negar ezeunskio eragingo.

—¿Zer diñozu osterera ogipeko lapur, ordi, guzurti, lotsabagea?

—Egia nik beti, miñ emoten badetsu bere. Zu zara guzurtia: zuk zabaldu dituzu emen guzurak Euskalerria guztian, zeuk dakizu zergaitik, eta nik bere bai. Zuk esan dozu, guzurra dala iakinda, Arnaldo nire ugazaba, euskaldunik onena, garbiena, leiñargiena ta zintsoena, Euskal-Mendiagaitik geien egin daben gizona; erri-zaltzaile bat dala; zuk esan dozu, bere alabea ezkontuteagaitik, prankotarraren alde biurtu dala; zuk eragin deusazu negar samiña Riktrudisi; zuk egin dozu euskaldunen artean bestek egingo ezleukcana; zuk, salkinde, biñau, (1) pizti madarikatu orrek.

Pedro Marik, azkenengo herbak, dana suturik esan zituan: buruaren erdira etorzan arrikadak legez artu zituan besteak. Ezeban uste bere egitada gaiztoa aín laster iakingo zanik, eta Pedro Mari ren aotik alango salaketa (2) gogorra aitu ebancan, adore baga gelditu zan. Ezeukan Portunek Pedro Mari-ren ardurarik: makilka zuzitu edo miña

(1) Biñau=villano.

(2) Salaketa=acusación.

errotik kendu ezkerro, amaiturik eukan arenganako ipuiña; baiña Riktrudisegaz eukazan beste ipuiñ batzuk. ¿Zer esango eban Riktrudisek, bere aitagaitik alango gauzak asman zituana Portun zala iakin ebanean? ¿Zelan maitetu eikean orain, lenago, bear bada, maitetuko eban Portun? Ori zan, ori, Ozinbelzkoak adimenean eukan ipuiña. Riktrudisen aurrean zuritu bear eban bere burua Portunek, aleban giñoan. ¿Zeiñen bitartez? Pedro Mari-ren bitartez. Ezegoan beste biderik. Baiña olango gogarterik ezpalerabil legez, beregandetasun (1) andiATEGAZ, esan eban:

—Oraintse artean ezteutsut igarri. Zoratuta (2) zagoz, gizagaiñuori. Barre-gurca emoten deustazu.

—¿Benetan daukazu barregurca? Riktrudisen negarrak emongo deustue: nire zorotasunak ez, bada, kizu zoroa ez-nagona-ta.

—Zagoz isilik, gizontsoa; bestela, zeure zorotasun da guzti, amaituko zaitut. Riktrudis negarrez badago, orretarako erakia (3) norbaitek emongo eutsan, nik ez.

—Bai, zeuk, zeuk: zure miñak alperrik esaten dau ezetz, zeure barruak baietz diardutsunean.

—¿Nok esan deustu zuri olango ipuin okerra, otsein lotsabagea?

—¿Okerra da beraz egin dozuna? Ondo da zeuk ezaguttea. Garbiro erantzungo deustut. Lenengo neure biotzak esan deust, gero Riktrudisen aokak, urrengo...

—¿Ta Riktrudisek bere olango guzurrak siniztuten ditu?

—Guzurrak ez, egiak bai: Riktrudisek eta bere etseko danak onezkero.

—Ta nik esango bancuskizu...

—Alper-alperrik guztia: ezneuskizu siniztuko; ezta, ezta,

(1) Beregandetasun—serenidad.

(2) Erotuta, zoratuta.

(3) Erakia—motivo.

laungoiko egiazkoaren izenean esango bazendu bere, zuk eztozu esango baiña. Guzur aĩn ikaragarriak asmau ta esan dituanak, asmau ta esango lituke andiangoak, lengoak esalduteagaitik.

Ateak itšita eukazan Portunek. Pedro Mari-ren bitartez ezin zeikeon iakiñ eragiñ Riktrudisi, etzala bera, Portun, erruduna. Iñok ezeutsan siñiztuko. Apetau (1) iakon orduan beste bide batetik astea, bere barruko naigabeak esanaz. Giza orretan baldiñ obeto urten eikean: Pedro Mari Riktrudisi zerbait esan ezkeru, erruki apurren bat artuko eutsan onek. Uste au ontzat arturik, asi zan esaten:

—Egin daigun, Pedro Mari, nire kontra esan dituzun gauzak egiak dirala...

—¿Ee?

—Itšoidazu pizka baten, entzuidazu, berbetarako gogoa etorri iat eta. Nik eztot esaten neu nazana: ori eziñ neike esan. Diñotan gauzea da, ni baldin banitz, ez ete neukaken orretarako erakai edo arrazoirik.

—¿Zer? ¿Nondik? ¿Zelan? Oraintše bai nagola ni zcu zoratu zarala-ta.

—Entzuidazu geiago ta obeto. Zuk ondo dakizun legez, urteetan dot maite, ezin geiagoan, Mendiolako alabca; urteak igaro ditut bere arpegia eziñ ikusirik, izten ezeustelako; eztot iñoiz bere aotik niri esandako berba bat entzun, da besteren bitartez bere ez, lenagoko bat artean. Zcu etorri ziñatazan, da Riktrudisegaitik ezer egin gura baneban amatatu neiala gudarako sua esan zeunstan, da amatau neban edo ezneutsan geiago surik emon beintzat. ¿Riktrudisegaitik egin neban ori, Pedro Mari, iruntzialak iruntzital! Poztu nintzan orduan, orditu nintzan, pozez zoratu iatan, orduantše bai zoratu iatala, ta neure zorotasunean bialdu

(1) Ocurriole.

neutsazan... baiña ez, eztakit zer esaten dotan... Gozotasunez da itšaropenez beterik nengoala, iakiten dot prankotar bat izan dala or. Arnoldok eta alabeak ikusi dabela, arrera on bat egin deustela, Riktrudisek begi onak ipiñi deustazala prankotarrari.

—¡Guzurra!

—¿Guzurra da? Izan leiteke. Neuk bere naiago dot guzurra izan dediñ. Baiña nik egitzat artu neban orduan, erreten iarri latan barru guztia ta... ¿Zer egingo zenduke zeuk, Pedro Mari, olango estualdi batean?

—Nik eta edonok, buru-apur bat daukan gizona bada, iakin lenengo ondo, egiak ete diran esaten dituen albisteak, iakiñ gero norbere izena Mendiolan ondo entzuna bada edo ez, batez bere bertako alabearen aldetik; eta azkenean, igarri ezkerro iñok ezin dabela ikusi norbera etšc atan, Mendiolako inguruetatik alde egin betiko, iñori buruko miñik emon barik, norbere buruko miñak nonbaiten kentzera. Oriše egingo eban zu izan ezik beste edozeiñek.

—¿Eta norbere itšaropen gozoari betiko itši? Lenago il, lenago lurbira guztia erre ta kiskaldu. Eztot nik olango erakidarik (1) ikasi.

—Kristinaua etzaralako: Kristinaua baziña, iakingo zenduke eroapena zer dan, kurutzea maitetuko zenduke, ta lurreko zoriontasuna trukauko zenduke zerukoagaitik.

—¿Bai e? Trukaizu zeuk gura badozu, nik eztaukat truketako asmorik.

—Ainbat gaiztoago zeuretzat. Emen eztozuz bein bere zeure gurariak beteko, ta betikotasun ona galdako dozu.

—Itši daiogun gauza orri, ta esaidazu zetara etorri zaran, da amaitu daiogun bein.

—Riktrudisen aldetik etorri naz esatera orain egin dozun

(1) Confermidad,

dongakeria zuzendu daizula lenbait len, inoiz berak arpegi-
ra begiratutea gura badozu.

—Lenago bere olango gauza bat esan zeunstan, da nik egitekorik asko egiñarren, ¿zelan erantzun deust niri Riktrudisek?

—¿Zer deutsu gero zeuri zor berak? Esaizu zenbat dan alogera, ta emongo iatzu, alogera bear badozu.

—Eztiñot nik ori, gizon zital gorria. Nire alogera bere biotza litzake. Eztakit nik niretzat izango bada edo ez, baiña, dana dala, Riktrudisi poztasun pizka bat emoteagaitik egiñalak egingo ditut nik.

—Oraintse bai emoten deustazula nire barregurea zeuk. Otsoa legez asi zatšataz lenengoan, da orain azeria legez amaituten dozu gure berbetaldia. ¿Bildotš otzana gura zenduke zeure atzaparren artean? Eztozu gitši uste zeuretzat dagola uste badozu. Agur.

—¿Oñastarri batek ilgo altzaitu ba bidean?

—Eskerrik asko. Beste orren beste opa deustut, ezta ondo baiña.

Pedro Mari cioala —«galduko neuke nik ori bidean» zinu-
ñuan ortz artean Portunek — baiña ez iatorkit ondo, nigaz
cuki daben izketea Riktrudisi esan bear deutsa-ta.

—Pedro Marik ostera, «¿zer esan dot nik?—esan eban
sopean.—Jesus, Maria ta Iosepe. Ori baiño obeak ilten di-
ra baiña, neure esaera dongea Iaungoikoak parkatu dai-
dala.»

IĪ GAUA (1)

BETORREN gizona ta emakumea ugari Mendiolara, Arnoldo il da urrengo iĪuntzean. Aidezak, auzoak, gelditu iakozan adiskide apurrak, eta baita arerioetarikoen batzuk bere, sartu ziran iau-regi atako atetik barrura, eriotzearen aurrean oi dan iĪiltasun da begiruncagaz. Eriotzea zan etĪe atako nagusi, ta bera esnatuteko bildurrean legez, biatzen gaiĪean igoten eben goiko egotokira gizon da emakume danak, itz bat alkarri esan baga.—Estaldu ziran aulki guztiak, bete zan mandiota. Erdi-erdian, aritz olakaz antĪinetan egindako mai andi baten gaiĪean ikusten zan Arnoldoren gorpua; Riktrudisek azkenengo iosi eban soiĪeko barri bategaz iantzirik; bizar da ule luze zuri ederrak ondo garbitu ta orraztuak agertuten ziran. Bularraren gaiĪean tolosturik eukazan eskuak, eta bien tartean zurezko kurutzetĪo bat, kristiĪautasunaren agergarrizat. Lau argi-mutiletan egozan lau argi ta lurrezko ontzitĪo batean ur bedeinkatua, eriĪotz zati bat barruan ebala.

IĪ gaua asi zan. Arnoldo, beste elizgizon lagun bi alboetatik zituala, sartu zan gizategian eliz-soiĪekoakaz iantzirik,

(1) AtaltĪo au neurĪe RIKTRUDIS-en ipiĪiko dotan edo ez dotan abugune (*) andian egon naz gogartuten. Viloslada iaunaren *Amaya* izeneko liburu ederra edo Araquistain iaunaren *Tradiciones Vasco cantabrias* bertĪona, edo biak irakurri dituanari nire *IĪ gaua* guztizko tĪiro (**) ta narra iruditako iako; baiĪa ez ueritĪan ondo zerbait ez ipinteari, ta emendago atal au, dana dan langoa.

(*) *Abugune*, tiempo.

(**) *TĪiro*, poema.

eta *Ne recorderis peccata mea, Domine*—asi zan esaten la-
tiñez. *Dum veneris iudicare saeculum per ignem*—erantzun
eutsen alboetakoak. Au da, euskeraz: «Lurbirakoai gogor-
tadeko epai bat emotera zatozencan, nire erru, gaiztakeri
ta utsegiteakaz etzaite gomutau, launa.» «Nire oiñkada
guztiak zure aurrean erabili egizuz, launa»—iarraitu eban
apezpikoak.—«Betiko desneke ta atsedena emon egiozu,
launa, ta betiko argitasunak argi egin daiola.» «launa, gu-
zaz errukitu zaite.» «Iesukristo guzaz errukitu zaite.» «lau-
na, guzaz errukitu zaite.» «Iesukristo, guzaz errukitu zaite.»
«launa, guzaz errukitu zaite.» «*Pater noster*»—esatean—
Amandok astindu eban ilaren gainean ur bedeinkatuko eri-
ñotza ta gizategiko guztiak, isil-isilean, *Zeruetan sagozan*
gure Aita arren egiten eben bitartean, eriñotzetik iausiriko
ur bedeinkatuaren tanta bat gelditu zan, altiste (1) eder ba-
ten irudira, Arnoldok eskuetan cukan kurutzearen beso ba-
tetik dindilizka, ta iausi ta zabaldu zan gero ilaren soñeko
gainean, zerutik datozen esker-on, apainduri ta aberastasu-
nak gure arima barruetan zabaltzen diran antzera.

Amandok, arrenak esan da bereala, berbaldi samur bat
egin eban gizonaren ezerezaren gainean. Erakutsi eban ar-
giro, zein neurtuak egozan gizonaren egunak, eta zenbat
doekabetasunez beteak; (2) zein utsak ziran gure orduak,
goizean eze ta eder izanik, eguerdi-ostean zimel da gabean
ilik gelditzen diran lorenak legez, edo gure aurrean beti
igezka doan keriza baten senean, edo beinbere eraldi ta
tentun batean ezin gelditu dan izatearen itsuran: (3) iaso
eban goren gorengo mailetaraino Arnoldoren leiñargitasun

(1) Altiste, *perla*.

(2) *Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.*
(Job., Lect. v.)

(3) *Qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra, et nun-
quam in eodem statu permanet.* (Job., Lect. v.)

da fede ona; ta amaitu eban esanaz, alangoak nai litzatez-keala euskaldunak errien osasunerako.

Amandok azkenengo itzak esan zituanean, urten eban danen erdira andre alargunak, ioan zan senarraren gorputza egoan tokiraiño, begiratu eutsan artez-arte arpegira, laztan bat emon eutsan, da era onetan asi eban bere cresi neurtea, astiro, astiro:

«Zu ioan zara zorionera,
Zu ioan zara [ta ni ez!
Zure iloian laster naukazu
¡Il da ni bere, zu legez!

Orma zarrean nengoan tintza,
Iausi naz orma zarragaz:
Bere azpian eguzki barik
Ni azkar igartuko naz.

Bere barruko dolamen, errenkura edo inkesa bat legez, guztiz erraz da berezkoa zan alargunaren asicrea; baiña gogoratu iakon, ekanduak aginduten ebanez, aztertu bear zala zelan izan zan Arnoldoren eriotzea, ta argitaratu bear zituala ekizan albisteak, eta al ebanik gitšien esatelko ustean, iarraitu eban:

«Zeinek ian deutzaz, orma zarrari,
Zeinek ian deutzaz azpiak?
Ez prankotarren balenka (1) motzak
Ezpada euskaldun piztiak.

¡Aufemendil! ¡Esna egon zaitel!
Piztiak dabilz auzoan,
Da kanpokoak gitši dirala
¡Piztiak zeure kolkoan!

¡Aufemendil! Pizti dongea
Biotza iaten neuk daukot...
Eta alan bere, senarra legez,
Nik parkatuaz il nai dot.

(1) *Palanca.*

Ian zuk, piztia, ian zuk biotza,
Ta ni lenbait-len amaitu:
Nire biotzak, len espaziñan,
Euskaldun egingo zaitu.

Euskalduna ta leiñargitsua,
Piztikerien etsaia,
Neure Iesusen lege-zalea
Gizon guztien anaia.»

Mugidalde andi bat sortu eben andre Luziaren berbak bilkidako gizon da emakumien artean. Danak ekien zergaitik zan piztien ipuiña, ta guztiak ikusi eben alargunaren parkaeran biotz andi ta bene-benetako euskaldun kristiñauarena. Asi ziran murmur bata besteari zerbait esaten, baiña danak isildu zituan Riktrudisen iagiereak. Ederra ederren artean, beste bat ez legezkoa zintsotasuncan, biotzik samurrenaren iaubea, berbarik gozosenen esanlea, argia ta ona, gizategiko guztiakgandik izan zan ondo ta errukiz begiratua Riktrudis umezurtza. Ioan zan gorputz ila egoan tokiraiño ta asi zan esaten. (1)

»Aita bat neukan nik lurrean.

»Maite ninduan, egunak eguzkia maitetuten daben gisara, gauak zeruko izarrak maite dituan antzera.

»¿Nire aita il da? Ez, nire aita ezta il. Ara emen bere gorputza: arimea laungoikoagan dago: bata besteagandik urte batzuetarako aldendu dira.

»Lurreko gizon gaiztoak il gura izan badabe, eztira gomutau, gizagaiñoak, arimea ezilkorra dala.

»¿Umezurtz errukarri bat egiñik gelditu etc naz? Ez: zerruetan daukadaz Aita Arnoldo ta Aita laungoikoa.

»Ezteuste bada gizon dongeak bapere kalterik ekarri. Negargarriko leku onetan malko batzuk isuriko ditut; baiña zerutik legortuko deustez malkoak aita biak.

(1) Berbak zelan neuritu zituan ez neutsan gogoan artu. Orregaitik ipintan ditut emen neuritu bagea.

»Eztaukat bada zer iñori parkatu; baiña baldiñ bancuka, poz-pozik eta arima guztiagaz parkatuko neuskio edozeiñi.

»Neure Aitak eta neure Amak alan crakutzi deuste: alan agintzen deust neure Iaungoikoak.»

Riktrudisek amaitu ebanean, bere eresi ederto esanaren soiñua aidean gelditu zan, zidarrezko eskiñ baten durundia legez, belarrietan *gili gili* gozo bat egiten ebala.

—Ze bigun da eztitsu agertzen dituan aingerutñu orrek Iesusen legeko crakutsiak eta bere biotzeko gurari doneak! —zirautsan atsotñu batek alboko lagun bati.—Naingo neban bere iardunak geiago irauñ baleu, arimarako argi bari bat emoten deust eta.

¿Zeiñ zan *II gauan* urrengo berba egin bear ebana? Aidak, Mendiolan sartu ziranean, gorrotorako egozan, da zer esan ezekien iauregikoen parkameneko eresiak entzun zituen ezker, etsai apurak lotsaturik gelditu ziran, iñok ezeukan geiago itz egiteko usterik. «¡Toki!» —esaten dau onetan, esku-makiñeagaz beia iota, zutiñik egozan gizonen artetik erdira sartu nai eban gizon zar batek.—«¡Toki!, neu nãz oraiñ, senitartekorik lenago ezpadago.» Peru padarra zan. Ioan zan gorputz iñaren ondora, esku biak ipiñi zituan makiñan, begiak iaso zituan goruntz, da asi eban itz neur-tuetan bere eresia.

Nik eztakit ze neurritan erestu eban, baiña esan zituan gauzen maniña au da:

«¡Ai, Arnaldo, Arnaldo! ¿Nok esango eban zure iñoi aurrean etñeko emakumeak bakarrik izango zenduzala ereslari?

»Gizonik gizonena, gudalaririk argi ta sutsuena zu izan zara Euskalerrian.

»Lekobide Bizkaiko gizonen Iaun andiak ezeban bere buruan zuk beste argitasun da besoetan zuk beste indar.

»Aitor il zanetik ona, ezteutsa iñok nire Sorterriari zuk beste ondo egiterik emon.

»Da ez dakust emen euskaldun agintari bat bakarra, lurperatu zaiezan baiño lenago zuri esker on bat emoteko.

»Kristiñau bizi ta kristiñau il zara: ondo datoz bada zure ondoan kristiñauen parkameneko eresiak.

»Baiña baita bere bizi izan zara euskaldun, da euskaldun il, da ez tira tšarto etorriko Sorterriaren eresi eskertsuak.

»Neuk esango deutsudaz, antšinetako lagun zar maitegarria. Neure tšabolatik onaraiño ez naz bestetara etorri...»

Atsedentšu bat egin eban emen, arnasea artu eta begietatik bera etorkozan-malko-ariak legortuteko, ta gero, gazetako egunetaraiño igonaz, jarraitu eban:

«Mendian iaio ziñan da mendian bizi mendizale, mendi-tarrak ondamuz azpertz (1) zaituen artean.

«Zu ta ni mutikotšoak giñanean, alkarregaz ibili oi giñan basoan, arrotzak orporik ipiñi eztaben toki itzaletan.

«Odei-aldean erroiak *kras-kras*, zugaztietako adarrik gorrengoeftan miruak dantzari, arkaitz-zuloetako sasi baltz tartean otsoren bat marruaz: ez genduan orduan beste gauzarik ikusi ta entzuten.

«Gizondu ziñan gero, ta zure aurrean otsoak bildurrez igesi ioaten ziran; da erroi, buzoka (2) ta miruak sarri ikusten genduzan goietatik iasten zuk ildako euskal-etsaien aragi gordiña iatera.

«Euskalerriaren kontra etozan bakotšean ¡zenbat pran-kotar amaitu zenduzan! ¡Zenbati, aizkorakada baten, kendu zeuntsen arnasea!

«Esan daicela Egurraldeko baso zabalak.

«An ikusi ziran aurrez-aurre, alde batetik ulc gorridun gizon andiak, Ausarditsua (3) burutzat ebela, bestetik

(1) *Vengar*. (2) *Buitre*.

(3) Grimm-en *Deutsche Gramatik* (*) deritšon liburuak eidiñoanez Teobaldoren izenak *errikoen artean ausarditsua* esan gura eidan. (Cantu, *Historia Universal*, III, 90.)

(*) Gotinga 1822.

Lauburutarrak. Arnaldo menditarra agintaritzat arturik.

»¡A, zer ekiña! Gogorak dira Rin ibai-ondotik datozen gudariak, gogorak euskal-mendietako gizon abarkadunak. ¿Zein geldituko da garailari?

»Batzuk gure lurra irabazi ta azpiratuteko gogoak dakarz; bestek, euren erri maitca osorik eta lokarri бага gordeteko gurariak darabilz.

»¡A, zer ekiña! ¡A, zer aizkora-otsa! ¡A, zer oiua! ¡A, zer irrintziak! «Aurrera»— deadar egiten dabe gureak— «aurrera mutiak.»

»Eta aurrera doaz, aurrera gizon ilen gaitetik. Euren da garaipena. ¿Zeinek gelditu leike ofaztarri bat bere bidetan?...

»Bizirik gelditu diran prankotarrak Adurren ertzeraiño joan dira igesi. An dagoz euren descigoa (1) siniztu eziniñik.

»Euskaldunak olango garaipenik eztabe ikusi egundaino, agintariari eskerrak.

»Berak bota ditu azpira prankotarrak sendoenak, berak sartu deutse biotzetaraiño ikarea, bere deadarrak zolitu dauz euskaldunen besoak.

»Aidean dakarre agintaria menditarrak beren besoetan, baiña zizpuruz da negarrez dator, bere bizian lenengoz. Seme galant bi galdu iakoz Egurraldeko basean..

»¡Ai, Arnaldo, Arnaldo! Agintaria zu zinan. ¿Nok esango eban orduan zure iloiaren aurrean etseko emakumeak bakarrik izango zenduzala erezlari?

»Bazaut eta eziñ siniztu neike. ¿Non dira euskaldun gizon andiak? Semeak il iatzuzan, lagunak isilik dagoz, arerioak pozarren. Zeure mendiak etzazauz, Arnaldo.

»Baiña bai Zeruak. Euskaldun ona ta kristiñau beneta-

(1) *Derrota.*

koa izan zara. Euskaldunak esker gaiztoagaz erantzun deusue: zeruak betiko zorionean ipiñiko zaitu.

»Euskaldun ona baiño kristiñau benetakoa izatea askozaz ohea da.»

Padarrak bere eresiari azkena emon da bereala, Pedro Marik esan eban beste bat, guztizko samurra, Arnoldoren seme biak Egurraldetik berak ekarri ta kurutze baten azpian ipiñi zituala gomutaratuaz.

Ílgaua amaitu zan, Arnoldoren arimecagaitik egin ziran beste arren batzuk, eta bata batera ta bestea bestera alde egin eben Mendiolako gizon da emakumeak, banaka-biñaka, naibagez, lotsaz da errukiz beterik.

Goizalderako etšekoak bakarrik gelditu ziran ia: morroiak lotan, aideak noizean beñ zizpuruka, ta andre Luzia ta alabea negar barrietan, curen bakartadea geroago ta obeto ezagututen ebelako.

BAKARTADEAN

TGARO zan udea. Udazkena etorri zan bere aize otz, euri-zaparrada ta egun laburrakaz. Zugaztietako orriak, beren ezadea edo ezetasuna galdurik, oritu ziran lenengo, erdi zuritu gero; ta azkenerako iausi ziran, batzuk berekauz (1), euren burua igarra ikusita lotsatu balira legez; da beste batzuk, oraindiño adarren gainean bizi gura ebenak, kendu zituan nai-ta-naiez beren tokietatik aizearen indarrak, eroan ebazan bide luzean goragoraka bildurgarrizko jira-bira neketsuetan, da bota zituan gero basterren baten, an, eskutuan amaitu eien euren bizitza zistrin mengela.

Ta baster sokoetan egozan alkaturik orri-mueta asko, muna-azpietan, ate-ostietan, erreka-ondoetan; pagodikoak, gaztañerikoak, intšaurdikoak; zumardi, lizardi ta ariztietan iaioak, sasi-larretan bizi izandakoakaz batera. Danak batu zituan arerio batek: aizeak; danak ziran aizearen bildor. Soiñu pizka bat entzun orduko ikaraz egozan: guda batetik azpiratuta gero igez egindakoak zirudien.

Basoetako zugazti danak, andi ta tšiki,—piño, arte, eriflotz, kaudan, gorozti ta giñarren batzuk izan ezik—soiñ-soiñ da azur utsetan gelditu ziran; eguzkiari indarra gitšitu iakon; gabak luzatu zituan bere orduak, errekak ugaritu zituen euren urak; eta laiñoak goialdeak artuta gero, mendi egaletatik bera bialtzen zituan zati batzuk, baratz-baratz...

(1) Berez.

¡Zein damorrigarria egoan Sortitza! (1) ¡Zein iluna Mendiolako iauregia! Etzan iarten inor Arnaldo zarra ugazabarentzat gordeta cuki oi zan sukaldeko aulki zabalean: andre Luziaren irudi agurgarria etzan inondik agiri: biak il ziran.

¿Biak? ¿Andre Luzia bere bai? ¿Noiz da zelan? Goiz batean, bere gelatik urten da, Riktrudis Amarengana egun onak eta laztan bat emoteko usteagaz sartu zanean, il da bilatu eban, arpegi gozotsuagaz, Arnoldok eriotzako orduan cuki eban kurutzetsoa bere ezpanen gainean cukala. Ama Mariaren laiotzako eguna zan, (2) Irañaren zortzigarrenekoa; aurreragoko egunean egin eben Ama-alabak autorketa on bat Amandogaz, da goiz atan Gure Jauna artzeko ustean ziran; baiña Iaungoikoak gura izan eban, askoren ustez, andre Luzia zeruetara eroan, arpegiz arpegi Egilea, ta zeruko Erregiñaren omenean (3) egiten ziran iaialdi ederak Arnaldo ta semeen ondoan iarririk ikusi eizan.

¡Untza ezin bada bizi, orma zarra iausi zan ezkerro, arri azpian, ausita, zapalduta, eguzki barik, gorutz burua iasoteko zeri eldurik ezeukala! An egoan orma barria, Riktrudis, laguntasuna emoteko gogoagaz; baiña landara zar apurtuak erro (4) barririk botateko indarririk ezeukan ¡da il bear! Zugatzen orriak igartzen asi ordurako andre Luzia igartu zan.

(1) Naturaleza.

(2) Kristoren Elizcak Maria Doncaren laiotzako egun andia ordurako ospatuten (*) ebalu uste dot. Ospatuten dabe orain dala amabi eunkida ta geiago Erromaren agindupetik aldendu ziran Greziatar da beste Sortaldeko kristiñauak, eta aldendu ziran ezkerro eztabe gure Elizcaren beste iarririk artu, Gañera, Sergio Aita Doncaren (Santuuren) da beste batzuen liburutatik atera leike, zeñ zarra dan Mariaren iaiteguna ospatutea,

(*) Ospatu, *celebrar*.

(3) Omenean—gloria.

(4) Raiz.

Da bera lurretik Zerura ioan zanean, (1) gelditu zan Mendiolan Riktrudis, ainbeste ondasanen iaube, ainbeste morroiren etseko andre; ¡baiña bakarrik! Erregista bat legez zan, ¡baiña erregiñ umezurtza! Baeukan laguntasun on bat Pedro Mari-gaz, esondari iakintsu bat Amando-gaz, ¡baiña gurasorik ez! Auzokoak eta erritarrak erruki eben, bere gurasoen aideak maite; baiña erritarren errukiak ¡ne gar-gurea emoten eutsan, da aideen maitetasunak gurasoenak lango eztitasunik ezeukan. ¡Ai! «Aita» etsea bete-beteko izena da, ta «Ama» esatean barriz ao guztia ta anima dana gozo-gozorik geldituten dira. Ta Riktrudisek, aita il jakon ezkeru, etsea utsik bilatuten eban; ama il zanetik aurrera, otza, legorra ta beastunez betea gelditu jakon arimca.

An bilatuten zituan, iauregiko basterretan, Aitaren da Amaren gomutagarriak: aizkorak, geziak, dardarak, (2) makilak; soñekoak, oiñetakoak, oiak; gornak, ontziak eta tresnak, baiña gurasoen dei bat egundo aitu eziñ, euren iarrilekuak beti utsik. Baeban erakida (3) ona, baeban beste gauza guztien gaiñetiko launaren maitetasuna, Bere gurari donea bete gura eban; baiña, beste iaio garan guztiok legez, biotzaren erdian atsakabe andiak eukazan.

Aitarik ez, amarik ez, ¡da ames bigun bat bere ez! ¡Nora botako zituan bere begiak? Izan zan une bat ames gozoetan orduak ioan iakozana. Ezagutu eban bere biotz guztia beteko eutsan gizon bat, ona, arteza, zintsoa iritsiz gizon orrek etzala beragaz, Riktrudisegaz, aztuko esan eieban; baiña ioan zan erdal-errira, erdal-errikoa zan da, ta geiagi aren barririk euskaldunen artean etzan iakiñ. ¡Ika-

(1) Liburutso an ezta Iainkoiakindeko (*teologiako*) liburna, ta errisk berba egiten dabon gizara berba egiten dot nik bertan. Ez neuko gura neure Eliza Ama Done Maite Bedeinkagarriari ondo ez derizkiou gauzarik tsikiena erakutsi: lenago il.

(2) Dardos.

(3) Conformidad.

ratu egiñ etezan Aussemendira geiago etorten, Portunegaz bere burua topoz topo egin ezeian? ¡A! Ez, Adalbaldo etzan ikarakorra. ¿Aztu egin etezan? «Bai, aztu» —ziñuan beretzat Riktrudisek, etsetik urreko zelai batean, gogamen ilunakaz, batera ta bestera ebilela. —«¿Zelan ez ba? Añi gaztea, añi ederra, añi aberatsa, kondeen da lenapezpikoen anaia, erregeen laguna, iauregirik apainduenetan bizi dan gizona, ¿zelan gomutau leiteke luzaroan mendiko alaka zirziñ bategaz? Da ni ez naz aztu, ni eziñ aztu neiteke, egun baten bakarririk ikusi neban baiña! ¡A, ze ameslaria izan nazan! ¡Zenbat bidar egin dot ames Adalbaldogaz ondo izango nintzala; etñadi on bat sortuko genduala bioen artean; gauza on ugariak egingo genduzala biok gure mendian da prankotarraren errietan; Iesusi zor deutzagun maitetasuna erakusten biziko giñala beti. ¡Amesak ziran danak! ¡Astiune luze bategak erakutsi deust, amesak eta neure arrokeriaren alaba dongeak zirala.— Ta alperrik gura dot neure burua zuritu, norbaitek amesetan lagundu deustala gogoratuaz: egia da Amandok esan eustala Adalbaldo guztiz zala egokia niretzat: egia da neure Aitak bere, eriotzako orduan bertan, Adalbaldo izentau eustala niretzako gizakoa legez; ¿baiña zergaitik? Neure zaletasuna ezagutu ebelako, neuri eusten maitetasunak itsutu zitualako. Neuk neukan nik neure barruan Adalbaldoganako maitetasunaren iturburua, ainbeste ilabetean egin ditudan amesen iatorri tsarra. Ondo egiten dau Adalbaldok nigaz aztutea, ondo egiten dau. Ni baiño obea bear dau beretzat, ni baiño obeak edonun da errez biñatuko ditu; baiña nik baiño geiago gurako leuskionik... ez-takit. Neure bizitza guztian maitetuko dot, Jaunaren iralintasun baga, garbi ta zuzen; beti erregutuko deustat Aita Zerukoari dukearen onagaitik, eta inoiz iakiten badot ondo bizi dala, arreba bat bere anaiaren onagaz poztuten dan antzera poztuko naz.»

«Mendian biziko da mendiko alabea, mendirako iaioa izango da-ta, menditik bedekinatuko dau bere Egile Altsua, menditik emongo deutzaz eskerrak, eta baita kurutzeagaitik bere, zerren kurutzeak eurak arimarako ondasunak diran. Zeruagaz ames egingo dot gaurtik aurrerantzean: an daukat aita, an daukat ama; neure anaiak an egongo aldira, an daukat betiko zoriona nire zain. Arutz ioan bear dot ausardi andi bategaz, arantza-artetik zear, neure bidean al ditudan ondo egite guztiak egiñaz. Nire atarira eskale bear-tsurik badator, bilatuko dau Mendiolan biotz onagaz emongo iakon ianaria, edaria, iantzia ta itunde (1) ona; aurkituten badot ez-iakiñean da griña-tartean bizi danik iñor, da-kidan egi apurra ta Iaunaren agindu donea erakutsiko dautsada, da neure eskuakaz ekarriko dot bide artezetara, al badot beintzat: bilatzen badot norbait negarrez da neketan ezbearren bat egiteko zorian dabilela, neuk esango deutzat zer dan eroapena (2) ta erakida onean bizi izatea. Ta siniztuko dauste neure kondaira esan daiuedanean, ta ekarriko ditut kurutze-azpira, ta astuntasunik andienak go-goz eroango ditue zeruko zorientasunaren penzudan (3) da gauza guztien gaiñetik maitetuko dabe laungoikoa.»

«¿Ta maite ete dot gero neuk, gauza guztien gaiñetik? ¡O! Ziur-ziur nago onetan gaur, iñoiz bildur izan nintzan baiña. Egia da Adalbaldo maite dotana, lagun-urkoa (4) maite izan bear dan irudira, lagun urkorik onena legez... da geiago bere bai; egia da zoro-zoro ta bide baga beragaz alkartuteko asmoak euki ditudala; baiña len, orain, gero ta beti, laungoikoa lenengo, Iauna Lurbirako ondo izate ta maitetasun guztien aurretik, eta laungoikoari zor deutzadan

(1) Consejo.

(2) Paciencia.

(3) Penzuda, esperanza.

(4) Próximo.

maitetasuna galerazoteko balira lurbirakoak, egundaino ez agertuteko eran ito ta ondatuko nituke, aterako neuke erraictatik kanpora neure biotza, ta zapalduko neuke neure oñazpian launa baiño geiagoan gizonik maitatu baiño lenago. ¡A! Goietan dagon Jaun betikoa Maitetasun utsa da, Edertasuna berbera, zorientasun guztien Iturria, ontasun danen sustrai ederra, alizate neurribagakoaren Iaube bakarra;... ta gizonak barriz, lurtarrak izanik lurrean dabilz arrastaka, ta maitaleenak asperkorrak dira, ederrenak itñusi, zoriotsuenak negarti, onenak oker, da andienak tñiki, urri, ezerez batzuk, Egilearen ondoan ipinten badira. Gauza bat da norberak gurari batzuk eukitea, erbeste onetan aldatz goretarako lagun on bat nai izatea, batari edo besteari lagunik egokiena legez begiratutea, edo norbait etñadikoak legez edo geiago baldin maitetutea; da beste gauza bat, erbestetik Betiko Errira biotza iasorik, maitatutea gure Aitarik onena, gurtuaz, bedeinkatuaz; Izaterik Done, Artez, Gozo, Bigun da maitegarriena legez begirunetuaz (1).

»Nire asmoak aurrera eroateko indar gitñi daukadaz, neurez; baiña Iesusek bear ditudan guztiak emongo aldeustaz. Eurakaz neure gogoak beteko ditudala uste dot, eta geroko saria irabazteko ondasunak iaditñiko ditudala.»

»Beste orrenbeste egiten badau Adalbaldok, zeruetan biñatuko dogu alkar.»

»Da egingo dau; siniztuten dot eta itñaron neike, ta ikusiko dogu batak bestea.»

»Bealdeetan, uri andien erdian bera, nire uste barik, eta ni mendian, Adalbaldo beti gogoan dotala, biok izan gein-tekez Jaunaren semc-alaba onak, eta biok irabazi geinke betiko desnekea.»

Riktrudis olango gogarteakaz ebiñela, inguruko zugazti

(1) Begirunetu, *reverenciar*.

batetik zelataka ta begira eiokon gizon bat. Portun zan. «¡A ze zurbil da galdua dagon! —zituán—¡zenbat argaldu dan, zein iluna (*tristeza*) deitzodan! ¡Baiña zein maitegarria beti! Baleki ni emen begira naiokona, laster igcz egingo leuke onetatik, oriñak (1) eiztaria ikusten dabenean legez. ¡Da neure eskututik urteteko gogo bat badaukat! ¡Berba batzuk esateko gurari bat bail. ¿Ez ete leuskit arpegirik emongo bada? Onaše begira dakust oraintše. ¿Ikusten ete nau? Ez, ondo estaldurik nago ni. Ganera, nora begira dagon bere eztaki orrek. Negarrez dago. ¿Ze gogamen ete darabilz buruan...? Inoren bitartez ibilita eztoz egundo ezer atarra, ta neuk egin bear deusat gaur berba, arpegiz arpegi.

Esan da egiñ, bere zulotik urten da sartu zan Portun zelaira lenengoan uste baiño ausardi gitšiagogaz. Gizon baten aurrean iarki ta ukabilkada bat edo aizkorakada bat emotea, ta maite dan emakume baten ondoan itz bigun ekarkorrak esatea, eztira bardiñak; baterako indar da galkera (2) andiak eukazan Portunek, besterako etzan gauza. Gaiñera, zenbat eta sakonagoak diran biotzaren gurariak, ainbat eta estuago izaten oi da bat gura dan gizara eurak agertuteko. Ezta iakiten nundik asi ta zelan amaitu. Ori gertau iakon Portuni bere.

Riktrudisek barriz, bere aldetik ezaban bapere mugidalerik erakutsi. Ozinbeltzkoak egoan zuletik urtetean atara eban abarrotsa ta ostikopcan zapalduten zituán orri igarren *kirri-karrea* belarrietara eldu iakozanean, begirada batean ikusi eban Portun; baiña biotzak ezeutsan taupada bat emon Riktrudisi.

—Egun on —esan eban gizonak, dana kokoloturik.

(1) Oriña, *ciervo*.

(2) Galkera, *habilidad*.

—Egun on—erantzun eban emakumeak.—¿Zer darabilzu emetik?

—Zeu ikusteko gogoak bakarrik ekarri nau.

—Ikusi nazu, bada, ta amaitu dozu zeure arloa.

—Baiña zer edo zer berba egiteko gogo bere badaukat.

—Ori bere egin dozu, ta zeure zeregiñak amaitu dozuz emen. Agur.

—Oriñe da iarduna ebateko artaziak daukazuzana. Ez egizu aña laster igesik egiñ. Gelditu zaitte piska baten. Erantzun egidazu. ¿Aserre zara, Riktrudis?

—Inogaz bere ez naz ni aserre—erantzun eban, etšeruntz artu eban bidetari itši barik.

Portun zelaiaren erdian gelditu zan, ez atzera ta ez aurrera, igesik iolanari begira...

Errukarria ni, ta errukarria ori bere—zirautsan bere buuari Riktrudisek, ia etšera sartu zanean.

XIV

POST NUBILA

QRDEKATIK (1) etšera ioan da ordu bete inguru ge-roago, leio baten ukalondoak ipiñita, kanpora, marboiñ (2) alderantz begira egoala, Riktrudisek Mendiolarako bidetik zear etorrela eliz-gizon bat ikusi eban.—«¡Ai, ene! Amando da»—esanaz—iatzi zan aida batean atarira, apezpiko iaunari arrera on bat egiteko ustean.

—¿Zer dakarzu, iauna,—itandu eutsan—alde onetara?

—Barri onak zuretzat—erantzun eban Amandok.

—¿Niretzat barri onak, iauna? ¿Nongoak gero?

—Or, bealdetik, bart arratsean agertu iatan prankotar gizon bat, albiste batzuk ekarriaz da beste batzuen eske.

Riktrudis dardaraka asi zan, da sukalde basterretara be-gira iñor inguruan etegoan ikusi nairik.

—Sartu zaite, iauna, barrura—agertu eutsan—ta iarri zaite aulki batean, nekatua egongo zara-ta.

—Eznago nekatua. Orrez gairera, zukanakoa egiñ-ondo-rean, emen urreko etšadi batera ioan bear dot, beste arazo batzuk badaukadaz da. Baiña etzaite ikaratu, emakumea. ¿Ezteutsut bada esan albiste onak dirala?

—¿Zertzuk edo zeñenak, iauna?

—¿Eztifotsu ezer zeure biotzak?

—Nire biotza ilunpetan da gairorik cuki dot aspaldian,

(1) Ordeka, zelaia.

(2) Marboiña—horizonte.

da gaišo erre zitalen antzera, doiłorkeriak esan izan deustaz luzaroetan. Mututurik egon izan balitz obeto neukean. Gaur, atan bere, sartu iat bere gelaraiño argi-erraiñu bigun bat, ikusi eragin deustadaz biotzari gauzak direan legez, da asi iat zerbait esaten bear dan cran.

—¿Osatuko iatzu beraz?

—Osatuteko bidean iarri dot beiñik beiñ.

—¿Da argi-erraiñu osagarri ori nondik etorri iatzu?

—Argi guztien iatorritik, iauna: Zerutik etorriko iatan.

—¿Zelan baiña?

—Ni zeñ nazan da... *besteren bat* zeñ dan adierazoten emonaz, biotzaren asete ta betekada osoa non dagoan erakutsiaz, Iaungoikoaren gurari donca ondo egiteko arimea indartuaz, maite ditudan guztiak zeruan aurkituko ditudala gomutaraziaz.

—Erakidara zagoz, ikusten danez. ¿Lurrean eztozu geiago ezer opa?

—Bai, iauna, erakidara nago: lau edo bost eguneko orduak edozetara igaro leitekez, ta ondo igaro, geroko itšaropena badaukagu. Ta alan bere, egia esan bear badeustat, beti oi dotan legez, Zeruak neure guraria bete nai baleuskit, Iaunaren aserrerako ta nire arimearen kalterako ezpada, gauza bat opa dot...

—Ez esan geiago, badakit zer dan da. Iaungoikoak zeure naigurea bete gura deustu, Riktrudis. Zeruak zure doskaña ikusi dau, ta Abraanena lenagoetan saritu eban legez, erbeste onetan bertan saritu gura deustu. Adalbaldoren albisteakaz naiatorzu. Gogoan zaukaz, da maite zaitu.

—¡O iauna, Iaun zeruko! ¿Zeñ ona ta errukiorra zaran! Da nik, bear bada, eztot Zugan naikoa ustakida (1) izan, da Adalbaldogaz bere ez. ¿Zer diño berak, iauna?

(1) Ustakida—confianza.

—Nire etxean izan da laster bere erregegana ioan bear izan ebara diño, ta an egon dala bere aginduak egiten da zugaz egundo aztu barik. Zure gurasoak il zirala badaki; zu zetan zagozan iakin nai leuke.

—¿Zeiñek esan deutsa nire gurasoak il ziralà?

--Neuk. Beldi baiño geiagotan emengo albisteak bialdu deutsadaz.

—Bada orduan ni zetan nagoan bere esango zeuntsan.

—Baita, baiña gaur ori ezta naikoa; zeuk esan bear deustazu garbiro Adalbaldogaz izateko oartasan, (1) zedal (2) edo naiezik ete daukazu edo ez.

Riktrudis nora begiratu ezekiala egoan, ikaraz, oso artega, (3) urduritua, nabarmena, lotatik datorrencan eguzkiak gorritzen dituan odeiak baiño gorriago. Eguzkiaren argi ta berotasun guztia etorkon bere arimara.

—Niri, iauna, ezdeust *berak* egundo olango gauzarik esan—erantzun eban, dana moteldurik—.

—Neuk diñotsut oraintxe bere izenean.

—¿*Berak* itauntzen dau ori?

—*Berak*. ¿Zer erantzungo deusat?

—Jesus Maria! ¿Auxe da!... ¿Zeuk eztakizu bada?

—Bai, baiña zeure aotik nai neuke entzun gaur, bilosnarru mee baten ipiñi daidan zer erantzun deustazun.

—Ara bada, nik eztaukat nai ezik baiña...

—¿Zer? ¿Baiñakaz zatoz orain?

—Itxi cidazu, bada, amaitu artean, iauna. Nik eztaukat nai ezik, baiña *berak*...

—*Berak* bere ez, itsureak diñonez beintzat.

—¿Eta damututen baiako gero?

(1) Oartasuna—repare.

(2) Zedala—repugnancia.

(3) Artega—inquieta, desasoseguda.

—¿Ta zeuri damututen baiatzu?

—Niri ez iauna, joriše ez!

—Berari bere ez.

—¿Zeiñek daki?

—Neuk dakit.

—Bein baizen ez nau ikusi ta.

—¿Zekuk zenbat aldiz ikusi dozu bera?...

—Bada orduan, zeuri ondo badeitzazu... esan zeinkio...

—¿Zer?

—Nik eztaukadala ezetzik.

Arpegi gozotsuagaz esan zituan ona-arteko berbak Amando iaunak, baiña Riktrudisek azkenengoak amaitu ebazanean, kendu eban apezpiko doneak bere ezpanetako barrea, iatzi ta batu zituan bepuruak, ilundu eban pizka bat bekokia, ta guraso batek bere alaba on bati legez, asi ia-kon esaten Riktrudisi:

—Eztogu amaitu ondiño, enetsoa. Gauza bat egin baizen lenago zerzelidade (1) guztiai ondo begiratu bear iakue, ta baietza emon ordurako, berak dakarzan astuntasun da ibil-bide guztiak ikusi eikezuz, begitanduera edo irudipenen atzetik itsu itsuan iarraitu barik. Adalbaldo ezingo da bizi Euskalerrian, noizean bein da ereti batzuetan ezpada, zerrren Dagobertoren mendekoa dan, da bere aginduak bete bear ko dituan prankotarren artean. Zu barriz, mendian iaiorikoa zara ta mendian daukazuz zeure sustraiak, asaba ta gurasoen etsea, zeure ondasunak eta zeure biotza. ¿Zan-go dozu naikoa gogo ta indar zeure senarragaz Euskalerritik kanpoan bizi izateko il osoetan, urte luzectan, beti bear bada? Gogamendu egizu gauza ori ondo, baietza emon baiño lenagotik.

—Gogamendurik daukat, iauna. Maite dot neure mendia:

(1) Zerzelidade—circunstancia.

tokirik ederrena deritšot, eta beragaitik, beste Lurbira guztikoak salduko nituke. Emengo arri bat beste errietako iau-regi bat aña badala uste dot, bertan daukadaz neure gomutak, bertan neure guraso ta anaien azurrak. Eztot nik Euskalerrria alde batera itšiko egundaino. Naroian tokira naroiara patuak (1) edo Iaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskaldun biziko naz toki guztietan. Neugaz ioango dira erririk-erri Euskalerrria, bere izkerea ta bere ekanduak; euskerea erakutsiko dot non-nai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, al dotan giñoan. Nire gomutea, nire adimena, nire biotza, nire izakerea, euskaldunarenak izango dira beti; ta edozein lekutik, nire begiradarik gozoena neure mendientzat izango da, ta nire arrenik bero, sutsu ta onena euskalduntzat eta euskeraz egiña. Euskaldun izakerearen zabaltzailca izan gura neuke nabilen tokian nabilela.—¿Zergaitik, aín onak bagara, zergaitik zabaldu ez geure ontasuna? ¿Eztiñogu, ta egiaz, erbestekoak euren ekandu tšarrak gugana dakarrezala? ¿Zergaitik, bada, guk, areen ekanduentzat muga gogor bat ipinteari emen iarraituaz, eztoguz gureak erbestean zabalduko, ereti ona doguncan? Norabaitera ioan bear dabenean, ¿zergaitik euskalduna ezta izango euskaldun Lurraren alderdi guztietan, kristiñauak kristiñau izan bear daben gizara? ¿Zergaitik gure arraza (2) menditarra besteak baiño geiagokoa ta ohea dala ulertarazo ez? ¿Euskal-errirako tšarra alda, gure euskalduntasuna galdu burik, gure ekanduak erbestekoen aurrean erakustea? ¿Kristiñau batek besteak kristiñaututea ez alda ondo? ¿Noiztik onara da gauza on guztiak gordeta eukitea egitekorik onena?—«Euskalduna nazan aldetik euskaldundu, kristiñaua nazan aldetik kristiñautu»: ori da nire oinkada ta ibilera guztieta-

(1) Patua—fortuna.

(2) Itz au euskerazkoa dala diño A. Larramendik.

rako daukatan azalkai (1) ta gogo errimeca. Arima barruan gorderik gurari andi bi ditut: Mendiolara natorrenctan, euskaldunakgaitik egingo ditudan lan guztien sarigarritzat, menditarren aldetik arrera on bat aurkitutea: Iaun zerukoak Beregana deituten deustanean, fede ta lagun-urkoaren alde Lurrean erabili ditudan arazo ta lanbide guztiakgaitik, zeru ederretan abegi on bat izatea.

—Ondo diñozu, Riktrudis, —dirautsa apezpikuak— ondo diñozu ta zu ondo zoaz. ¡A! ¡Euskaldun guztiak bide orreatatik iarraituko balebe! Zure erriari zor deutzazun maitetasuna lagun urkoari zor deutzazunagaz alkartu nai dozu, ta guztiz ondo gura dozu.—Bakotšak bere erriari izan bear deutzan maitetasuna era bitakoa dala deitšot nik. Norbere buruarentzat daukagun maitetasun itsu, arro ta okerretik dator bata: gure biotzean berez, tšiki-tšikitatik, zelan ezta-kigula sortu oida; asten da geugaz batera, guztiz neurribarik, eta eztau gure biotzetan beste maitetasunentzat tokirik izten. Dana bear dau beretzat: bereari bakarrik deitzo andia, ona, zindoa, zuzena, ederra ta egiazkoa: besteen gauza guztiak, erkiš, makal, zirzil, motel, tširo, doiłor da guzurrezkoak iruditen iakoz; da zenbat eta norberagandik urri-ñagokoak, ainbat eta erkiš, makal, zirzil, motel, tširo, doiłor da guzurrezkoagoak. Norberarena izan ezik, etšekoen gauzea izango da zelanbaitekoa, edo norbere erritarrena geienez; baiña erritik kanpora urruñgarria eztan gauzarik eztago. Ta ortik etorri oi dira ikusi-eziñak, gorrotoak, itsumenak, iaunaren legea austeak, lagun-urkocn kalteak eta arima askoren ondamendiak.—Bigarren crako erri maitetasuna ezta olangoa, zerren daukan iaunaren anaitasunezko lege biguna bere zuzentzaile ta artizartzat. Norbere gauzeari obeto gura izanarren, urrena dalako, obeto ezagututen dogu-

(1) Lema.

lako, edo biotzak alan aginduten deuskulako, geiegikeriak kenduten deutzaz biotzari ta adimenari itsutasunak, besteen egokitasun da doaiñak (1) ezagutu ta autortzen ditu, eztauiñor urruinduten, da Iaungoikoaren izenean edozeiñ maite-tuten dau.

Zuk olan gura deutzazu Euskalerrinari: erri guztien gaiñetik dozu maite, zeurea dalako ta erririk onenentzat daukazu-lako. Maite eikezu aurrerantzean bere, maitegarria da-ta; baiña emoizu edonun bakošari berea... Ta ezliñotsut geia-go. Agur. Iakingo dau Adalbaldok zuk esan deutzazuna.

--Agur, Amando iauna. Iaungoikoak lagun daizula, ta esker mila.

--Iaungoikoari.

(1) Prendas.

BARREAK ETA NEGARRAK

UNEMENDI guztia sutan dago, gorrotozko sutan. Erri guztiak bekaizturik (1) aurkituten dira. Kurrukarako deadarririk galgarrienak urteten dabe euskaldun askoren bularretatik. Egiteko entzungarri bat egin bear zan.

¿Zer gertaten da? Egundaiño entzun eztan gizako iazoe-rea. Euskaldun agintari baten alabea, alaba bakarra, aberatsa, argia ta ederra, bere aide ta ogipeko batzukaz, pran-
kotar bategaz ezkondu teko asmoan erbestera ioan da.

Aide gitši eruan ditu Mendiolako alabeak, zerren senitar-tekorik geienai tšarto iruditu iañuen Riktrudisen laban-keria.

Gora-goraka dabilz Auñemendin gizon da emakumeak, zar da gazte, andi ta tšiki, aberats da lander, kristiñau ta fedebagakoak: Riktrudisegaitik eta bere laguntzaiñe guz-
tiakgaitik, arao, birao ta zakarkeririk zatarrenak esaten di-
tue. Etšakuen itši bear geiago Euskalerrian sartzen: bizi ei-
tezala Erdalerrian beti, euren gogoz erdaldunakaz bat egi-
tera ioan ziran ezkeru. Euskaldun agintari guztiak uste
onetan egozan. Ubero zarrak berak, lagunuen batzuk iritzi-
eske oe-aurrera ioan iakozencan (bada aspaldietan oian bi-
zi zan) ez eitzola ondo Riktrudisen egitadeari agertu eutsen,

(1) Indignado.

Euskalerrian mutil onak bat eta bi baiño geiago bazirala-ta.

Ozinbelzkoak erririk-erri ebiltzan danak, menditar guztiak asko ta geiago beroru nairik. Prankotar biurri (1) malzurraz (2) ekiñaldi gogor bat egin bear zan, erakuste barri barri bat emon bear iakuen: ezeicla uste izan onean onean ibilita, euskaldunai egiñiko deztaiña ta bidebagakeriak aztu ta geldituko ziranik. ;Aztu? Lenago urtuko ziran atš da lur guztiak menditarrai egindako iraiñak (3) aztu baiño. Batez bere Portunek Aitz-barrenen arturikoa. Ta emen egoan eskergeari (4) arrigarriena, Ozinbelzkoen ustez. ;Portunegaz burruka ibili zan gizonagaz beragaz ezkonduen zan Riktrudis! ;O! Dšartadarik andiena Otšoatarrai arpegi-arpegian emotea zan ori. Orrek ezin eikean parkamenik euki, ta ezban eukiko. Lurbira guztian iakin eragin bear zan, Otšoatarrak... euskaldunak nortzuk ziran. Prankotarren kontra guda-gogorra, cten bagea, betikoa, asteko ordu ta garaia etorri zan.

«Nik esan nituan gauzak urten dabe argitara,—zirautsan Portunek etšerik-etše.—Arnoldo salduta egoan da bere Sorterria saltzeko prest, eriotzea etorri iakonean. Bakotšari berea emon bear iako, ta nik ezagututen dot gaztetan Erri-zalea izan zala; baiña zartzara, bere alabeagaz tšotšinduta, Riktrudis andi ikusteagaitik, errege-usaiñekoakaz ibilteagaitik, eta eliz-gizon arrotzaren esandek entzunda, edozetara iarri zan. Da Aita ta Ama ilarren, Riktrudis petralak eztau gero aztu gurasoen erakutsia, ta ekarri deutsa orain Euskalerriari izugarrizko lotsaria ta kaltca. Mendiola ta bere lurrak prankotarrenak izango dira gaurtik aurrera, gure etšean geuri agintzera sartuko iakuz arrotzak, ekarriko

-
- (1) Biurria=perverso.
 (2) Malzurra=zorro, interesado.
 (3) Injurias.
 (4) Enormidad.

deuskuez euren oitura gaiztoak, eta agur gu ta gure gauzak, al dogunak al doguna egiten ezpadogu. Aitarren- seme altza bear gara danok, agiñak erakutsi bear deusaguz arrotzari, eztau emen erbestekok oiñik ipiñi bear.»

Egia ziñoan Portunek, Añemenditarren iritšiz. Mendiolakoak ondamendira eroien Euskal-erria. Arnoldo salduta egongo zan, da orregaitik prankotarrakaz gudarik ezaban gura izan: Riktrudisek barriz lotsagarrizko gauzea egin eban da etšakon geiago Euskal-errian sartzen itši bear. ¿Da Amandori? Amando bere, gizon ona zan baiña, erbestekoa zan da... Amandoren kontra etziran ainbeste azartuten euskaldun kristiñauak, fede-gaiztokoak bai; baiña Riktrudisen kontra danak ao batetik itz egiten eben.

«Egundo olangorik!—entzuten zan edonun—Riktrudis orrek esne epela zirudian baiña, berotu zan esnea, ta irakiñ da gaiñez egin bere bai Erriaganako maitetasunaren sugarra amatau arteraiño. Ainbat gaiztoago beretzat. Bere ize-na lurrun-artean ostendu da, ta erre ta ondaturiko gauza bat dirudi.»

¿Mendiolakoagaitik nok aterako eban arpegia? Ezegoan Añemendin orretarako ausardirik eukan gizonik. Bat bakarra izan zan, Padar Koblakaria. Eliza-aurreko enparantzian, gizon aserre askoren erdian, asi zan Peru, Arnoldoren egitada andiak esaten, da bere alaba kutunaren ontasun barru-barrukoak erakutsi nairik; baiña koblakari zarrak bere gaiñean izan zituan egurrak: batak io, besteak bultza, orkoak lurrera bota ta angoak zapaldu ta makilatu, il eben Peru gizagaiñoa, salkindarien lagun oker oskil bat zala-ta. Gizon zarra ilteko asmoagaz ezeiakozan lenengoan asi; baiña Ozinbelzko morroi baten makilkadeak il da itši eban beintzat, eta zamaldako (1) gizon guztien artean ezeutsan

(1) Zamalda, *Aldra* legez,

iñok iltzaiñari oratu. Kontrara: Koblakaria jñ da egoala ikusi ebencan, «ondo egin iako,—ziñuen danak—beroa da erua, barritñu zitala ez izatea baiño ezeukan.»

Etzan, bada, Añemendin Mendiolakoaren aldeko gizonik geratu; etzan bat, ango euskaldun guztien artean, gauzak zelan ziran ikusi ta astertuteko beregandedunik; erruki piñka bat gelditu jakonik ezegoan iñor; dana zan aserrea, gorrotoa, kurruka ta zitalkeria.

Irakurlea: iatzi gaitzezan Añemenditik bera, itñi daiguzan emengo negargarrikeriak, eta Ostrabento alderaiño goazen gu. An daukez Adalbaldoren etñadikoak aberastasin ugariak; bere aide batzuk eta ogipeko geienakaz Riktrudis ara ioan da, an Amando apezpikuak prankotar dukea ta Mendiolako alabea bedeinkatu ditu gogoz da pozozik, beti alkarrenak izan daitezen.

¿Nok esan ondo gazte bein biotzeko atsegintasuna? Bata besteaganako iaorikoak izanda, uste-uste barik biñatu eben batak bestea; ezagutu-ordurako maitetu ziran biak; ainbeste ilebeteko bitartean ezeben ikusi alkar; ikaraz egon ziran biak geiago lurrean ikusiko ete ziran bildurrez; negar andiak egin zituan euskaldunak bere iauregiko bakartadean prankotar ederra iñoiz ostera aurkituko ezabalakoan; prankotarrak bere aldetik ikara gogorrak igaro zituan Euskalerriko aingerua beste norbaitek eroango eutsalakoan... da orain, eragozketa guztiak kendurik, bata bestearen besotara etorri ziran, alkaraganatu ziran biak beti-betiko.

Ezteguetarako batu ziranak bere aukeraz da pozarren egozan. Ostrabentokoak tint ondo eritñoen euskaldunari, bada Riktrudisek, bere bakunde (1) ta tolesgabetasunagaz prankotarren biotzak irabazi zituan, da bere edertasun, egokiera ta emaguri zintzoagaz guztien erregiña on bat ziru-

(1) Sencillez.

dian. Euskaldunak barriz, ikusi ebenean Adalbaldo ta bere aideen Iaungoikotasun benetakoa, Riktrudis esku onetan iausten zala ziñuen, da etzala izango errez Euskal-errian bertan, beste alango gizon bat bilatutea. «Balekie gure aldean — zirautsen—Adalbaldoren etšadia zelangoa dan, ez-leuke gorrotauko iñok gaur legez; zerren gu, Añemendikuok, buru gogorrekoak izan geinkez, baiña biotz gogorrekoak ezgara.»

Ostrabenton egozanak Añemendin zer igaroten zan ezekien asko. Eurak etšetik urten ebenerako sosmau eben zerbait maitasunezkoa etzana, trumoi-egunetan marboilean ikusten dan odei matasa baten antzera; baiña trumojia laster igaroko zala uste izan eben. Euskalerrira biurtuta lenengo egunetan, bada Euskalerrira ioateko ustetan egozan, betozko ilunen batzuk, erremuskadaren batzuk, ezin ikusiren batzuk izango ziran; baiña Adalbaldoren zuzentasuna ezagutu eienean euskaldunak, prankotar gizon andia menditarren aldekoa ta euren lege ta ekandu-zalea zala ulertu eienean, Mendiolako atcak menditarrentzat len legez zabalik egozala ikusitakoan, piškaka-piškaka etorriko ziran Mendiolara ientcak, eta euren adiskide on da laguntzaille gogorrenetakoa legez begiratu izango da erbesteko dukea. Ikusi daiela gureak Adalbaldo curakaz batera, zein da zelangoa dan iakin daiela ondo, ezagutu daiela bere biotz artez da samurra, ta euskaldun guztiak adiskidetzat euki izango darue, Amando adiskidetzat dauken senean. Urriñetik tšartzat euki izan dana, gure ondoan ikusita gero, askotan maitatu izan oi dogu.

Onetan egozan Ostrabentora baturiko euskaldun eztegu-lariak, ia etšerako bideak artzeko asmoetan, curak egozan mandiotaraiño eldu zanean, utz da putz da bero ta lurruntua, gorputz guztitik izerdia criola, bero andirik ezegoan baiña, menditar gizakote narras baldan bat.

—¡Jesus! *Aitearen, Semearen...*—esan eban Riktrudisek.

—¿Zer dakark, Lope, euk onaino?

—Zer ekarriko dot, andrea...

—Ezteguko ondokiñak iatera dator ori—ziñoan Pedro Marik gizategiko atetik, barrez da algaraz.

Emon eutsen barreari etseko guztiak, bada gure Lope bene-bentan egoan barregarria. ¡Alango gizon trauskiñik! Abarka urratuetatik beatz lodi biak agirian ekarzan, tšaberrama (1) andi biren buruak legez, bernetako soka ta oialak bebera iausita, berna-sorki batzuen itšureagaz; ia gerriraino basaz beterikako soiñeko dindirriduna; lepotik bera lenago ikusi geuntzan narruzko zorroa; esku batean makila bat eta bestean edan-ontzi ez-tšikia; ta arpegi zabal biribila sagarrik gorriena baiño gorriagoa.

—Barre egiten dabe baiña ezdakart nik barre eragiteko albisterik—esan eban.

—¿Zer dakark bada?

—Gauza onik ez.

—Esaik bada zer dan.

—Zer izango da, nire etsekoandreak eztaukala gaur Mendiolan ez etserik, ez abererik, ez solorik eta ez basorik.

—¿Zer diñozu, gizona?

—Mendiolako morroiak etsetik kanpora atara gaituela diñot, an ezabela Riktrudisek aginduten da.

—¿Zeiñek aginduko dau bada?

—Zeiñek eztakit ondo: Añemendik, Erriak, cuskaldunak edo eztakit nik zeñek.

—Edanda zagoz zu.

—Eztot ondiño nai beste ta gitšiago be edan, gura bai-zen lenago amaitu iatan edaria-ta.

(1) Tortuga.

Barre guztiak iges egin eben gizategitik. Egia zan: barre egiteko albistarik ezekarren Lopek.

—¿Zeinek atera zaitue etsetik? — itandu eutsen danak.

—Ozinbelzko Portunek.

—¿Portunek? ¿Zegaitik baiña? ¿Zer dala-ta?

—Gure etseteko andrea erbestekoagaz ezkondu dalako: Euskalerriko lurrak eta ondasunak prankotarrenak eziñ izan leikezala-ta.

—¿Ta gu errira goazenean, non sartutea gura dau bada?

—¿Errira ioan? Ezeizue errira ioaterik gogamendu, ezteutsue itsiko-ta.

—¿Itxi ez ostera? ¿Zein da gero Portun gure errian da etsean sartzen galerazoteko?

—Euskaldunen nagusi edo andienetakoa beintzat eida.

—¿Eztago esku tšarretan Erria! Baiña ezta bera bakarrik agintari: Euskal-mendian badira beste batzuk Portun baiño andiagoak, eta ikusiko dogu...

—Portunen esanera iarri eidora beste agintari guztiak bere.

—¿Ta egiaren alde deadar egingo dabenik eztago inor? ¿Gugaitik eztau batek bere arpegirik aterako?

—¿Zeinek gero? Bat asi eizan zeuen onagaitik zer edo zer esaten, baiña emon eieutsen berea.

—¿Zein zan bera?

—Padarra.

—¿Zer egin deutse?

—II.

—¿II?...

—Bai. Lurpean sartu eben beintzat eta...

Danak gelditu ziran batak besteari begira zer esan eze kiela.

—Uste genduan baiño astunago dator ekaitza—esaeban azkenean Riktrudisek.—Etzan egun bi edo iruko trumoia

guk erritik urteceran ikusi genduana, negu baltz luzearen asierea zan, bada negua bere gogortada guztiakaz iausi da Mendiola ta Euskalerrri guztiaren gaincan. Da bear bada neure erruz, neure...

—Zagoz išilik, Riktrudis—esan eutsan Amandok—Portunek daukan aserrecaren zarraparrada bat da guztia, ta ezin leiteke izan iraunkorra.

—Zarraparrada ori izango da naikua, Amando iauna, euskal lurrean ainbeste bidar creinda dagon gorrotoaren asia erneteko.

—Baiña neuk, laungoikoaren laguntasunagaz, erne ala aterako dot. Aruntz noa gaur bertatik, bilatuko ditut biotz oneko gizon guztiak, danai berba egingo deutset, eta gauzak zerbait ondutea itšaron neike, Fedegaiztoko gizon kurrukari baten iritzi ta gogoari ezin leinueke iarraitu euskaldun kristiñauak, eta ezteutse iarraituko.

—Bildur izateko da gero, iauna, orain Aunemendira ioatea: eztakizula gertau Padar gizagaisoarena.

—Ainbat obeto niretzat, olan balitz.

—Neuk lagunduko neuskizu pozik, Adalbaldok gura izan ezkeru—diño andre gazteak.

—Ez, zuk ez, da beste inok bere ez: neu bakarrik ioan bear dot lenengo: bideak egindakoa besteok. ¡Ezteitsozu, Adalbaldo?

—Bai, iauna. Bideak egitera neu ioango nitzateke; baiña indarrean, gogorrean, guda solñuan ioan bearko neuke, ta ori eztot nai. Eztot gura geiago gorrotorako apukorik (1) ipiñi. Bake-zalea naz, badakizu zeuk, eta bakean nai neuke ioan Euskalerrira, anaien artean legez, ezpanctan irri-barrera ta biotzean poztasun andi bat ditudala. Orretarako eguna ainbat lasterren etorriko alda. Zu ta ni, Riktrudis, -

(1) Apukoa, *prete.sto.*

iarrantu eban andreari begira —ementse biziko gara bitartean, ekarri dituzun aide ta etxadikoakaz batera, launaren legea gordeaz da gorde eragiñaz, arrenetan beti Amandok, itzaroten daben legez, arimen irabazia izan daien. Zu ondo izango zarala uste dot: euskaldunak ementse daukazuz, zeure lenagoko morroiak bere bai, ondasunak ugari ditugu, maite gara: zer geiago guraritu geinke lurrean? Beste zer-bait opa badozu, esaidazu, Riktrudis, da laster beteko iatzu zeure gogo.

—Eskerrik asko, Adalbaldo. Geiegizkoa zara niretzat, eta zugaz ondo ez izateko bildurrik eztaukat; baiña neure-tarrak zeuri ez ondo begiratuteak min emoten deust.

—¿Eta zer egingo deutzazu? ¿Gurea alda errua? Errua gurea balitz, orduan izango litzateke guza mingarria, baiña eztan ezkeru, arima garbia daukagun ezkeru, eztaukagu zergaitik miñik artu. Guk egin daigun alegiña euren gogamen okerra kentzeko... Ta oraintse bat-batera otuten iat gauza bat, zuri tšarto ezpadeitsazu, egin geinkeana.

—¿Zer da bera?

—Zure Aufemendiko ondasun guztiak Euskalerriko landerrentzat istea, neureakaz naikoa ta geiegi daukagu-ta.

Orretara ikusiko dabe zure erritarrak zure ondasunen biña eznazala ibili, orretara ezagutuko dabe Euskalerriko agintaritzien zale ez nazala. ¿Zer diñostazu, Riktrudis? ¿Zer diñozu, Amando iauna?

—Gogamen ori ederrenetakoa dala, ta asko ta asko lagunduko deustala euskaldunen biotzak zuen maitetasunera ekarten—erantzun eban apezpikoak.

—Beste ondasun guztiak emotegaz —esan eban Riktrudisek—eztot bapere nekerik artzen, baiña neure gurasoen iauregia, neure iaioletse... ¿Nun sartuko gara geu euskal mendira goazenean?

—Edonun, Amando bizi dan etšcan bertan, edozein eus-

kaldunek emongo leuskigun ostatuan; baiña ezpadeitsazu, itxi; zeure guraria egitea baiño besterik eztot nai.

—Ezneban uste neure gauzakana aisi lotua nengoanik. Asko deitzot, Adalbaldo, guztiz asko; baiña zeure gogame-na izan dalako ta Amandori ondo deitzen ezkeru, neure etsea bere bai, dana landerrentzat izan dedila. Eztau laungoikoak aztuko nik orain egiten dotan doskain andia.

AMANDOREN LANA

ESAN da egin, Amandok artu eban bereala Euskal-errirako bidea, ta laungoikoaganako zelan ari-mak irabaziko zituan gogartetuaz, da len fede bagatasunaren ilunpetik Ebanjelioko argira atarariko euskaldunak zelan indartuko zituan gogoratuaz, Ama Mariari, Done Pedro ta Paulo, ta beste Iesusen lege zabal-tzaileai arrenetan da arrenetan, eldu zan Añemendiraiño.

Bidean etorrela, aserre ta zer-esan andiak idoro zituan prankotarren artean euskaldunen kontra. Au ta ori egin ebela, bata io ta bestea zuzitu, orkoa zematu (1) ta angoa il, bataren gauzak erre ta bestearenak ausi ta birrindu. Neurriak artu bearko zirala basotar lotsabageen kontra, gogorrean asteko ordua zala, agintariak mendiak kiskaltzen asteko erregek zer esango eban zain egozala, norbaitzuk zerbaít izan ebela euskaldun gudalariren batzukaz. Olango gauzak entzun zituan; baiña nun, nok eta zelan gauza garbirik ez.

Lenengo euskaldunak prankotarren lurreko mugetan bi-latu zituan, azkon da beskonakaz, Añemendiko iagole edo zaintzaile legez. Ezeutsen abegi onik egin, baiña tsarrik bere ez. Arpegirik ez emotea zan guztia: apezpikua alde batetik ikusi ebencan, beste aldetik iges egitea, agurrik egin barik.

«¡Ba! Ori baiño geiago ezpada—ziñoan bere-artean Amandok—toki egingo dot nik Euskalerrian. Arpegia

(1) Amenazar.

emongo deusten lekuetan sartuko naz, ioango naz adiskidien etsetara, ta ezete alnabe danetatik kanpora aterako. Lenengo beintzat Uberogana ioan bear dot, eta an iakingo ditut barri guztiak garbiri.» Ta uste onegaz, Larrasortik, Inalatzatik, Basaburutik, Burruntsaliniatik zear Ezpeletara sartu zan.

Uberoren etseko ate ondoan oles eginda laster, mutil gazte eder batek mailatsu (1) gaiñera urten cutsan. Uberoren semea zan.

— Egun on, Gaišpar —esan eban Amandok.

— Egun on —erantzun eban besteak.

— ¿Zelan gara?

— Bagabilz.

— ¿Da aita?

— Aita emen daukagu.

Geiagoko barik barrura eioazan artean, «Um gogamendu eban Amandok—legorra ta iluntsoa dago Gaišpar: bestetan lango arrera onik emen bere eztaukat: ekaitzaren ondorenak izango dira: ikusiko dogu zarrak zer diñoan.»

Uberoren aurrera eldu zanean, Amando, iarri baiño lenago, betiko arpegikera gozotsuagaz asi iakon izketan:

— ¿Zelan zagoz, adiskidea?

— Alan alan. Tsarrerakorik eztaukagu-ta.

— Iagita zagoz beintzat, eta ni azkenengo emen izan nintzanetik ona, zer edo zer irabazi egingo zenduan.

— Iagita nabil baiña belanetan indarrik ezin egin iat eta besoetan bere ez. Ost-ostean ioan nintzan igandean elizaraiño.

— ¿Elizaraiño hai? Asko egin zara orduan.

— Asko bai obe. Zerbait, iauna, zerbait bakarrik. Asko eginda egon banintz, ez ninduan etsean bilatuko.

(1) Escalera.

Gazteak onetan, albo batean iarrita egoan tokitik, zela-
tazko begiakaz begiratu eutsan apezpikuari.

—¿Zegaitik ez ba?— itandu eban onek.

—Zerren euskaldunak etxean egoteko garaian ezkagozan,
¿Ez aldozu zeuk ezer entzun?

—Gauza asko ez nik.

—Etzenduan entzungo. Oraintxe gogoratuten naz. Zu
gure Erritik kanpoetan ibili zara zeregintzu batzukaz, da
bidezkoa izango zara gaur emen.

—Bidezkoa naz. Eztakit ezer garbiro ta iakiteko ustean
nator zugana. ¿Zer darabilzue?

—¿Zer erabiliko dogu? Gudarako asmoa ta gogoa.

—¿Gudarako asmoa ta gogoa? ¿Zegaitik baiña?

—Zegaitik, zergaitik. Euskalerriko Lorea eroan deus-
kuelako.

—¿Ta zuk badakizu eroan deutsuen edo bere gurariz ioan
dan?

—Dana dala. Beti da tsarto Sorterritik kanpora arerioa-
kana ioatea.

—Zertara ioaten dan. Sorterriarentzat lagunak egitera
ioaten bada ez beintzat.

—Ezin geinke guk praukotarren artean lagunik euki.

—¿Orretan zagoz zu bere? ¿Benetan diñoztazu?

—Orretan nago, ta bene-benetan esaten dot.

—Bada nik lagunak kristiñau guztien artean euki bear
ditugula diñotsut, eta zenbat geiago ta zenbat lagunago
obeto dala. Neu ioan naz Euskalerriko Loregaz Ostraben-
tora, neuk bedeinkatu dot bere ta Adalbaldoren alkartuerea,
ta ondo egin dodala-ta nago.

—Ezegizu ori esan, iauna, edozeiñ euskaldunen aurrean,
danak dakie baiña.

—Edozeiñen aurrean esan neikeala uste dot, eta edonori
ondo irudituko iakolakoan, gizon zuzena bada. Entzuidazu

esan bear deutsudana lenengo, ta zeure biotzak emongo deustan epaiaren zain geldituko natšatzu. Riktrudis ta Adalbaldo uste-uste barik neure etšcan ezagutu ziran, be reala alkar maitetu eben, da arrezkero euren biotzak alkarren bila ebiltzan. Onak ziran biak, bata bestearentzat gizakoak, eta biak cuken gurasoen baimena. ¿Zer egingo zenduke zeuk olango gazte on bigaz, edo lagundu ainbat lasterren euren guraria bete eien; edo itsi, biak iluntasunean bizi citezen; edo laungoikoak erakutsi eutsen bidetik atera, ondamendiko zorian gelditu eitezzen arima eder biak? Ezteustazu erantzuten; baiña olango gazteai zer egingo zeunskioen badakit; lagundu aldozun indar guztia-kaz, da neuk bere oriše egin dot; lagundu al izan dotan giñoan.

—Baiña euren guraso ta erriak arerioetakoak diranean...

—Orduan obeto, Ubero adiskidea, orduan obeto. ¿Ezta gauza on bat Erri bi baketutea? Bada arerioetako etšadi andi bi alkaturik, prankotarrak eta euskaldunak baketu albageinkez, gauza on bat egiten dogu. Orregaitik, pozarren iakin neban Riktrudis da Adalbaldo maite zirala, orregaitik lagundu dautset, euren ondo-izateak Errien osasuna ekarri daian. Euskalerriko Lorea erbestekoak ezagutu daie-nean —uste izan dot nik—ain bizitza on da usain gozozkoa erabiliko dau eze, maitetuko dabe prankotarrak eta obeto begiratuko deutse Lore orren mendiari. Adalbaldo zaldun zuzen da garbia Mendiolako alabeagaz bat egiñik ikusita-koan, prankotar gaztearen leialtasun egiazkoa ezagutu ondorecan, urreratuko iakoz euskaldunak eta maitetuko dabe, ta ezteutse prankotar guztiai begi gaiztoakaz begiratuko. Ta era orretan—uste neban nik—ainbeste gizaldian gorro-toz bizi izan diran Dierri (1) biak adiskidetu leitekez...

(1) Naciones.

—Nire usteak, Ubero—iarraitu eban apezpikuak—nire usteak prankotarren aldetik beteten asi dira: ikusi dabe zuen Lorca, Riktrudis, da ezagutu dabenerako an dauke, gauza on eder maitegarria legez, baratza aberats baten erdian iarririk. Zeuek zara Adalbaldo ezagutu eztozuenak: eztozue ezertarako astirik artu. Ozinbelzko gizon gorrototsuaren deadar da izutaldiak (1) entzunda gora-goraka iagi zara; gizon on batek, Padarrak esaten eutsuen egia eztozue aitu gura izan: oben (2) ikaragarria egin dozue beragaz, bapere ikaratu barik; itsutuak zagoz danok, eta laungoikoak bakarrik daki zuen gaiñera zenbat kaltekin etorri bear daben.»

Išil-išilik egozan aita-emeak Amandoren iarduna entzuten, da ezeben tšitik atera; baiña ezagutu iakuen euren biotzetan mugidaldaren bat dabilena.

—¿Zuk eztozue iakingo—itandu eban Amandok berak—Adalbaldo zein dan?

—Izen ori oraintše artean entzun bere eztot nik egin. Dukea edo olango andikiren bat dala esan deuste—erantzun eban zarrak.

—¿Etzara gogoratuten zelan bein Aitzbarrengo elizatarian orain urte bete inguru, Portunek prankotar bategaz auska edo burruka egin eban?

—Bai, iauna. Orduan Portunena zan errua. Prankotarra barriz guztiz laungoikozko gizona eizan.

—Aše da ba Adalbaldo.

—¿A dala?

—Aše bera.

—Ara nondik len bere alde izan da, gaur u...

—Gaur bere bai: zuk ezin zeinke bein bere gauza zuzen baten kontra iokatu.

(1) Aspavientos.

(2) Crimen,

—Baiña Euskalerraren kontra bere ez. Da, zuk, bear bada, ikusi eztozun ate batetik, Riktrudis da Adalbaldo-
ren eskontzea Euskalerraren kalterako dator. Or dago la-
kiua (1).

—Zeure gogamen ori agertuizu obeto, Ubero.

—Agertuko dot. Maite diran gazte bi alkarregaz eskon-
duteari, euren da Errien onerako bada, ezteitzot tšarto, zu-
ri entzun da gero; baiña euskaldun baten aberastasun, etše
ta lurrak prankotarren eskuetan gelditzea, beti da euskal-
dumentzat gauza kaltegarria. Biar edo etzi...

—Isildu zaite, Ubero; ezeidazu geiago iardun alperrik,
badakit nora zoazan da. Zuk eregita ikusten dozun ate
orrentzat badaukat nik kisketa edo maratilea.

—Ia ba.

Riktruçisek Aufemendin daukazan ondasun guztiak eus-
kaldun beartsu edo tširoentzat geldituko dira.

—¡Mila aingeruak! Ori beste gauza bat da... Baiña ¿egia
da ori gero? ¿Riktrudisek naiko dau? ¿Itšiko deutsa pranko-
tarrak emote ori egiten?

—Egia da; neuk diñotsut. Riktrudisek nai dau, Adal-
baldok berak agindu deutsa emon daijala dana, esan-mesan
gaiztoen apukoa (2) kentzeko.

—¡Mila aingeruak! Ori alan bada, ta izango da zuk diño-
zunean, eztaukagu gudetan zergaitik asi. Geicenz bere, Au-
ñemendik emakume on bat galduko dau; baiña ez lurrik
eta...

—Ezta emakumerik bere. Euskalerriko alabea, euskera
zalea ta euskera zabaltzailca izango da edonun. Ara, es-
kontzarako berbia emoebanean, zer esan eustan: «naroian
»lekura naroiala patuak edo laungoikoak, euskalduna cruau-

(1) Lazo.

(2) Pretexto.

»go nau, euskaldun biziko naz beti toki guztietan. Neugaz
 »ioango dira erririk-erri, «euskal-mendia, bere izkerea ta
 »bere ekanduak.» Euskerea erakutsiko dot nun-nai, nire
 »erritarren lege zarra adierazoko dot, aldodan giñoan. Nire
 »gomutca, nire adimena, nire biotza, nire izakerea, euskal-
 »dunarenak izango dira beti; ta edozein tokitik, nire begi-
 »radarik-gozoena neure mendientzat izango da, ta nire
 »arrenik bero, sutsu ta onena euskaldunentzat eta euske-
 »raz egiña.»

—Ezta tšarto esana. Erdia egiten badau bere eztau gitši
 egingo. Nik eznekian bada olango gauzarik eta...

—Orain badakizu edozeini esateko bere,

—¿Zeini gero nik, iauna, zeini?

—Etšera etorriko iatzuz zure iritši eske.

—Gaišpar—deitu eban Uberok biurrera tšiki bat alboke-
 ra eginda—¿entzun dozak ik ondo apezpiku iaunak esan
 dituan gauzak?

—Bai, iauna—erantzun eban ordurarte išilik egon zan
 semeak.

—¿Eta?

—Ta emen entzun doguzanak entzun ezkeru, ezingo ga-
 rala gudetara ioan.

—Amandok begirada gozo bategaz saritu eban Gaišpar-
 en erantzuerca.

—Zuzen esan dok, mitil, zuzena az da—esan eutsan ai-
 tak.—Baiña eztok ori naikoa. Gazte asko gudarako amo-
 ratzen egongoituk, eu orain ordubete aizkora zorrozketan
 cuan legez, da guztiai gauzak zelan diran esan bear iakue.
 Ia gaur lagunakana ioaten azan da...

—Ezdeuste ezer aituko. Portunek esaten dabenera iarri-
 ta dagoz danak. Baiña alegiñik egin barik eztoгу itši bear.

—Neu ioango naz agintariak dagozan tokietara—agertu
 eban Amandok—eta neuk egingo dautset berba.

—Alperrik. Ezdeutsue inok bere iaramonik egingo. Zu erbestekoa zaralata, prankotarren alde zabiltzalata diñue. Portunek gura dabena egingo da, ta Portun zure antsiñeta-ko arerio okerra da barriz.

—¿Baiña lotsagarria ezta Portun fedegaistokoaren azpian euskaldun kristiñau guztiak egotea? ¿Eztago emen beste gizonik? ¿Ametsuko Peru ta Etšegoieneko zalduna il aldira? ¿Araneder, Askonbegi, Arbide, Sasiondo, Aritzmendi, Ibaiñeta, Aialde, Otegaiñ ta beste euskaldun ospetsuak zer egin dabe? Zure aita onezkero zarra dago baiña, ¿etzara, Gaišpar, zu bere Portun aiñako gizona?

—Portunen izenak beste Euskalerriko guztiak ilunpetan daukaz, iauna. Ezta bera motel da argibakoa: azkarra da, sendoa, zala, okerra, ausarditsua, esku biak nun daukazan dakiana: atan bere, agintaririk egokiena legez ezteutsagu inok begiratu emen, ainbeste gizon azkar, argi ta sendo dagozan lekuan; baiña egun batzuetatik onara Portun da Portun baizen besterik ezta entzuten; berak igarri dabela, berak dakiala, berak egingo dabela, berak au, berak ori ta dana berak. Diego Etšalar, tragonarrua baizen ao andiagaz aurretik dala, danoen artean geuk iaso dogu Portun goren-goren-go mailetaraiño, ta Portun da gaur emengo gizon bakarra.

—Bada gizon orrek eztau Euskalerrria bide zuzenetatik eruango.

—Alan uste dot neuk bere oraiñ.

—¡Miña aingeruak! ¡Miña aingeruak!—ziñuan zarrak—
jorain dakigun guztia lenago ez iakin bear!

—Oraiñ dakizuen ezkerro, bada, egiñ alegiñak egiaren alde.

—Baiña berandukoak izango dira, Amando iauna, berandukoak.

—Aldanean aldana egin ezkerro, laungoikoak ezteusku geiago eskatuko.

«ERBESTE»-KO BIZIA

RIKTRUDIS Adalbaldoren etšadian prankotar emakumeai onekandu (1) guztiak erakusten bizi zan. Euskaldunak bere kontra artu zituen neurriak, eta Auñemendiko aideak esaten zituen gauza okerrak min andia emoten eutsen biotzaren erdian.

Etzan gîtšiagotarako bere. Maite eban euskal-mendia. ¡Ai, zenbateraino eban maite! ¡Bertatik urrinean bizi zanean esagutu eban obeto Mendiolarentzat eukan maitetasuna zein andia zan. ¡Ango intšaurdiak! ¡Ango arizti luzeak! ¡Ango pagodi zabalak! ¡Ango soloak! ¡Ango zelaiak! ¡Ango artaldeak! ¡Ango errekek! ¡Ango etsetšoak! ¡Ango bide ziorrak! ¡Ango arriak eurak! ¡Ango eresi gozo-gozoak! Iru-dimenean eukazan beti, ta ezin zituan burutik inundik inora kendu. Bere egotordu guztietan euskal-mendirantz begira geldituten zan, mendietatik pozgarrizko oiarzun da albisteak itšarongo balitu legez... da mendietatik noizean bein etorkozan oiarzun da albisteak, negarrezko deadar da garrasiak izaten ziran. Riktrudisek bialtzen zituan Euskalerrira bere begiradarik bigun, gozo ta eztitsuenak... eta Euskalerritik biurtuten iakozan Riktrudisi arao ta birao donga ta ikaragarritzkoak. Riktrudisen biotzak: «¡maitea! ¡neure maitea!» esaten eutsan Auñemendiri... ta Auñemendiko basoetatik erantzuten iakon: «¡madarikatua zu, ta madarikatua zureak!»

(1) Ederaz:—Buenas costumbres.

Alan gurako eban laungoikoak. Eta laungoikoak gura ebanean, arimarako ona izango zan, mingarria izanarren. ¿Zein gurasok eztau nai bere seme-alaben ona? ¿Ta ezta laungoikoa asko dakian da asko daikean Gurasoa? ¿Zeiñek bada gugaitik Berak baiño obeto begiratuko dau? Bagenki ziartu adiskide batek guztiz gaituala maite, ziartu iakingo genduke berak lagunduko leuskigala, ta bere eskuetan gure zoriona ipiñi ezkeru, zorionduko gendukezala. Bada guztiok daukagu gure zoriona egin leikean adiskide bat, adiskiderik onena, iakintsuena, beste iñok baiño azkoz geiago maite gaituan adiskidea. Berak darabilz zeruak eta lurra; Bere mendean daukaz aingeruak, gizonak eta inpernutar guztiak, Bere agindupean bizi dira aizea ta trumoia, ekaitz, curi, tšingor da edurtza zuri-zuria; Berak esaten deutsa eguzkiari argi egin daigula, ta eguzkiak argi egiten deusku; Bere esku altsuetan daukaz zoriontasun guztietarako giltzak: dana daki, guztia aldaike, maite gaitu; ¿zeren bildur izan bear gara?

Olango gogarteakaz bereganduten zan Riktrudis, da ume batek aitagan legez, laungoikoagan itšaropen guztiak ipiñirik, erakidara bizi zan inguruan eukazan euskaldun guztiak erakidara bizi eragiñaz. «Datorrena datorrela — ziñoan sarri — launaren eskuetatik dator, da eziñ leike gure arimarako kalterik ekarri. Egin bedi beti Bere naigura doña, gure onerako data.»

Riktrudisek, bere atsakabeak errezago eruateagaitik, eta biotzak alan eskatuten cutsalako, Euskalerra tšiki bat egin eban Ostrabenton. «Erbeste» ipiñi cutsan etšeari izena, zerrren, lurra gizonentzat erbestea dan legez, erbestea zan Riktrudisentzat prankotarren erria. Baiña guztiz ondo ta Euskaldun bizi zan. Euskeraz itz egiten zan beti Erbesten, euskeraz arren, euskeraz ereztu, Euskalerriko ipiñiak esan, euskaldunen ekanduakaz bizi, euskaldunen gisara iantzi..

Arkaitz da mendiak etziran agiri eze, beste gauza guztiak euskaldunak ziran Erbesten.

Gizon bat bacukan barriz Aufemendiko Loreak, gizona baiño geiago aingerua zirudiana. Ume-umetan bere Amama done Jertrudis-egandik ikasi ebazan ontasun da zuzen ibiltea bein bere etzituun aztu. Lenagotik dakigun legez, iakituna zan, etšadirik andiencan iaiorikoa, fedetsua, gauza artezen zalea, egiaren eskudataria, lurreko gauza guztiak-gaitik okertuko etzana; ta orregaitik erregeren iauregiko gizon gaistoak bere bildur izaten ziran, da zuzen-bidetik ebiltzazan danak, guztiz eben adiskide ta lagun. Ebiñen tokian ebilela bere bizitza on da garbia erakusgarri andikoa izaten zan, baiña batez bere etšadi barruan. An erakusten eban zan aiña andi bere biotz leiñargi ta ederra, an agertuten zituan bere gurari zindo ta iaungoikozkoak. Senar maitalea, Lurreko senarren artean maitalerik bazan, bere emazteari poz bat emoteagaitik zer egin ezekian, da ezeban iñoiz etšetik urtengo bere erregearen deiak nai baiño sarritsuago atera izan ezpaleu. Etšeko guztiai, morroietatik asi ta gorengoraiño, gauza on da osasungarriak erakusten iardun oi eban askotan. «Ondu daiguzan bakotšak geure etšadiak, ekian esaten, da Lurbira guztia ona izango da.»

Bere gauzarik ezeukan: beartsu guztientzat zabal-zabalik cukazan beti iauregiko atea eta zenbat eta beartsuago izan etorrena, ainbat eta biguntasun geiagogaz artu oi eroan. Asko emoten eban, baiña emon gura ebana geiago izaten zan oraindiño. Ezeban begiratuten zein zan zerbaiten eske etorkona: naikoa zan lagun urkoa ta Iesusen odolagaz irabazia izatea. ¡Zenbat erbestekok bete oi eban sabela Erbesten, zenbat arrotzek bilatu oi eban itunde ona, oe biguna ta guraso baten laztan gozoal!

Senar-emazteak guztiz ondo etozen alkarregaz: biak ziran bardiñ bardiñak. Euskalerriko guda ta kurruketatik

igeska betorren iñoiz menditarren bat, an egongo zan Adalbaldo ate ondoan, besoak zabalik, Lege-zarreko Israel-tarren Guraso andiak egongo ziran eran, etxean sartu eragiñ, da poz-pozik cukan guztiagaz laguntzeko: prankotar gizagaiñoren bat ikusten bazan, gudetan zauritu ta alperrik galdua, urtengo eutsan bidera Riktrudisek, ekarriko eben iauregira, garbitu ta sendatuko eutsazan zauriak, eta emongo eutsazan erruki ta maitetasunaren agergarririk egiazkoenak.

Egun batean, Riktrudisek, gudetan zaurituriko prankotar bati sendagarri batzuk gozoro ta egokitasun andiagaz ipinten ziarduan, da bien inguruan etšekorik geienak prankotarrak esaten zituan gudako gertacrak entzuten egozan. «Gogorrak dira menditarrak—ziñuan zaurituak—curen mendietako arkaitzak baiño gogorrakoak; mendi egaletik gora ta bera ibilteko basauntzak baizen ariñak; eta edozeiñ iasarrirako (1) gu baizen ausardi ta indar andikoak. Oraingo onetan Aufemendiko euskaldun guztiak ezeidabilz alkartuta, baiña, alan bere, guk, askozaz gizon geiago izanarren, ezin dogu mendi egaletik gora igon.»

—¿Zelan ez ba?—itandu eutsen, barri geiago iakiteagaitik—.

—¿Zelan? Izten ezteuskuclako. Utsane bat bilatuteko asmoan edonundik asten bagara, gaiñean ditugu beti menditarrak, leoi amorratu baten antzean, ta erdiak eta geiago bidean gelditu baga aurrera ioaterik eztago. Orain egun asko eztala nintzan ni ango esetsi (2) batean. Gaztelu baten lo apur bat eginda gero, urten genduan gaberditik laster Berriotzeko basoan goizalderako egon bear gendualata. Alde atatik iñor ezegoala esan iakun, baiña edozeiñ tokitan arerioak bilatzen oituta gengozalako, iñilik ioatea ohea

(1) Iasarri—combate, pelca. (2) Id. id. id.

izango zala esondetu euskuen. Bagoaz, bagoaz, errekarre batetik gora, išilik ba, išilik bear bazan. Arnasa estuaren soiñua besterik entzuten etzan, edo tširristada edo larrapastada baten zaratea. Arako baten entzun genduan irrintzi bat, garbia, indartsua, luze-luzca, ta ezertarako astirik emon baga euskaldunak gure artean sartu iakuzan, otso gosesuak artaldean sartzen diran gisara. ¡Ango oiua! ¡Ango deadarrak! ¡Ango garrašiak! ¡Ango abarrotsa! ¡Ango burdiñ soiñua! ¡Ango arrien sunburrunea! ¡Ango gizonen bilinbolakea zertzan! Nik eztakit ondo zer gertau iakun bere. Arrikada batek konorta kendu eustan, da urrengo goizean errecondoko sasi tartean bilatu neban neure buru adore bagea. Buru azurra ausirik neukan, orain dakutsuen legez, da konort baga egon nintzan bitartean odol asko galdu iatan.»

—«¡Gizagaiñoa!—esan eben entzule guztiak.

—Eta pozik garunak barruan neukazanean.»

—«Da zelan urten zenduan andik?—itandu eutsan.

—Iagi nintzan zelanbait, ojal zati bategaz lotu neban burua, alneban eran, da piškaka-piškaka asi nintzan errekan bera. Gutar gizon bizirik etzan agiri iñon: ilak bai, or da emen, ur ertzean, sasi tartean ankaz gora, ta zugatzen ondoan zearretara: zeintzuk ziran begiratuteko kemen da gogorik ezneukan, ariman iluntasun andia emoten eusten da. Banetorren erdi narraska euskaldunik bilatuko ete neban bildurrez, da «dsaušt» urten eustan euskaldun batek aurreko aldera. «Galdua naz ba» otu iatan; baiña etzan alan igarro.—«Etzaite ikaratu, adiskidea, —esan eustan, nire gogamena ezaguturik—euskaldunak gizon aulduakaz eztogu ezer gura, arerioak izanarren. ¡Zeureakgana ioan gurako dozu?»—Bai, al banen ta nun diran baneki —erantzun neban. —«Neuk lagunduko deusut, eta zure lagunak nun dagozan crakutsi bere bai» —esan da — oratu eustan eskumako besa-

petik, eta ekarri nituan gurien etzauntzetatik (1) urre-urre-raiño. Ta an, ardao ontzitšu bat eskuan ipiñita «edan orain indarra artzeko dšangadatsü bat esan eustan—da agur.»

—¡Ori da, ori, gizon izatea!—zinuen zaurituaren entzuleak.

Onetan, batzuk gizon gizagaiñoa palaguz beteten egozala, ta beste batzuk euskaldunen leiñargitasuna gora lasoten ziarduela, agertu zan ate-arian Amandoren aginduakaz etorren menditar bat. Iiñi eutsen guztiak prankotarrari, inguratu eben euskalduna, ta abegirik pozgarricna egin ondorean, Euskalerriko albisteak itanduten asi iakozan.

¡Da zein utsa, errukarria ta doekabea dan gizona! Prankotarrak aztu zituan bereala euskaldun bati zor eutsazan eskerrak, gogoratu iakon bere buruko zauria, Adalbaldoren etšean eregu guztietarako eskubidea berak bakarrik eukala otu iakon; da, barru tšarrik ezeukan baiña, ikusi ebancan len beretzako ziran arreta, keska ta begiruneak menditarrentzat zirala orain, auzokoai egiten iakozan menekioak (2) ezin eroanik egoten diran umeak legez, esan eban:

—Euskaldunai emen elitšakiue aiñ arrera onik egin bear.

—Zergaitik ez bada?—itandu eutsan Riktrudisek.

—Emengoak eztiralako, ta gure areriorik okerrenak diralako.

—Iakin eikezu, gizona,—esan eutsan Erbesteko etšekoandreak—jakin eikezu, lenengo, euskaldun au eztala gizon gudalaria; gomutau zaite, bigarren, euskaldunen artean zagozala, ta neu bere, zeure burua sendatzen egon natsatzun emakume au euskalduna nazala; ta, azkenik, etzaite aztu zer egin eutsun euskaldun batek, zeuk esan dozunez, zauriturik idoro zenduzanean.

(1) Etzauntza—campamento.

(2) Obsequins.

—Baiña eztira, andrea, euskaldun guztiak niri lagundu eustana ta zu langoak. Agaitik eta zugaitik neuk bere edo-zer gauza egingo neuke; baiña danakgaitik ez, zerren danak eztiran onak.

—Danak onak ez. ¿Zelan izango dira bada, gizonak eta emakumeak badira? An da emen, onak eta tsarrak, neure aitak esan eustan senera. Baiña gauza bat esan bear deusut: zuk erakusten dozunez, zerbait zor deutsunari gauza on bat egingo zeunskio, besteri ez. ¿Zer izango zan zugaz gaur, errekaratean bilatu zenduan euskalduna zure iritsikoa izan balitz? ¿Zer eutsun zor zuri berak? ¿Zuganako zer zor neukan nik?

Ezekian zer erantzun zaurituak. Erdi lotsaturik egoan, danak berari begira eukazan da.

—Ezagutu egizu, gizona, —iarrantu eban Riktrudisek. —Iaungoikoak batak bestea maitetuteko agindu eban ezkerro, al dogun on guztia egin bear deutsagula edozeini, zuzena bada zuzena dalako, ta okerra bada zuzendu daitean; da iakin eikezu gainera, euskaldunak prankotarren aterioak badira, prankotarrak lenago egindako dongakeriakgaitik izan leitekezala. Etse onetan daukagun guztitik emongo iatzu aukeran, baiña euskaldunari egiten iakonaren ondamuz etzaite egon, zerren zure anaia dan da zeure buruari beste opa bear deutsazun.

—Tira, tira, naikoa da iardunik, —esan eban Adalbaldok irri-barrezko arpegiagaz. —Orrek gizalegea badaki ta zauriak min emoten deutsalako zerbait esanarren, iaungoikoaren legea iarrantuten dabenetakoa da. Emoiozue nai dabena laren da edaten, gu, mutil eder onen aotik Amandok zer diñoskun iakiten goiazan bitartean.

Olango laurkak (1) egunero ikusi oi ziran Adalbaldoren

(1) Cuadro,

etsean, da iauregi bedeinkagarri atatik, amaika bidar, arerio sartu ziranak adiskide benetako egñik urten oi-eben.

¿Amandogandik menditarrak ekarri zituan agindu ta albisteak zertzuk ziran baiña? ¿Zer izango ziran? Aussemendin ezegoala gizonak baketuteko itzurarik; geruago ta sakonagoak zirala gorrotoak; Iesusen legea gorrotoan bizi ziran arimetan ezin zala sartu; Adalbaldok erregeren iauregian egin ciala al eban guztia, prankotarrak, esetsi barik, euren buruak eta erriak zaintzen bakarrik egon citezan geldi-geldi; ia olan bakerako biderik bilatu balcban berak, Amandok.

XVIII

AGUR BAT

EGUNAK ioan, egunak etorri, urteak igaro ziran onetan da orretan. Adalbaldoren etſcan iaio ziran seme ta alabak, asi ziran, da erakutsi iakoezan erakusgarri asko ta onak. Alango gurasoak eukezan.

Tſiki-tſikitatik sartu iakoen ariman Iaungoikoaren bildur donca, iakituri guztien asiera zuzen da egiazkoa; oiñez asi ziraneko, eroaten zituan aitak edo anak landerren aurrera, euren eskuakaz emon eiuen gizon da emakume bear-tsuai, ianari, edari, soiñeko edo beste osterantzeko laguntasuna; adiñak zerbait argitu iakoezenerako esan iakuen, aberats da tſiroak, danok Iaungoiko baten seme-alabak giñala, danok anaiak, zerurako iaioak, Iesusen odolagaz irabaziak; adierazo iakuen aberastasunak aberatsentzat bakarrik etzirala, ezpada geideai laguntzeko Iaunak emoniko ondasunak baiño; urte gitſitan irauten daben neke ta naigabezko bizitzea geunkala Lurrean ulertuerazi iakuen, da zerruetan barriz beti-betiko poz, atsegiñ, gozotasun da zorionak itſaroten geunkazala.

Ta umetan aro onagaz biotzaren erdian ipinten dan asia, erne oi da ondo, asi oi da ereti oncan, da *frutu* edo alort ugariak emon oi ditu bere garaian.

Adalbaldo ta Riktrudisek lau ume izan zituen: gizonezkoa lenengoa, ta andrazkoak beste irurak. Semeari Mauranto ipiñi cutsen izentzat, eta alabai, Klotsenda, Eusebia ta Adalsenda. Eguzkia baiño ederragoak ziran laurak, ama-

ren itšura andikoak, euskeraz guztiz ederto ekienak, Euskalerriko ercezi edo *kanta* gozoen zaleak; eta bakea egiten zanean amatšoren iaioetšea ikusi ta aitonon iłoi gainean arren egitera etorteko amesetan egozan.

—¿Noiz izango da bakea, ama?— itanduten cutsan sarri tšikitšoenak Riktrudisi.

—¿Bakea, alabatšoa? Iaungoikoak gura dabenean. Erregutu egiozu askotšū laster izan dediñ.

Da Adalsenda ume errubageak, bere eskutšoak baturik ta gaztaiña margoko begi ederrak zeruruntz iasota, egin oi eban arren samur-samurra, bakea izan dediñ gizon petral errudunen artean. ¿Zeññ gozoro entzungo eben zeruetan bere aitona Arnaldo ta Andre Luziak, Adalsendaren arren biguna, beste gauzakgaitik izan ezta bere Euskalerrian euren lobatšua ikusteagaitik!

Baiña Iaungoikoak, errubagakoen arrenak entzunarren, gudakaz gizonakgana bialtzen dabon zigorra Euskalerritik ezaban iaso nai. Urte askoan zirauen gudak eta irauteko itšurak eukazan. Ez Amandok, bere iakituri ta donetasun guztiagaz, ez Uberok eta semeak Añemendiñ eukon izen onagaz, beste euskaldun kristiñau askok euren gogo zintsoagaz, ez Adalbaldok prankotarren artean eukan eskubide ta agintaritza danakaz, iñok bere ezin eban Dierri biak kiskaltzen eukazan gudetarako sua amatau. Suak sua dakar, gorrotoak gorroto barriak sortu oi ditu, esetsi bāt ia-sarri askoren iturburua izan oi da. Orregaitik, Riktrudis eskondu zanean Portunek zabaldu zituan tšinpartetatik etorri ziran gero errientzat ainbeste kalte, ainbeste odol-erreka, ainbeste arimen ondamendi.

Noizean beññ naigabe sakonak izaten zituan Riktrudisek bere biotzean, euskaldun da prankotarren arteko guda guztien iatorria bera izan zeitekeala gogamenduten iakonean; baiña bere senarrak eta elizgizonak kenduten cutsen buru-

tik bere gogartea, bada, euren critšiz, Portunck eukazan erru guztiak.

Neke andiak eroiazan Adalbaldok bere, prankotar da euskaldunen arteko gudakgaitik; baiña beti eukan atsegifi bat: berak beti aserreak amaituteko alegiñ guztiak egiñ zituala gomutetia. Portunek bein baiño geiagotan adierazoten emon eutsan Adalbaldiri, euskaldun batzuen bitartez, bildurti-emetzat eukala, gudara ezeioalako; baina Adalbaldok gurago eban bildurtitzat euki eiela, ta ez guda ta aserre okerrai laguntasun apur bat geiago emon. Bere eginkisun guztia zan ainbeste urtean, erregeren aurrean egiaren alde itz egitea, euskaldunen alde atšakiak bilatutea, bere lagunurkoai alebaneraiño lagundutea, ta bere etšadi maitcari ondo begiratutea,

Baiña Klobis II-garrenaren (1) mendekoa zan edozetara bere, ta bere premesi edo lokan (2) guztiak ondo beteten ekizan zalduna. Deitu eutsan bein bere iauregira errege orrek, eta esan eutsan:

—Adalbaldo, Euskalerrira ioan bear dozu.

—Zeuk agintzen deustazuna egiteko prest nago, iauna, neure gozozko eztan gauzia agintzen badeustazu bere—erantzun eban Riktrudisen senarrak.

—Zeure zaletasunezko gauzia agintzen deustut —iarraitu eban erregek. —Noiz edo noiz euskaldunakaz dirabilgun gudea amaitu nai neuke, ta zeuk zure ta Amandoren ize-nean sarritan esan deustasun esondea gogoraturik, erabagi dot ioan zaitezela zeu gurien artera, ta begiratu daizula prankotarrak urten eztaien beren errietatik kanpora, ta Amandok barriz zabaldu daiela menditarren artean albiste: eztogula guk geiago euskaldunakaz gudarik nai ta ba-

(1) Ordinarako Klobis II-garrena zan prankotarren errege.

(2) Lokana = obligación (L.A.R.).

ketu daitezela; baiña iarraitu nai badabe, bialduko ditudala neure erritar aginpeko guztiak mendira, iñoiz izan eztan lango triskantza gogor entzungarri bat egin daien...

—¿Noiz gura dozu, iauna, zure agindua betetera urten daidan?

—Ainbat lasterren.

—Laster izango da, bada—erantzun eutsan dukeak.

Adalbaldo, erregeren iauregitik urten da bereala, ioan zan etsera, ta esan eutsan Riktrudisi erregeren agindua.

—Ezteitzot tšarto—esan eutsan emazteak—eta nik tšarto iritšita bere, zeure erregearen agindua egin bear ko zenduke: baiña eztozula gauza andirik egingo uste dot, gorroto matasa andiak bilatuko dozuz da. Gaiñera... nik eztakit... neure biotza taupadaka asi iat, eta Iaunak badaki gure gaiñera zer egurrek etorri bear daben.

—¿Zer diñostazu, emakumea,—asi iakon Adalbaldo, bere emazteari atsegiñ da arnasa piškabat emoteagaitik.—¿Zer gura dozu nik egin bear dotan gauzea baiño errezagorik? ¿Eztozu entzun erregearen agindua daroidana, ta ezta kizu nai ta nai ez nik esaten dotana egin bear dabela pran kotar guztiak? Eta euskaldunak barriz, gu geldirik gagozala ikusi daienean, da Amandoren aktik entzuten dabenean eztogula nai gudarik eta ezteu!segula lurrik kenduko, itšiko ditue gudetarako tresnak eta soroetako lanetara biurtuko dira. Siñiztu egidazu, Riktrudis; laster ikusi bear ditugu bake donearen argi erraiñu bigun pozgarriak.

—¿Bai ete, Adalbaldo?—itandu eutsan emazteak, begi biak malkoz beterik eukazala—.

—Bai, emakume leikorra; (1) bai, menditar siñiztšarrekoa; bai, Riktrudis: laster naz emen bakeak egin da gerò, ta eroango zaitut bereala zeure mendietara, zeure ariztiak

(1) Tercu.

ikusi daizuzan, zeure lurrari mun egin daiozun, zeure erritarrak zeruetaraino jaso zaiezan curakgaitik Erbesten zer egin dozun iakin daienean.

—¿Noiz zoaz?—itandu eutsan Riktrudisek senarrari, bere iardunean arreta andirik ipiñi baga—.

—Ainbat lastarren esan deust erregeak, eta biar goizean goizetik urteteko asmoa daukat.

—¿Zeintzuk eroan bear dituzu zeugaz?

—Eztakit, bada, Pedro Mari zarra dago ta...

—Oriñe izango litzateke onena, baiña bene-benetan dago zarra: ankarik ezin iaso dau ia, ta orrek ezingo deustu lagundu.

—Lope ta beste iru edo lau otsein eroango dodaz.

—¡Lope! Lope ori ezta neure najgurako morroia, baiña zeuk gura badozu...

—Gurari andirik eztaukat nik. Ostatueta iakia bilatze-ko ta aukerakoa dan ezkeru, bera eruatea otu iat.

—Ori bere egia da. Zuk zeure buruari begiratuten ezta-kizu-ta, bere sabela baizen beste gogamenik eztaukan gizon bat ondo etorriko iatzu alboan.

Gau atan Adalbaldo iñoiz baiño bigunago, palagotsuago ta oniritziago egon zan bere umekaz. ¡Zenbat ipuiñ gozo esan eutsezan! ¡Zenbat esonde ta musu emon! Adalsenda bere umetñu tñikarrena belauenen gaiñean arturik, eta bere bekoki garbi zimur bagakoan munga—munga iagokola—¿maite dozu aita?—itanduten eutsan:

—Bai, iauna, —ziñoan umetñoak.

—¿Eta zein besterik?

—Amatño.

—¿Ta zein aitatño ta amatño baiño geiago?

—Iaungoikoa.

—Neuk bere bai, aita, neuk bere bai—esaten eutsen beste umek, belauetatik, besoetatik eta lepotik oratuta—.

—¿Danok nazue maite?

—Bai, iauna, danok.

—¿Eta zein besterik?

—Amatšo.

—¿Ta zein aitatšo ta amatšo baiño geiago?

—Iaungoikoa.

—¿Iaungoikoa beti maitetuko dozue?

—Bai, iauna.

—¿Ama ta ni ildakoan bere bai?

—Bai, iauna, beti.

—Beti iaungoikoa maite badozue bada, danok alkarregaz zeruan egongo gara, orain ementse gagozan legez, musuka ta musuka ta musuka—ziñoan dukeak, bakošari musu barriak emonaz.

Ezeben lo andirik egin gau atan senar-emazteak. Batak, ordu gilši barru, ume ta emaztea itši ta, etšetik urriñera ioan bear eban. Besteari, baiokon senarra, guda-gizonen artera: ¿noiz etorriko zan? Iaungoikoak bekian, bestek ez. Olango gogamenak naikoa ta geiegi izaten dira maite diran biri euren loak kentzeko.

Iagi ziran urrengo goizean goiz Erbesteko morroiak lo aidi bat eginda gero, nagusi-etšekoandrak begirik itši бага, maneau ziran guztiak, eta Adalbaldok, beregandetasuna obeto gordetearren umeen geletan sartu barik, etšetik urte-tera cioanean.

—Agur—esan cutsan Riktrudisi—laster arte.

—Tira, tira—erantzun cutsan emazteak, nai ta naiezko irri-barre bategaz—goazen alkarregaz apur baten, da gero-tšongo esango deustazu agur.

—Baiña, emakumea, orain dagoan otzagaz...

—Tira—esan cutsan barriro, atarirontz bultzada bigun bat egiñaz.

Asi ziran danak bidean. Dukearen laguntzarako lau mo-

roiak aurrenengo, zaldi-gaiñetan, da geldi-geldi; nagusia-
ren zaldia eroiala Pedro Mari atzeratsoago; Adalbaldo ta
Riktrudis azkenengo, oiñez. Urtariñ baltzaren azkenengo
egunetako goiz bat zan, orañdik eguzkiak iagiteko asmorik
ezeukan, zeru aldean izarrak argi ta gârbi ikusten ziran, da
lurrean ilun da otz andia egoan.

Izotz andia egin dau —zirautsan dukeak emazteari, ta ez-
takit nik zetarako iagi zorean.

—Zeu iagi ezpaziña...

—Baiña nik premiñaz iagi bear neban.

—Baita neuk bere, biotzak agintzen deust eta.

—¿Gaur niri laguntzeko esaten deutsu?

—Bai, biar ezteutsut lagunduko-ta. ¡Ai, zeugaz ioan al-
banci biar, etzi ta beti, zeure arrisku guztietan lagundu dai-
zudan. Baiña Ama naz da etšea bakarrik itšita eziñ neiteke
zugaz ibili.

—Ezta bear bere. Begiratu egiozu zuk etšeari, ta zaindu
egizuz umeak. Egun gitši barru biurtuko naz ni, zuk uste
dozun arriskuak igaro бага.

—Ori nai izan daijala Iaungoikoak. Baiña arerioak dau-
kazuz, da arduratan ipinten zaitut: etzaitkez edonungo
bideetan bakarrik ibili: gorde eikezu zeure burua Portune-
gandik.

—Bai, emakumea, bai, ezeizu bildurrik euki. Zoaz etšera
naikoa da ta.

—Etšera bai pozik, zeu bazetoz.

—¿Baiña eztakizu ezin dotana bada?

—Bai, badakit, eta orregaitik zeuk daroazun bidean apur
bat geiago lagundu gura deutsut. ¿Nire laguntasunik ez al-
zenduke gura?

—¡Riktrudis! Zure laguntasuna gura nebalako bilatu zen-
dudazan; alkarregaz bizi garan urteetan, zure laguntasuna-
gaz atsegiñik asko emon deustazu; zeuk ondo dakizun legez

zu zaitut lagunik lagunena ta maiterik maitcena; nire ondasuna, nire bizitzea, neure biotza ta arnasea zeu zara; baiña zeure irudipen da bidebagako amesakaz biotza ilundu ta arnasek kentzera etzakidaz gaur etorri: ezta orain zure laguntasunen ordua, agur egidazu bein, biurtu zaitez umeakgana, ta bizi zaitez upakean, (1) fedea ta itsaropen osoa laungoikoagan ipiñirik. Bein bere etsetik eztodala urten esan leiteke.

—Agur bada, Adalbaldo. Ondo diñozu: orain eztozu laguntasun-bearrik. Agur, baiña ez aztu gero arduratan ibilteagaz.

—Eznaz aztuko. Agur—esanda, Pedro Mariri euskatu eutsan zaldia, iarri zan gainean, Riktrudisi begirunc gozo bat egin eutsan, da *draka-draka-draka* bere morroien atzetik ostendu zan dukea iluntasunaren erdian.

Riktrudis gelditu zan apur baten iluntasunari begira ta zaldien perra otsak entzuten, da guztia isildu zanean, emon eutsan negarrari estanda egiteko zorian geldituteraino.

Pedro Marik, bere crara, gauza pozgarrizkoren batzuk esan eutsazan, da pizkaka-pizkaka ekarri eban iauregiraino. Erbestera eldu ziran ordurako eguna argitu eban, da eguzkiak bere lenengo errainuak bialdu zituan Riktrudisen iauregia epeltzera. Baiña ezeben ezer epeldu. ¡Zein otza ta zein utsa critson bere etseari Riktrudisek!

Umecak iagita bilatu zituan bere zain, da euren amatso negarrez etorrela ikusi ebenean, asi ziran danak negarrez, zergaitik iakin barik, biotzaren lege eskuturen batek agintzen dabena egiñaz.

—Ez negarrik, enetsoak,—esan eutsen amak—ez egin negarrik: goazen Iesus onagana ta arren egin daigun aita Adalbaldogaitik.

Eta kurutzean iosiriko Iesusen irudi-aurrean belaunikoturik, arrenetan asi ziran etseko guztiak negarrari itxi barik.

(1) Upakea, *tranquilidad*.

MENDITAR BATEN ZANZOA

BITARTEAN, Adalbaldok bere emazteak buruan ipiñi eutsazan arretak ezin kendurik, baoian Euskal-erriruntz.

Emazte maitalcaren irudipen da bidebagako ustea baiño ezta:—ziñuan beretzat ezñiran gauzak ikusi eragin deutzaz bildurrak. ¿Zeññen bildur izan neiteke ni? ¿Prankotar gudarien bildur? Ez, zerren guztiak ezagotuten ditudan da euren artean askok maite nauen. Erregeren izenean noa gaiñera, ta erregeren izenari betuste (1) ta menegindea (2) zor deutse guztiak. ¿Menditarren bildur izango naz? Ez, zerren ni bake soññuan noa, ta nai izan ezkerok, mendira zetan ioanik eztaukat: norbait Amandogana bialduagaz eginda daukat angoa.

¿Zer pozik egongo dan Amando nire albiste ona artzen dabenean! Bene benetan nik eginkizun ederra daroat. Dierri bi bataren da bestearen garaipen da ilunketa (3) barik baketu ta adiskidetasuneko bidean ipiñi, kurruka ta gorrotoak kendu, batak bestea ilten diarduen besoak soloetako lanetara eroan, etñadietan upakea sartu, laungoikoaren legcarentzat arimak irabazi. Eginkizun onetan arriskurik eztoz izango, baiña banituke, geidearen onerako ta Iaun Egilearen doakundeagaitik (4) poz-pozik igaro leitekez.

(1) Consideración.

(2) Obediencia.

(3) Desdoro.

(4) Doakundea—Gloria.

Da onetarako il bear banen, euskaldun fedegaiztokoak Iesusi deuten gerrotoagaitik ilgo banindue ¡ainbat obeto! Olango eriotzeagaz bai irabaziko neukeala betikotasuneko sari neurribagea. ¡A! ¡Olango amaiera doakundez betea zeiniek emon lekidan! Egia da, orretarako neure emazte maitea Lurbira onetan naigabez heterik itxi bearko neuke; itxi bearko nituke neure ume kutunak; ¡baiña noiz arte? Bitarte andian ez, emengo egunak laburrak dira-ta. Orain bere, Lurreko erregeagaitik an itxi ditut. ¡Gauza andia litzateke Zerukoagaitik egun batzuk geiagoan iztea? Orrez gaiñera, Riktrudis emakume iaungoikozkoa da, ta Iaungoikoaren legeagaitik il nazala iakingo baleu, laster poztuko litzateke, ta nik zerutik lagunduko neuskeo. ¡A! ¡Gara baleu Iaungoikoak!

Bere gogoketa (1) guztiak Adalbaldori, Lopek, berarizko beste gogoketa bategaz kendu ta zerutik Lurrera erakarri citsazan.

—Ugazaba—esan eutsan—iñilik zoazala ta nago.

—¡Bai ete? Miña iñilik daroat, baiña neure adimena ta biotza berbetan doaz. ¡Berbetea gura alzenduke?

—Berbetea uinbeste bere ez baiña...

—¡Zer bada?

—Etsetik ezer artu barik urten dogu-ta, urdaila *gur gur* darabilt eta...

—latea gura zenduke. ¡Bai aldarozue zer ianik?

—Iaki piška bat badaukagu. Atsedentšu bat egin ezker...

—Tira, bada: zaldietatik iatzi gaitezcan, da bide-ondoan iarrita, artu daigun zerbait. Eta olango gauzetarako aukurako zarecan ezker, ostatuetan danontzat iatekoa ta edatekoa bilatzeko eskubidea emoten deusut, Lope.

(1) Pensamientos.

—Ori, iauna, ederto esana da. Zure izenean eskatuta inon bere eztabe ukatuko, baiña, ukatu arren e, Lurrean dagon iateko gauzea bilatuko neuke nik, usaiñean bere.

Iarri ziran danak bide-ertzeko zelaitšo batean, Adalbaldok zer-edo-zer aoran sartu eban, beste morroiak gozaldueben ederto, Lopek, berak bakarrik, danak aiña ta geiago gauza iruntzi zituan, da iarraitu eutsen euren bideari bidaztiok.

Eguerdira artean etzan beste iaterik izan; baiña, edo ardao-ontziak erion eukan, edo edatea izan zan, bada Loperen zaldiko iarrilekutik dindilizka eroien, da lenengo ostatuan sartu ziranean, tanta bat baga agertu zan.

Asko ibili ziran gero, ta bere ipur-zabalak Loperi ondo mailatu iakozan, aiñuan ez.

Aurrenengo ibili zituen egunetan ezaban gudari asko bilatu, baiña geroago ta geiago, geroago ta ugariago aurkitu zituen, da etsetik urten da bigarren egunerako, Erbes-teko gure gizonak Burgaiñ deritson erritšu baten ondoan egozan.

Burgaiñen sartu baiño lenago, —«Mutlak—esan eban dukeak—oraintse da garaia, ta euetako batek Euskalerrira barrura Amandogana ioan bear iok.»

—Neu ioango nintzateke pozarren, iauna, aspaldian neure erritarrak ikusteko gogoagaz nago ta —erantzun eban Lopek.

—¿Eu? ¿Aiñ nekatua cuala-ta? Ia ba, onezkero ostatuetan idoro bear andirik eztoгу izango ta, ioari eu. Baiña ondo egin gero agindua.

—Bai, iauna, bai.

—Ardi-narru au kolkoan sartuik. Apezpiko iaunari eroaiok: irakurri daiala, ta ononzkoan albiste onak ekarri.

—Bai, iauna, bai.

—¿Iakirik badaukak?

—Aor aurreko ostatu baten gauza batzuk danontzako ustean artu dodaz.

—Guztiak croaizak, bide luzea daukak eta. Guk zer iana bilatuko dogu emen. Agur, da ondo egin agindua.

—Bai, iauna, bai.

Gont-hram (1) izeneko prankotarren nagusi andienetako bat Burgain-en egoan. Adalbaldo nagusi orregana ioan zan, da erregeren izenean croian agindua agertu eutsanean, «Alde onetako gudari guztien burua ni naz, duke iauna;—erantzun eban nagusi orrek—naikoa izango litzateke, bada, erregeren izenean zer dakarzun nik esatea; baiña, alan bere, inguruetako beste agintari nire mendekoak etse onetara ekarrita, guztiai zeuk itz egitea gurako neuke. Tšarto ezpa-deitzazu, emendik ordu bi barru geienak emen egongo dira; ta dakarzuzan agindu, eskubide ta egin-bear guztiak euren aurrean agertu zeinkez. Orretara, gudariak zer diñoen zeure belarriakaz entzungo dozu.»

Nagusi orren esanari Adalbaldok ondo critsi eutsan. Gizonik ospetsuenak bereala batu zituen, erregearen gurari ta agindua zer zan esan jakuen garbiro, ta guztiak gelditu ziran burua makurturik eta berbarik esan nai ezta.

—Isilik zakustaz danok. ¿Eztaukazue inork bere zer esanik?—itandu eutsen Adalbaldok.

—Zer esanak bai, baiña alperrikakoak—erantzun eban Robertok (2).—Menditarrakaz erabili ditugun ainbeste lan da ekiñaldi gogorrak, eurakgandik artu ditugun ainbeste iraiñ, eraso ta destaiñak, zer erantzun andiak dakarkuz aora; baiña errege errege da; gure Dierriko lenengo gizon, gudari ta zalduntzat daukagu; ta berak gura badau gure frantziska edo aizkorea zein zorrotza dan euskaldunai ondo

(1) Gont-hram-ek *esetzaldian gogorra* esan nai dan.

(2) Rod-berto-ren izenak *ite argitunkoa* esan gura eidau.

erakutsi baiño len, Aufnemendiko gudari basatiak (1) edo gu, zeintzuk garan andiangoak ondo ikusi barik, ainbeste nekaldi artuta gero, arerioai kendu geinkeon sari on baten itšaropenak galduta, emen alperrerrian gelditutea, erregeren guraria bete bedi.»

— «Antšinetako adiskide Roberto; — asi zan dukea esaten — orrenbeste nekaldi ta epetasun artu-ondorean, ospil (2) da onore бага gelditutea mingarria dana ezagututen dot; zu berbetan zagozan bitartean besteok egin deutsuezan ziñuak, euren barru-barruko guraria ikusi eragin deuste; baiña badakizue guztiok, eta zuk ederto ulertarazo dozu, gure nai-izatearen gaiñean erregearena daukagula, ta erregearen gaiñean, diñot nik, Iaungoiko Egilearena. Klobis II-garrenaren gudariak, erregeren mendekoak: erregeren izenean eskatzen deutsuet, bada, gure ta euskaldunen artean darabilguzan ezta-baida ta esetsaldi guztiak alde batera itši daizuczala; egun batzuetan beintzat zeuen tokietan geldi-geldirik eta bakezko arpegiakaz egon zaitezala. Neure adiskideak, neure lagun prankotarrak, neure anai maitceak, laungoikoaren izenean arrenez naukazue: arerioakandik aspaldietan arturiko destaiña ta urruin guztiak gaurtik aurrerantzean aztu egizuez, bada Dierririk andiena ta leiñargiena parkatuten dakiena da. Zuen Lurreko erregeak bere izen onagaitik zenbat lan da io-ta-auste erabili dozuen badaki, ta bakotšari berca emoteko gogoan eukiko ditu: zuen da nire zeruetako Errege maitegarriak oraiñ egiten deutsazuen doskaiñi apurra betiko zorientasun ugari neurribagakoakaz sarituko deutsue. Gogoratu zaitezze, gaiñera, luzaroko gizardietan menditarrakaz darabilgun gudea, tema ta lelo zar bat baizen besterik ezta gaur: eurak eta geuk danok erruak

(1) Basatia—salviaje.

(2) Botin.

ditugula, geuk geiago eurak baiño, bada gutarrak ziran Euskalerrira ioan da lurrak ostu, gizonak il, etseak erre ta beste oben negargarri asko egin zituen gudariak. Bakotšari berea emon bear iako, ta bakotšari berea emotearren esaten ditut olango gauzak, ez zueri min geiago emoteagailik. Entzuidazue, siñiztuidazue, zuen biotzetan benetako leiñargitasunari toki emon eiozue, ta iñoiz bere etšatzue damutuko.

Adalbaldoren esanak ezeben biotz guztietara bake ta beregandetasun osoa eruan, baiña erregeren guraria zalako, dukeak beste gauza bat esan artean, geldi-geldirik egongo zirala agindu eutsen.

Adalbaldo poztu zan onenbestegaz, da urrengo goizean, eiz antzean, Aitz-barreneruntz landetatik zear ioatekotan oeratu zan.

—¿Biderako laguntasunik gura zenduke?—itandu eutsan lenago Gont-hramek.

—Bai zeri; ¿zetarako gero?—esan eban gure dukeak.—Ezta onetan euskaldun gudalaririk izango. Ta gaiñera ni bake soñuan nabil da euskaldun baketsuak daroadaz neugaz.

Aspaldian, egunaz, Ustarits-tik ona ezlira ikusi menditarrok. Goialdean izaten dira izatekoak. Baiña bada-etzpada bere...

—Ez, ez, eskerrikasko, ta agur.

—Agur, bada.

Bigaramonean ezegoan eizerako girorik. Seireun da berrogeta amabi-garreneko Otsailaren bigarren eguna zan. Laiño lodi zabal batek gauza guztiak bere estalpean gorde zituan. Zerurik etzan agiri, ibarrak eta mendiak etziran ikusten. Ilunpetan egoan Lurra. Bidezkuok sartu ziran laster Aitz-barrengo landetara, ketan sartzen diran gizon batzuen gizan. Pinariko zugatzak bana banaka iarten iokoezan au-

rreko aldean, euren tartetik zeintzuk eioazan ikustera urtengo baleuke legez.

Pinari andi zabalaren erdian ioiazanean, Adalbaldori, nondik eta nora ezekiala, biotza ilunduten asi iakon. Ariman, zergaitik iakin бага, larritasun andi bat eukan, bere gainera etorkon gertaldi tšarren baten pekua legez. Eriotzea pinadian ostenduta egoala ia siñiztu eban.

¡Ba! Bere epeltasuna izango zan: begitanduerea, emetasunezko bildurra.

¿Baina zergaitik bildurtu bear eban berak orduan, egundo bildurtu etzan gizona izan da? Biotzari, berak erabili oi dituan ipuiñ, ames da gora —berak itandutea baizen eztago.

Ezekian Adalbaldoz zegaitik, baina bene-benetan ikaraz egoan. ¿Jaungoikoaren deiren bat eta zan?

Irudimenak iges egin eutsan Erbestera. Riktrudisek arduratan ibili zeiteala esan eutsan, arerioak eukazala-ta. ¡Arerioak zugazti atan bertan egon zeitekezan! Ez eban ondo egin, Gont-hramek eskiützean, laguntasuna ez artzea...

Umeak eta Riktrudis, an etšadi aldean egongo ziran, aita Adalbaldogaitik arrenetan da arrenetan, ainbat lasterren osasunagaz eurakana biurtu zedin...

¡Bai! Arrena zan gauzarik onena: arren egin bear eban berak bere, ta gero etorkizuna betorrela...

Adalbaldo asi zan «Nire Jaun Iesukristo»... esaten...

Amaitu ebanean; beste gizon bat zan Adalbaldo.

¿Zer gertauko iakon geicenez bere? ¡Iltea? ¿Ta iltea Jaungoikoagana ioatea baiño beste gauzarik zer zan? ¡O! ¡Gura balcu Berak nire bizitzea neure gaistakeri guztien orderako ta Bere izen donearen omenerako artu!

—Jauna —esan eutsan morroi batek onetan —ientea dago.

—¿Non?

—Ementše aurreko aldean, izketea dantsut.

—Ezta ardura: bakezko ientea izango da.

—¿Ezta obea, iauna, išil-ışilik neu ion da, zeintzuk diran ikustea?

—Itși ciozu, ta goazen aurrera. Iaungoikoak...

—Adalbardok azkenengo itzak etzituan ondo amaitu. «¡Bera da! ¡Bera da! ¡Dukea! ¡Prankotarra! ¡Kristiñaua! ¡Lapurra! ¡Gura alaben ostutzaiñea!» Oneek eta beste olango estarri askotatik batera urtendako oin ta deadarrak entzun ziran trumoi garratz, gogor da ikaragarri baten antzera, inpernuko gaiskiñ zarrak arima bat galtzean, egingo dituen garrañiren irudira, ta Adalbardoren gorputza inguru guztietatik iaurtiriko eun gezi ta geiagok iosi-iosi eginda itși eben. Adalbaldo erruki garrizko «Jesus» bat esanda zalditik bera iausi zaneko, gaiñean eban Portun, begi bietatik otsoen tšingarrezko begiradea botcaz, aotik amorroaren bitza ta lerdea eriola. Dukea ordurako ondo ilda egoan, baiña ondo il bagako aberca eiztariak amaituten daben legez, Portunek aizkorakada batean dukeari burua erdibitu eutsan, da «beñ edo beñ tšimista orrek nire eskuetan iausi bear zenduan» esanaz, gorpuaren gaiñean bere oin bat ipiñirik, Ozinbelzkoak deadar egin eban menditarren zanza.

Adalbardoren morroiei ezeutsen ezer egin, baina ikararuta egozan danak. Portunen lagunak Riktrudisen aideak ziran, (1) da euren artean egoan Lope ondo ardaoz betea, barrez-barrez...

(1) ... il (Adalbaldo) fut mis a mort par les parents mêmes de Ricrude, toujours mécontents de son mariage. (*Sain Amand apotre des basques* par M. J.-M. Menjoulet, vicaire general de Bayonne. — Auch, 1869.) Ogeta laugarren orrialdean.

SAMIN GOZOA

UAK eta iai entzungarriak egin zituen Auñemendin Adalbaldo il zanean.

Zotiñ, zizpuru, iluntasun da negar andiak eroan zituan Erbestera Adalbaldoren eriotzako albisteak.

Gudako egunetan alan gertau oi da: batzuen garaia, bestien menpea; aldebatekoen algaratzarra, bestekoen malkoiturria izaten da beti.

Riktrudiseri gizon asko ioan iakozan dolamen da errukia erakostera. Kurrukarako itzak esaten zituen danak: mendi guztiak erre ta kiskaldu, gaistakerirako bakarrik bizi zan iente dongea bein betiko amaitu: aizkora bat iasoteko altasuna eukan guztia Auñemendira eruan, gizon basatiai euren leize zuloetaraiño iarraitu, ta il danak antse basurdeak ilten diran gizara: ori gura eben.

—Ez olangorik,—ziñoan alargun gazteak.—Nire snarra bake zalea zan, bakeak egitera ioian: ezegizue, bada, bere gogoaz kontrako gauzarik egiñ; parkatu egiozue guztiai Adalbaldoren izenean. Orrezaz gaiñera, gogoan euki egizue—ta au da niretzat gauzarik mingarriena—dukea il daben gizonak neure erritarrak eta neure aideak zirala, ni menditik ona beragaz etorri nintzalako, ezagututen ezebelako, gizon gaistotzat eta Euskalerrriaren areriotzat eukelako. Bere odola gura eben; oraiñ bere odolez ase dira, ta bakerako iñoiz baiño bide obean bilatuko dituzue. Iaun-

goikoaren izenean, bada, bakea egin eikezue, Adalbaldok zerutik lagunduko deusuetan.

Riktrudisek, Adalbaldo il ondorean, bere eskuaren eske etorri iakozenari iaramonik egin barik, bere burua bakartadean gordeteko asmoak artu zituan. ¿Zer emon eikeon Lurrak? Gauza andirik ez: beste gizon andikiren baten eskua, eskintzen eutsan legez, erregeren iauregian bizi izatea, egun batzuetarako ondasunak, ames baten antzera iges egiten eben iolas-pozak, eriotzako ate ondoan bakarrik itsiko eben lagunak: utsa dana, arantzartean ezerez bat.

Eta gairera Riktrudis ezin zeitekean Adalbaldogaz aztu. Beñ emon eutsazan berari biotza, gogoa ta izatea, ta bereak bakarrik izan zeitekezan. Alperrik, bada, zaldunik esagunenuak beren esku ta ondasunak eskinika ioango iakozan: ezaban geiago gizonakaz ezer gura: aurrerantzean, bere izate guztia senarraren gomuteari ta Iaun Egileari emon bear eutsan. Gelditu zedila Lurra bere itsura utseko gauzakaz. Riktrudis baoian Iaungoikoagana; bada bekian «gizonen iauregietan urte asko baiño, obeto zala Iaunaren aurrean egun bat igarotea.» Lurrean da lurtarrakaz naikoa egun igaro zituan.

Amandoren esonde onak iarraturik, bada, Mauronto seme nagusia ipiñi eban osaba lenapezpikoaren eskuetan, mila on gauza esanda gero, ta beste iru alabakaz Done Benitotarren bapilde (1) batean sartu zan.

Baiña an sartu baiño lenago Riktrudisi igaroriko gauza bat emen esatea ondo etorriko da. Adalbaldo il da gelditu zan tokia bere begiakaz ikusi gura izan eban, bere senarra lenengo lurpean sartu eben tokian (2) arren da agur batzuk egin gura izan zituan, da orretarako Aitz-barreneruntz

(1) Bapilde—Convento.

(2) Gero Adalbaldoaren gorpua Elnougo bapilde edo bakartegira erotua izan zan.

ioan zan; da an, azken agurrak esaten ezin asperturik, egun batean, da bian, da iruan, kurutze baten onduan belauniko, ordu luzeak igaro ebazan. Begoan bein, bakarrik ain zuzen, negarrez, zotinga ta arrenetan, beti legez, da sartu iakon bitartean išil-ışilik ilerrira euskaldun menditar bat, Portun berbera.

Portun astiune andian egon zan Riktrudiseri begira, onek igarri barik. Negar egiteko gogoia etorkon euskaldun gogorrari ainbeste urtean ikusi bagako adiskide maitea aif negartsua bilatu ebanean. Gizona barrurago sartzen asi zanean, begiratu eban emakumeak nor ete zan, da begira da baten ezagutu eban bere arerio maitalea.

—¿Zer dakarzu zuk ona?— itandu eutsan Riktrudisek bapere ikaratu barik.

—Zeu ikustera etorri naz, Riktrudis, da Auñemendiko bidcak zabalik daukazuzala esatera.

—Eskerrikasko, baiña eztaukat oraiñ Auñemendira ioan bearrik.

—¿Zeure erria eztozu maite?

—Bai, baiña beste bat maiteago.

—¿Prankotarrena?

—Ez: zerua.

—¿Ta or lurpean dagoan ori maite zenduan?

—Biotz guztiagaz. Berari bizitzea emoteagaitik itsiko neuke neurea.

—¿Orduan orri bizitzea kendu dautsenak guztiz gorrotauko dituzu?

—Ori ez: eztot nik inor gorrotau gura. Nire senarra il dabenagaitik egunero arren egingo dot neugaz batera zeruan gertau daitezcan.

—¿Zeruan zeugaz batera? ¿Ta nondik ioaten da zerurua?

—Kristiñau onak daroen bidetik.

—¿Eta zeru orretan guztiak alkar maitetuten dabce?

—Guztiak. Ara bazatoz, an maitetuko zaitut. Agur.

Riktrudisek Portuni agindu eutsana bere bizitza guztian egin eban. Bakartadean igaro zituan bere azken ordurarteko egunak, bere senarra il ebenagaitik eta Euskalerra maitagaitik erregututen.

Maiarik-maila gauza on guztietan goren goreneraino igon eban; bapildeko buru izan zan berrogei urtean, da bere alaba ta mendeko guztiai mila onbide erakutsita gero, zerruetan sartzeko eukan gurari andi gozo gozo batek il eban Aufemendiko Lorca, 687-garren urtean, 74 urte zituala.

Bere bitartez laungoikoak egin zituan mirariakgaitik, Elizeak, Riktrudis iltzanetik urte batzuetara, altaretan ipini eban, da euskaldun askok done Riktrudisen izena iakin ezarren, Pranzia ta Beljikatarrak ezagutu eben antsiñetatik zenbateraino dakian zeruetatik lagunduten, da bere izenaren onoregarriztat eliza bat eta beste baiño geiago iaso zituen (1).

(1) Après sa mort, de nombreux miracles rendirent son nom populaire au sein du pays où elle s'endormit dans le Seigneur, et de nos jours encore, il y a plusieurs paroisses placées sous son invocation dans les diocèses d'Arras et de Cambrai. Elle a une très belle chapelle dans l'église de Marchiennes, qui posséda ses reliques jusqu'au moment de la Révolution française. En un mot, Sainte Rictrude est, dans le Nord de la France, l'une des saintes les plus connues et les plus invoquées. (Menjoulet-ek, len aitaturiko liburuan).

Son culte est très répandu au Nord de la France: dan les diocèses de Cambrai et d'Arras plusieurs églises sont placées sous invocation. (*Recherches historiques sur le pays basque*, par l'abbé P. Haristoy. Bayonne.—Paris. 1884).

No hay para qué tratar de otras cosas de esta memorable buscongada porque nos ocuparía demasiado. Solo diremos que finó santamente su carrera mortal el año 687, á los 74 años de edad y 40 de prelatura según Andrés Silvio y Mabilonio, ó en 688 según Buzelin; que al trascurrir los tiempos y por los muchos milagros obtenidos por su intercesión fué Santa Rictrudis popularísima en Francia y en Bélgica; que se edificaron muchas iglesias y capillas con su advocación, y que en no pocos lugares se celebró su festividad como de precepto riguroso, absteniéndose los fieles de trabajo servil.

Juan, monje de San Amando, escribió en versos latinos la vida de San-

ARA nik ikusi ta ikasitako gauzak esan, irakurlea. Baiña badakit zerbait geiago iakin naian egongo zarana, ta zuri deusudan begiruneagaitik al-bistetšu batzuk geiago emon gura neuskizuz.

Amando iauna onkaiz bete-beterik, Riktrudis baiño iru urte lenago il da ioan zan Iaungoikoagana, Euskalerrian, kristinauak asko ugaritu zirala ikusita gero.

Auñemendin bake osasungarriaren argi ederra agertu zan noizbaiten, Riktrudisen arrenari eskerrak; eta Portun, emakume donea azkenengo ikusi ebanetik laster bere erruak ezagaturik, kristinau egin zan, da arako done Pablo baten gizara, zar-zarra zala bere, erririk-erri ebiñen Iesukristoren legea zabaltzen, bere gastetako gaistokeri guztiak autor-tuaz. Riktrudisegaz gura eban bizi zeruetan.

Lope Nagi errukarria, moskor andi baten ostean sormi-ñak (1) io ta izan, berbarik egin baga,

ta Rictrudis, á ruegos del Obispo Erluino, de la diócesis Cambracense. De lo insertado acerca de la edad en que murió la Santa bascona y el año del fallecimiento se comprende el descuido de su autor (*) cuando dice que murió en 690, á los 85 años.

Los autores más próximos á los días de Santa Rictrudis y la cronología de los Bolandos no dejan lugar á duda.

Santa Rictrudis sobrevivió á San Amando tres años. El Santo Obispo falleció en Elnon en 684; luego el año exacto parece ser el designado ó sea 687. (Labayruk, len aitaturiko *Historia general del Señorío de Biscaya* deritson liburuan).

(*) Menjoulet-egaitik diño.

(1) Sormiña — Apoplegia.

Adalbaldoko prankotarra ta bere seme alaba Mauronto, Clotsenda, Eusebia ta Adalsenda, laurak, bizitza on baten bitartez criotza on batera eldu ziran, da zeruan daukaguz orain gure bitartekotzat. (1)

Euskaldun guztiok an gertau gaitezala.

Baiña eztaigun aztu euskaldunak garala esanda beste bariarik ezkarala zeruetan sartuko.

(1) *Son fils et ses filles* (Riktrudisenak) imiteren son exemple: se fut una double generation de Saints. Car l'Eglise a placé sur les autels, outre Saint Adalbold et Sainte Rictrude, leur fils Saint Mauronte, abbé de Breul, leurs filles Sainte Eusebie ou Isoye, abbesse de Hamay, Sainte Clotsende, abbesse de Marchiennes après sa mère, et Sainte Adalsende, qui mourut tres Jeune. (Menjouletek, len esandako liburutsuan).

Sa fête est (Riktrudisena) fixée au 17 Mai; celle de Saint Maurant, abbé de Merville, au 5 Mai; celle de la bienheureuse Clotsende, abbesse de Marchiennes après Sainte Rictrude, au 30 Juin; celle de Sainte Eusebie au 16 Mars; et en fin celle de Sainte Adalsende, au 24 Décembre. (Haristoy, *loco citato*).

Toda esta familia figura en el Santoral. (Labayruk, aitaturiko liburuan).

AURPIDEA

Orrialdea

ITZAURREA	5
I.—Ama-alabak	9
II.—Batzarra.	23
III.—Iru erezi	29
IV.—Portun barrutik.	36
V.—Gizon arrotza.	43
VI.—Bidez-bide.	54
VII.—Euskal-etŕca.	60
VIII.—Amesak eta egiak.	68
IX.—Zurrunurru gaiztoak	76
X.—Ondorengoak.	83
XI.—Otsoa ta artzanora	93
XII.—Iŕ gaua	100
XIII.—Bakartadean	108
XIV.—Post nubila.	116
XV.—Barreak eta negarrak.	123
XVI.—Amandoren lana	133
XVII.— <i>Erbeste</i> -ko bizia	141
XVIII.—Agur bat.	149
XIX.—Menditar haten zanzoa	157
XX.—Samin gozoa	165
XXI.—Gueña	169

